T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NDE TÜRKLER

Yüksek Lisans Tezi

Yevgeniya SHARLAK

Ankara 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NDE TÜRKLER

Yüksek Lisans Tezi

Yevgeniya SHARLAK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Ankara 2017

T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH BÖLÜMÜ (GENEL TÜRK TARİHİ)

ANABİLİM DALI

BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NDE TÜRKLER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu

Tez Jurisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	
Prof. Dr. Haldun EROĞLU	
Doç. Dr. Bekir Tümen SOMUNCUOĞLU	

Tez Sınav Tarihi: 05.07.2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(……/……/2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Yevgeniya SHARLAK

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında, yayın hayatına ilk baskısı 1926 yılında yapılmaya başlamış olan Sovyetler Birliği'nin ilk ve alanında hala temel başvuru kaynağı niteliğinde olan Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin (BSA) 1949-57 arası yayımlanmış olan ikinci baskısının Türkler ile ilgili kısımları taranmıştır. Bu çalışmada amaç, 1917 Rus Devrimi'nden sonra geleneksel Rus Çarlığı siyasi çizgisinden farklı bir çerçeveden dünyaya ve Türklere baktığını ilan eden bir anlayışın artık SSCB'nin kuruluş dönemini tamamlamış olduğu 1950'li yıllarda, Sovyet Devleti kontrolündeki en büyük bilgi kaynaklarından birinde Türklere, Türklerle ilgili tarihi olaylara genel olarak nasıl baktığının ortaya konulmasıdır.

Bu amaca yönelik olarak ansiklopediden Türklere ilişkin maddelerden bir kısmı tam metin, bir kısmı geniş özet niteliğinde olmak üzere madde çevirileri aktarılacaktır. Aktarılacak çok farklı konulardaki maddelerin yorumlanması bu çalışmanın kapsamı dahilinde değildir. Bunları tahlil etmek bu çalışmanın boyutlarını aşar ölçüdedir. Konulara ilgili okuyucu, gerekli değerlendirmeleri farklı ortamlarda aynı konulara ilişkin Türk ve diğer kaynakları da ortaya koyarak yapabilir şekilde bu çalışma araştırmacılara sunulmaktadır. Bununla birlikte yine de çalışmanın en sonunda sonuç kısmında genel olarak alıntılara ilişkin bir değerlendirme olacaktır.

Çalışmanın ana kaynağı olan Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin dijital versiyonu Prof.Dr. Abdullah Gündoğdu'dan temin edilmiştir. İncelenen dijital versiyonu 50 cilt olan ve bu şekilde basılan ansiklopediye şu veya bu nedenle eklenememiş maddelerin ilavesi ile 1960 yılında 51. Cilt ve ardından 2 cilt de dizin olmak üzere toplamda 3 cilt eklenerek ansiklopedi 53 cilde çıkmıştır. Bu çalışmada incelenmeye

çalışılan Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin var olan üç baskısından en kapsamlı olan ve 1949-57 arası yayımlanan ikinci baskısıdır. Elektronik ortama djvu formatında aktarılmış olan ve 50 cilt olarak yayımlanan ansiklopedinin teknik sebeplerle bir kısmı mevcut olan 19 ve 25. cildi hariç tamamı taranmış yaklaşık 40.000 sayfa incelenmiş, Türklerle doğrudan ilgili tüm maddeleri ve içinde sıklıkla Türk kelimesi kullanılan tüm maddeleri tek tek sıralanmış ve tez çalışmasının sonunda ek olarak sunulmuştur.

Yaklaşık 100.000 maddenin yer aldığı BSA'nin ikinci baskısında tarafımızca tespit edilen toplamda yaklaşık 570[1] adet madde Türklerle[2] ilgili içerik taşımaktadır. İçeriklerin büyük bölümü Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel yönüyle alakalı olmakla beraber, kişiler, sanatçılar, coğrafi bölgeler, Türkçe'den Rusça'ya geçmiş kelimelere kadar çok çeşitli yelpazede maddeler bulunmaktadır. İki ülkenin tarihin belli dönemlerinde Kafkasya, Ukrayna ve Balkanlar coğrafyasında komşuluk yapmaları, bu coğrafyada BSA'nde bahsi geçen Sırplar, Bulgarlar, Gagavuzlar, Romenler, Ermeniler, Yunanlılar, Polaklar, Kürtler ve sair halklar ve bunların tarihi-coğrafyasına ilişkin maddelerde de Türk ve Türkiye'den haliyle bolca bahis geçmektedir.

Geniş Rus topraklarında Karadeniz'den Rusya'nın Çin sınırlarına kadar uzanan coğrafyada yüzyıllardır güneyde Türki halklar kuzeydeki Ruslarla komşuluk ilişkisini sürdürmektedir. Ansiklopedinin yazıldığı yıllarda SSCB içinde beş adet Türk kökenli cumhuriyet bulunmasına rağmen genel olarak Türkler maddesinin

[1]İki ülke ilişkilerinde çeşitli sebeplerden özellikle Türk tarafı açısından öneme sahip bir takım konular ve bazı kişilere ilişkin maddeler ansiklopedide yer almamıştır. İsmail Gaspıralı, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Ahmed Zeki Validov, Yusuf Hasanoviç Akçurin, Cemal Paşa, Mustafa Fevzi Çakmak gibi iki ülke arasında çeşitli sebepleren dolayı ansiklopedide yer alabileceği düşünülen kişilere özellikle bakılmış; fakat bunlara ilişkin maddeler bulunamamıştır.

[2] Türkler kelimesi ile Batı Türkleri, özel olarak da Türkiye Türkleri kast edilmektedir. Bununla birlikte çalışmanın ekinde verilen ansiklopedi dizininde Doğu Türklerine ilişkin maddelerin cilt ve sayıları da okuyucuya aktarılmaktadır.

incelenmesinde ansiklopedinin Türki tabir edilen halkları almayıp, Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşayanlar ve bununla birlikte Balkan coğrafyasında yaşayanları alarak değerlendirmesi ve toplamda metnin bir sayfayı bulmaması dikkat çekmektedir.

Türkiye maddesi, Rus-Türk savaşları hariç, Türkler hakkında en uzun bilgi verilen maddedir[3]. 43. Ciltte 485-513 sayfaları arasında bahsedilen bu maddenin yaklaşık yarısını Türkiye tarihi maddesi kaplamaktadır. Bu madde de Türklerin tarihi Anadolu'ya göçlerle birlikte başlatılmakta olup Türkiye maddesinin altında tarih kısmında verilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye ve Türkler maddesi sınırlı iken çok değişik maddeler içerisinde sürekli Türklere yer verilmiş olduğu da belirtilmelidir. Bu meyanda çok farklı başlıklar altında Türklerden bahsedilmekte oluşu, bu çalışmada da belirli bir düzen içerisinde bunları okuyucuya aktarmada çeşitli zorluklara sebep olmaktadır. Bu yüzden ilgili bütün maddeler bu çalışmada yer almayacak olup, incelemenin amacına da uygun olarak iki devlette de kırılma noktası sayılabilecek Cumhuriyet döneminin başlangıcı milad olarak seçilip Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak ansiklopedideki başlıklar kronolojik olarak bölünecektir.

Bu bölümlemede Cumhuriyet döneminin milad olarak seçilmesi 1917 Bolşevik Devrimi ve hemen ardından Mustafa Kemal Devrimi'nin her iki ülke ilişkilerinin keskin bir şekilde dönüşümünü sağlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki devrimin de yapısı gereği radikal değişiklikler içermesi ve yeni sistemleri çalkantılar içerisindeki ülkelerine oturtmak isteyen yeni yönetimlerin en azından başlangıç aşamasında Batılılara karşı işbirliği yapma ihtiyacı duymasından kaynaklanmaktadır.

[3] Türkiye maddesine 28 sayfa yer ayrılırken, ABD için 37 sayfa, Fransa için 117 sayfa, Almanya için 115 sayfa, Bulgaristan için 53 sayfa, Yunanistan için 38 sayfa, İspanya için 58 sayfa, Afganistan için 14 sayfa, Irak için 9 sayfa, İran için 39 sayfa ansiklopedide yer ayrılmıştır.

Bu durum iki devleti birbirine bağımlı, kısmen de iyi ilişkiyi zorunlu kılarak, tarihsel süreç içerisinde hiç olmadığı kadar birbirine özellikle 20'li ve 30'lu yıllarda yaklaştırmış; Sovyet tarihçiliğinin Türkiye Cumhuriyeti sonrası Türklere bakışında da dönüm noktası olmuştur.

Bu incelemede Rus-Sovyet tarihçiliğinin 1918 öncesi Rus-Türk ilişkilerine bakışında Çarlık dönemin Batılı bakışın altındaki etkisinden kısmen sıyrıldığı; 1918 sonrasına ise farklı saiklerle baktığı görülmektedir. Bununla birlikte 1918 öncesi dönemde özellikle Rus-Türk savaşları maddelerinde, Slav halklarının Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkili Sırp İsyanı, Balkan Savaşları ve sair maddelerinde Panslav hava sezilmektedir. 19.Yüzyıl Rus-Türk ilişkilerinin tamamını içerisinde barındırdığı söylenilebilecek Doğu Meselesi maddesinde eski bakışdan uzaklaşıldığı, Türk bakışınca makul sayılabilecek şekilde bakıldığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın içeriğine gelince, yukarıda da belirtildiği üzere çalışmada yer alacak ansiklopedideki maddeler kronolojik olarak Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemine bölünmüştür. İki bölümde ansiklopediden aktarılacak maddeler ise tematik olarak bölümlenmiştir. Her iki bölümde de alt başlıklar olaylar-olgular, sorunlar ve kişiler olacaktır. Fakat birinci bölümde ansiklopedide çok zengin yer verilmiş olan Rus-Türk savaşları bu bölümlemenin dışında tutularak birinci bölümde bir alt başlık olarak sunulacaktır.

Olaylar-olgular kısmında tarihsel olaylar, kurumlar, sistemler, siyasi akımlara ilişkin ansiklopedide yer alan maddelere yer verilirken; sorunlar kısmında Rus-Türk ilişkilerini tarihsel süreç içerisinde belirleyen ana konulara ilişkin ansiklopedide yer alan maddeler yer alacaktır. Kişiler kısmı ise beklenildiği üzere her iki döneme ait ansiklopedide yer almış devlet ve sanat alanında yer alan kişilere ilişkin olacaktır.

Bölümlere girmeden evvel okuyucuyu hazırlamak üzere uzunca sayılabilecek bir giriş kısmında önce ansiklopedinin yazılmış olduğu 1950 yılına kadarki Rus-Türk ilişkilerinden kısaca bahsedilecek olup, ardından kısaca Rusya'da ve Sovyetler Birliği'nde (SB) Türkoloji üzerine yapılan çalışmalardan, Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin şimdiye dek yayınlanmış üç baskısından ve özellikle incelenen ikinci baskısından ansiklopediye ilişkin BSA'nden alıntılar yapılarak bahsedilecek ve ardından ilk bölüme giriş yapılacaktır.

İlk bölüm çalışmanın istisnai alt bölüm başlığı Rus-Türk Savaşları ile başlayacaktır. Rus- Türk savaşları ve bunların ardından akdedilen anlaşmalara ilişkin kapsamlı maddeler beklenildiği gibi ansiklopedide bolca ve uzun şekilde yer almaktadır. Bu savaşlar ve sonrasında akdedilen anlaşmalar sonrasında ansiklopedide Türkiye maddesi altında yer alan ve Anadolu'ya göçle başlatılıp Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına kadar süren dönemi anlatan kısım olaylar kısmının ana gövdesini oluşturmaktadır. Osmanlıcılık, Jön Türkler, Osmanlı Borçları ve sair maddelere ise olgular kısmında değinilecektir.

Uzun süreli Rus-Türk ilişkilerinin özellikle on dokuzuncu yüzyıl sonrası döneminde savaşların yanında Fransız Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun güç yitimi sonrası iki ülke ilişkilerini belirleyen farklı konular da ortaya çıkmıştı: Doğu Meselesi,

Pan- Slavizm çerçevesinde Balkanlar'da yükselen milliyetçilikler ve bu bağlamda Makedonya Sorunu, Balkan Savaşları, Bağdat Demir Yolu Meselesi ve sair on dokuzuncu yüzyılı yirminci yüzyıl başına bağlarken Türk tarihini de etkileyen birçok olay ansiklopedinin maddeleri arasında yerini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar Cumhuriyet öncesi gerçekleşen ve ansiklopedide yer verilen bu bahsi geçen iki ülke arasında husumete neden olan bu başlıklar sorunlar kısmında

aktarılacaktır. Cumhuriyet öncesi döneme ait Namık Kemal'den Enver Paşa'ya, Mithad Paşa'dan Tevfik Fikret'e kadar ansiklopedide yer verilmiş önemli simalar ise kişiler alt başlığında birinci bölümde yer alacaktır.

Her iki ülkede de eski sistemlerin Birinci Dünya Harbi sonrası yıkılışı ile biri 1917, diğeri 1923'de farklı anlayışta devletler ortaya çıkmış ve son yüzyılda ikili ilişkiler zaman zaman soğukluk içerisinde geçmiş olsa da uzun bir barış dönemi yeni yapılar döneminde kurulmuştur. Ansiklopedinin incelenen basımında bu yeni dönemin ilk 30 yıllık ilişkilerine dair Türkiye tarihi maddesi kısmında aktarılan diplomasi tarihi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşmalar, Sevr-Lozan Anlaşmaları, Musul Sorunu, Montrö Anlaşması, NATO ve sair farklı maddelerin ikinci bölümde olaylar kısmında yer alacaktır. Türkler, Kürtler, İslam gibi ansiklopedide yer verilen maddeler ise olgular olarak ikinci bölümün ilk alt başlığı olaylar-olgular altında değerlendirilecektir.

Sorunlar başlığı altında Cumhuriyet öncesinden devr alınan ve Türkler Anadolu'da Ruslar da bu coğrafyanın kuzeyinde kaldığı sürece iki ülke arasında her zaman gündemde olmuş ve hep olacak konulara ilişkin ansiklopedi maddeleri Boğazlar, İstanbul, Kafkasya gibi maddeler yer alacaktır. Yaklaşık 40 yıl Rus Çarlığı idaresinde kalan Kars ve Ardahan'a ilişkin de maddeler ansiklopedide yer almış, dönemin SSCB'nin yeni Türkiye'ye karşı *irredentist* politika izleyip izlemediğini okuyucunun gözlemleyebilmesi için bu maddelere de sorunlar kısmında yer verilecektir. Öte yandan, 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne katılan Hatay'a ilişkin madde de bu birleşmeye SSCB tarafından nasıl bakıldığının gözlemlenebilmesi açısından sorunlar kısmında yer alacaktır. Aynı şekilde Ermeni Tehciri 1915'e ilişkin ansiklopedinin Ermeniler maddesi altındaki kısım da bu alt başlık altında

aktarılacaktır. Sınırlı sayıda verilmiş olsa da Cumhuriyet dönemine ait önemli simalara ilişkin ansiklopedi maddesi ise bu bölümün son başlığı kişiler kısmında aktarılacaktır.

Sonuç bölümünde çalışmada aktarılan ansiklopedinin maddelerine ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Ardından sonraki araştırmacılara kolaylık olması açısından ekler bölümünde ansiklopedide Türklere ilişkin maddeler cilt ve sayfa numaraları ile sıralanıp çalışma ansiklopediye ilişkin bazı eklerin sunumuyla nihayetlenecektir.

Son olarak belirtmeliyim ki, bu tezin ana kaynağı olan Büyük Sovyet Ansiklopedisi'ni tarafıma temin eden Sayın Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu'dur. Kazakistan'da doğu bilimleri(Şarkiyat) okumuş, tarih bölümü ile doğrudan ilişkisi olmayan, üniversite mezuniyetinin üzerinden yıllar geçmiş biriyle çalışmak istemesi; kendi geniş ilgi alanı ile benim sınırlı bilgim dahilinde olan disiplini birleştirerek tez danışmanlığı görevini üstüne alan ve beni daha önce hiç yapılmamış böyle bir araştırma yapmaya yönlendiren, çalışmanın her safhasında tecrübe ve yakın ilgisi ile bana yol gösteren ve bu tez çalışmasını bitirmemi sağlayan Sayın Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu'ya şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, geceler boyu bilgisayar karşısında uykusuz kalıp Rusça metinlerin Türkçe çevirisinde yanımda olan, çalışmanın her aşamasında emeği, bilgisi ve katkısı olan değerli eşim Levent Şarlak'a minnettarlığımı ifade edecek kelime bulamadığımı burada belirtmem gerekir. Son olarak, tez çalışması dolayısıyla aylarca zamanlarını çalmak zorunda kaldığım oğlum Balkan Deniz ve kızım Defne Şarlak'a da annelerine az sitem ettikleri için teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ I
İÇİNDEKİLER VIII
KISALTMALAR IX
GİRİŞ 1
I. RUS-TÜRK İLİŞKİLERİNE BAŞLANGIÇTAN 1950'YE KADAR GENEL BİR BAKIŞ 1
II. RUSYA'DA TÜRKOLOJİ 8
III. BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ (BSA) 12
BİRİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NDE CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKLER
I. RUS-TÜRK SAVAŞLARI VE BARIŞ ANTLAŞMALARI 23
II. OLAYLAR-OLGULAR 50
III. SORUNLAR 65
IV. KİŞİLER 89
İKİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NDE CUMHURİYET DÖNEMİNE BAKIŞ
I. OLAYLAR-OLGULAR 94
II. SORUNLAR 117
III. KİŞİLER 127
SONUÇ 132
BİBLİYOGRAFYA 141
EKLER 145
EK-1. BSA'NDE TÜRKLERE İLİŞKİN MADDELER DİZİNİ 145
EK-2. BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NDE ORİJİNAL METİNDEN ÖRNEK SAYFALAR: 172
ÖZET 181
SUMMARY 182

KISALTMALAR

A.g.e. **:** Adı Geçen Eser

A.g.m **:** Adı Geçen Makale

BSA **:** Büyük Sovyet Ansiklopedisi, 1-51. Ciltler, Moskova, 1949-1957

SB **:** Sovyetler Birliği

SSCB **:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

TC **:** Türkiye Cumhuriyeti

YY **:** Yüzyıl

GİRİŞ

I. RUS-TÜRK İLİŞKİLERİNE BAŞLANGIÇTAN 1950'YE KADAR GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı İmparatorluğu ile sonradan Rus İmparatorluğu'na dönüşecek Moskova Knezliği arasında ilk resmi ilişki 1492'de 3. İvan'ın Kırım Hanı aracılığı ile 2. Beyazıt'a gönderdiği Plesçeyev başkanlığında bir sefaret heyeti ile kurulmuştur. İlişkilerin başlangıcından bu yana geçen beş yüz yıllık dönemde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilere baktığımızda bunun büyük bölümünde rekabetçi ilişkilerin egemen olduğu göze çarpar. Bununla birlikte, ilişkilerin kurulduğu ilk yıllarda Altınordu Hanları ve Lehistan-Litvanya baskısı altında olan Moskova *Knez*liği'nin doğal müttefiki Kırım Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. İlişkilerin ilk iki yüz yıllık kısmında denge Osmanlı lehine olmuştur. 1686-1700 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası 14 Temmuz 1700 tarihinde Büyük Petro (1672-1725) ile imzalanan İstanbul Antlaşması ile Rusya Azak'ı elinde tutma hakkı kazanmış ve Büyük Petro Osmanlı padişahı ile eşit bir hükümdar olduğunu kabul ettirmiştir. Bu tarih ikili ilişkilerde dengenin Rusya lehine bozulduğu tarih olmuştur.[4] Bu tarihten sonra hakikaten Büyük Petro ve ardıllarının reform gayretleri Rusya'yı ilerideki dönemlerde büyük devletler arasına sokmuştur.

18. ve 19 yüzyıl iki devlet arasında sıklıkla savaşların yaşandığı dönemler olmuştur. 18. Yüzyıldaki savaşlara baktığımızda; 1768-1774, 1787-1791 Osmanlı-Rus savaşlarının Rusya için üç türlü kazanımı olmuştur. İlki Kırım Hanlığı ve Karadeniz'in kuzey kıyılarının Rus denetimine girmesi sonucu Rusya, güney

[4]Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", Türk-Rus İlişkilerinde 500.Yıl, TTK Yayınları, Ankara,1992, ss.26-34

sınırlarında jeopolitik istikrara kavuşmuş oldu. Güneyde Rusya'nın kara sınırları artık oldukça büyük su sınırları olan Dinyester ve Kuban nehirlerinden destek almaktadır.[5] İkincil olarak Küçük Kaynarca Anlaşması sonucu, 16. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı dışındaki gemilere kapalı olan Karadeniz'de bu anlaşma ile Rusya seyrüsefer özgürlüğüne kavuşmuş, normal tip ve büyüklükte olmak şartıyla Rus ticaret gemileri İstanbul ve Çanakkale boğazlarından serbest geçiş hakkına sahip oldu. Üçüncü olarak da, iki imparatorluğun Hristiyan ve Müslümanları üzerinde hükümdarların karşılıklı himaye hakkı ve dini liderliği tanındı. Gerçi karşılıklı tanınan bu hak Osmanlı İmparatorluğu'nca hiç kullanılmayacak ve İmparatorluğun güç kaybetmesiyle ileride Doğu Sorunu'nun temelini oluşturacak ve Panortodoksluk ve Panslavizm sloganı altında Çarlık Emperyalizmi tarafından istismar edilecektir[6].

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü hızlanırken, Napolyon savaşlarının sona erdiği 1815'te Rusya artık Avrupa'daki büyük devletlerden biri olma sıfatını kazanıyordu. Avrupa'nın yeni büyük devleti Rusya için Osmanlı İmparatorluğu stratejik, ekonomik ve biraz da psikolojik sebepler dolayısıyla büyük önemi olan toprakları elinde tutan bir devletti. Özellikle İstanbul ve Çanakkale Boğazları ve Balkanlar.[7] 19. Yüzyılda iki imparatorluk dört büyük savaş yapmıştır. 1806-1812, 1828-29, 1853-56 ve 1877-78. Bu savaşlardan ikincisi Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanırken, 93 Harbi olarak tabir edilen 1877-78 savaşı sonrası Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız oluyor ve Bulgaristan özerk prenslik olarak Osmanlı'ya bağlı kalıyordu. Savaşların görünür sebepleri arasında Rusya'nın

[5] S.F.Oreşkova, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları", Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Editör: Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss.26-27

[6] Levent Şarlak, "*The Balkan Wars According to the Pravda Newspaper*"[Pravda Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları], , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, 2012, ss.6-7

[7] G.H. Bolsover, 1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış, Tercüme: Yuluğ Tekin Kurat, Belleten, Cilt XXX, Sayı 118 Nisan 1966'dan ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara, 1966, s.265

Ortodoks Hristiyan ve özellikle Slav kardeşlerini baskıcı Osmanlı zulmünden kurtarmak için Osmanlı ile savaştığı, Osmanlı'nın ise Hristiyan tebaasını devlete karşı kışkırtan ve topraklarına göz diken Rusya ile savaştığı genellikle tarih kitaplarında işlenmektedir. Bunların doğruluğuna şüphe yoktur; fakat bu saiklerin dışında da 19. yüzyılda iki devleti karşı karşıya getiren ekonomik, siyasi ve dış sebepler de mevcuttur. 19. yüzyılın ilk yarısında Türk-Rus ilişkilerini belirleyen ana motif ise Doğu Sorunu'dur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi ile ortaya çıkan ve yaklaşık iki asır boyunca, özellikle 19. yüzyıl[8], Avrupa diplomasisinin gündeminde olan mesele Doğu Sorunu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılacağı 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupalılarca ve Ruslarca görülmüş; Osmanlı'yı paylaşım için rekabet ise 19. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Osmanlı'nın dağılacağını gören ve Osmanlı için "Avrupa'nın Hasta Adamı" ifadesini ilk defa kullanan Rus Çarı 1. Nikola (1796-1855)'dır. 19.yy.'da artık güçlenmiş olan Rusya, Osmanlı'yı paylaşım için büyük güçler arası yaşanan rekabette özellikle İngiltere tarafından Yakın Doğu ve Hindistan'daki çıkarları için Doğu Sorunu'ndan uzak tutulmak istenmiştir. Öte yandan, çöküşü durdurmak için girişimlerde bulunan Osmanlı İmparatorluğu ile dönemin büyük güçlerine tehdit yaratan Rusya'nın sürekli olarak savaştırılması da büyük devletler için her iki tehlikenin de bertaraf edilmesi açısından iyi bir çözüm yolu olmuştur.

Osmanlı'nın gerileme döneminde bir Batı devleti ile Rusya arasında çekişme olması durumunda Türkiye'nin Rusya ile çatışmaya girişmesi bir yazgı gibidir. Lale devrinde (1718-1730), II. Mustafa (1695-1703), III. Mustafa (1757-1774), III. Selim

[8] İleride Doğu Meselesi maddesinde görüleceği üzere Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde Doğu Sorunu "19. yüzyılın başından itibaren Doğu Meselesi, İngiltere ve Rusya arasında Orta Doğu ve Balkanlardaki anlaşmazlıklardan ibarettir" olarak tanımlanmaktadır.

(1789-1807), II. Mahmut (1808-1839), Tanzimat (1839), II. Abdülhamit (1876-1909) ve Meşrutiyette girişilmek istenen bütün ıslahat girişimleri bu çeşit savaşlarla ya da uluslararası çatışma ya da bulaşmalarla ya yarım kalmış ya da bozulmuştur. Türkiye yenen bile olsa savaş masrafları devlet hazinesini birikim ve yatırım yapamaz hale getirmiş ve bu yüzden büyük borçlar altına girmiştir. Özellikle 19. yy'da Rusya'nın güçlenmesinden kendi çıkarları açısından rahatsız olan İngiltere, Osmanlı'yı Rusya'ya karşı savaşa sokmayı amaç edinmişti. Böylelikle Rusya'yı Avrupa ve Yakın Doğu'da dizginlerken, Osmanlı'yı da ıslahat girişimlerini baltalayıp ve daha fazla borçlandırmış oluyordu [9]

19. yüzyılda Osmanlı ile Rusya arasında gerçekleşen yukarıda belirttiğimiz savaşların da Doğu Sorunu ve Batılı güçler arasındaki rekabet kapsamında değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir. Berkes, Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Batılı tarihçiler tarafından "yanlışlıklar komedisi" diye adlandırıldığını ve bu savaşın ne başlatılmasında, ne yönetilmesinde ne de sonuçlandırılmasında Osmanlı'nın hiçbir rolü olmadığını söylemektedir. Osmanlı'nın İngiliz ve Fransızlarla birlikte Rusya'ya karşı savaştığı Kırım Harbi (1853-56), Osmanlı Devleti'nin ilk defa dış borç ile tanıştığı ve bu borcun alınmasından yaklaşık 30 yıl sonra maliyesinin iflas edeceği ve vergi gelirlerinin toplanma imtiyazlarını dahi Batılı sermayedarlara devredeceği Genel Borçlar İdaresi ile sonuçlanacaktır. Öte yandan, Kırım Savaşı (1853-1856) Rusya'nın Türkiye aleyhine genişleme imkanlarını sınırlandırmıştır.[10] Bu durum

[9] Niyazi Berkes, Türk Düşününde Batı Sorunu Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 1975, ss.29-36. Rus akademisyen M.S. Medvedev bu konuda şöyle demektedir*:" .. tarihin bize öğrettiği, Rusya ile Türkiye arasındaki silahlı çatışmalar ile ilişkilerdeki bozulmanın ortaya çıktığı o inanılmaz yıllara bakıldığında, çoğunlukla, Rusya ve Türkiye'nin, büyük devletlerin elinde oyuncak kukla olduğu ve onları[Rusya ve Türkiye'yi] bu duruma kendi aralarında herhangi bir çatışma vesilesi yaratarak soktukları gibi çok açık bir gerçek ve eğilimi saptamak mümkündür*", demektedir. Türk-Rus İlişkilerinde 500.Yıl, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s.21

[10] Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1993, s.350

Kırım Savaşı (1853-1856) sonrası Rusya'yı Orta Asya ve Uzak Doğu'ya doğru genişlemeye itmiştir. Bu dönemde Rusya hem Orta Asya'yı işgal etmiş hem de Pasifik Okyanusu'na kadar olan bölgeyi tamamen kontrolü altına almıştı. Kırım Savaşı (1853-1856) Rus bürokrasi ve kamuoyunda da Batı karşıtı tepkiye sebep olmuş ve Rusya'da Panslavizm akımının büyümesine yol açmıştır.[11]

Panslavizm Rusya'nın siyasi önderliği altında bütün Slav kavimlerinin siyasi birliğini sağlamayı amaçlayan bir harekettir. 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Panslavizm Rus diplomasisinde, özellikle Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarına karşı hedeflerine ulaşmak için artık sık kullanılan bir araç olacaktır. Panslavizmin doruk noktası ise Rusya'nın Osmanlı bünyesindeki Sırp, Karadağlı Slavları bağımsız, Bulgarları özerk, Ortodoks Romenleri de bağımsız yaptığı 1877-1878 Türk-Rus Savaşı olacaktır.

1877-1878 Türk-Rus Savaşı bundan önceki Türk-Rus savaşlarının hiçbirine benzememiş; bu savaşta Rusya ilk defa Osmanlı'nın metropol topraklarını[12] parçalamaya başlamış ve İstanbul'un banliyösüne kadar gelip ilk barış anlaşması olan Ayestefanos'u burada Osmanlı'ya empoze etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu büyük ölçüde parçalanmış Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsız olmuş, Bulgaristan muhtar bir prenslik olup büyük ölçüde Osmanlı'dan kopmuş, Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmıştır. Bu savaşla birlikte ilk defa göç olgusu ortaya çıkmıştır.[13]

---

[11] Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C:2 Sayı 2-4 (Haziran-Eylül-Aralık), 1953, s.255

[12] Osmanlı Devlet adamlarının jeopolitik görüşüne göre, Anadolu ve Tuna Nehri'ne kadar Rumeli toprakları İmparatorluğun merkezi, bunun dışında kalan yerler ise İmparatorluğun uç toprakları sayılmaktaydı.

[13] Bilal Şimşir, "1878-1918 Yılları Arasında Türk-Rus İlişkileri", Türk-Rus İlişkilerinde 500.Yıl, TTK Yayınları, Ankara, 1992, ss.147-149

1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın gündemine ise Makedonya Sorunu oturuyordu. Bu tarihten Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Rus-Türk ilişkilerinin temel noktası büyük ölçüde Makedonya Sorunu olmuştur. Aynı zaman diliminde daha önce Rus-Türk ilişkilerinin belirlenmesinde rolü olmayan Ermeni Sorunu da ilişkilerin gündemine bu dönemde girmekteydi. Rusya'nın kontrolü ve örgütlemesi ile ortaya çıkan Balkan savaşları Makedonya Sorunu'nu ilişkilerin gündeminden kaldırmış; fakat hemen bir yıl sonra patlayan Birinci Dünya Savaşı'nda iki ülke yaklaşık 35 yıl sonra tekrar savaşmışlardır.

20. yüzyıl başına Rus cephesinden[14] bakılırsa, 1905 Japonya yenilgisi sonrası iç çatışmalarla sarsılan ve 1905 İhtilali'ni yaşayan Çarlık Rusyası Birinci Dünya Savaşı'na içeride kontrolü yitirmiş olarak girmiştir. Dünya savaşı sırasında Doğu Anadolu'yu neredeyse tamamen işgal eden Erzincan'a giren Sivas yakınlarına gelen, Trabzon'a kadar inen Rus Çarlığı'nda iç çatışmalar sürmekteydi. Savaş boyunca iç sorunları ötelemek isteyen Rus Çarlık idaresi bunu başaramamış, uzun süren savaşın sonuna yakın zamanda Rusya'da 1917 Şubat Devrimi ile önce Çarlık idaresi sona ermiş; ardından 1917 Ekim Devrimi ile Bolşevikler Rusya'da iktidarı ele geçirmiştir. Bolşeviklerin Çarlık düzenini yıkarak iktidara gelmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Paylaşım Savaşı sonrası tamamen dağılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması arasındaki zaman dilimi sadece altı yıldır. Yaklaşık aynı tarihlerde iki ülkede de geleneksel rejimler yıkılmış, çeşitli zorluklardan dolayı

[14] Rus kaynaklarından derlenen 1903-1917 arası dönemi kapsayan Rusya'nın Osmanlı politikası için bakınız: Aslanova, Sevilya, 20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası(1903-1917), İlkim Ozan Yayınları, Antalya, 2011. Rusya'nın 1910-16 arası Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Sergey Sazanov'un dilimize çevrilmiş olan anıları da dönemin Çarlık Rus dış politikasını görmek açısından önemlidir. Bakınız: Kader Yılları-Sergey Sazanov'un Anıları, Çeviren: Betil Önuçak, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.

birbirleriyle iyi ilişkiler kurmak isteyen iki farklı yapı iktidara gelmiş ve keskin dönüşümler yapmaya başlamışlardır.

Bu yüzden 1923'ü ve hatta BSA'nde yer aldığı şekilde 1921 Tarihli Sovyet-Türk Anlaşması'nı ilişkilerin tarihsel gelişiminde bir dönüm noktası olarak almak mümkündür. Yaklaşık aynı tarihlerde içeride düzeni sağlamakta zorlanan ve keskin dönüşümler yapan iki devletin ilişkileri 1930'ların ortalarına kadar daha önce görülmemiş düzeyde iyi ve en yüksek seviyede seyretmiştir. Belki dönemin koşullarından da kaynaklanan bu yakınlaşma Sovyetler Birliği'nin içeride düzeni artık oturtmaya başladığı, aynı şekilde içeride düzeni oturtmuş Kemalist rejimin Batı ile ilişkileri yoluna koyma arayışına girdiği 1930'ların sonlarına doğru bir alt seviyeden devam etmiştir.

1930'ların sonunda hızla bozulan uluslararası ortam ilişkilere de yansımış ve İkinci Paylaşım Savaşı ile iki ülke arasındaki ilişkiler Türkiye tarafsız kalmasına rağmen savaş sonrasında eski haline dönememiştir. İlişkilerin gerilemesinin sebebi olarak her iki taraf için farklı saikler ileri sürülüyor olsa da Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin ikinci baskısının yayınlanmaya başladığı 1950'lerin başına kadar[15] ilişkiler Çarlık dönemi ile kıyaslanamayacak düzeydedir. Belirtmek gerekir ki, ilişkilerin başlangıcından bu yana geçen yaklaşık 500 yıllık sürede 13 defa savaşan iki ülkenin son 100 yıldır savaşsız ve kısmen barış içinde yaşıyor olmasının ardındaki temel etken Atatürk ve Lenin önderliğinde gerçekleştirilen dönüşümler sonrası geleneksel politikalarında keskin dönüşümlerin yaşanmış olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Rus-Türk ilişkilerinin tarihinden kısaca bahsettikten sonra, incelemenin konusu olan BSA'nin yayınlanmaya başladığı dönemin Rusyası'ndan da kısaca bahsetmek

[15] BSA'de Türkler ve Türkiye Cumhuriyeti maddeleri 1956 yılında yazılmıştır. Bu tarihte Türkiye NATO üyesi olmuş, her iki ülke farklı kamplarda yer almaktadır. Bununla birlikte keskin bir söylem ve çatışma ilişkilerde yoktur.

gerekmektedir. 1917 Ekim Devrimi sonrası karmaşa halinde ve iç savaşla boğuşan ve radikal değişiklikleri bu süre zarfında yaparak yeni sistemi oturtmaya çalışan Sovyetler Birliği, 1950'lerin başında artık düzeni oturtmuş; gerekli dönüşümleri yaparak büyük bir dünya gücü olmuştur. Henüz dünyada kutuplaşmanın zirveye varmadığı bu dönemde kapitalist sistemin başı ve sözcüsü durumunda ABD, sosyalist sistemin sözcüsü ve başı durumunda ise Sovyetler Birliği dünya politika sahnesinde hem ekonomik hem de askeri olarak egemendirler. İncelemenin yapıldığı BSA'nin ikinci baskısı böyle bir uluslararası konjonktürde yayınlanmıştır.

II. RUSYA'DA TÜRKOLOJİ

İncelemede Türk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bakılıyor olması doğal olarak Rusya'da ve Sovyetler Birliği'nde Türkoloji çalışmalarından kısaca bahsi de zorunlu kılmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki hem Batı hem de Türkçe'deki Türkoloji Rusça'da biraz daha farklı anlamlar içermektedir. Rusça'da *Turkologiya (*Turkoloji*)* terimi Türkiye'nin tarihi, ekonomisi, dili, edebiyatı, folkloru, kültürü, felsefesi, dini, politikası ve hukukunu imceleyen bilim dallarının kompleksi; Türkiye'yi bir ülke olarak inceleyen kapsamlı bir bilim dalıdır[16]. Yani, Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dışında yaşayan Türkiye Türklerine ilişkin çalışmalar Rusça'da Turkologiya olarak adlandırılmaktadır. Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği içinde yaşayan Türk kökenli diğer halkların tarihi, ekonomisi, dili ve kültürüne ilişkin çalışmalar ise *Türkologiya* (Türkoloji) olarak Rus dilinde adlandırılmaktadır.

[16] N.E.Yatsenko, *Толковый словарь обществоведческих терминов* (Sosyal Bilim Terimlerini Açıklayıcı Sözlük), 1999'dan aktarım http://www.slovarnik.ru/html_tsot/t/turkologi8.html Edinim Tarihi 20.04.2017. Bu çalışmada Türkçe'deki anlamı ile Türkoloji kullanılmaktadır.

Rusya'da Doğu Bilimleri Araştırmaları içerisinde Türkoloji en eski ve gelişmiş bölümlerden biridir[17]. Bunun en önemli sebeplerinden birisi iki halkın yüzyıllardır çok geniş bir coğrafyada yanyana yaşaması ve Rusya'nın Türk kökenli halkların yaşadığı topraklar üzerinde genişlemesidir. Bu durum Rus şarkiyatçılığının da erken dönemde başlamasına ve gelişmesine yol açmıştır. Rusya'da Türkoloji alanında ilk çalışmalar 1.Petr (1672-1725) zamanında başlamıştır. 1.Petr 1724'te Türkçe öğrenmek üzere diplomatik misyonla birlikte dört öğrenciyi İstanbul'a yollamıştır. Bu girişim ilk meyvelerini yaklaşık 50 yıl sonra verecektir: İlk Osmanlı Türkçesi grameri kitabı 1776'da Moskova, 1777'de St. Petersburg'da basılmıştır. İlk Osmanlı Türkçesi öğretim merkezi ise 1823'te St. Petersburgh'da Dışişleri Bakanlığı Asya Bölümü'nde Doğu Dilleri Enstitüsü'nde başlamıştır. 1820'lerde zengin bir Ermeni ailesi olan Lazarev'lerin Moskova'da kurduğu Lazarev Enstitüsü Moskova Doğu Dilleri[18] bölümünde Osmanlı Türkçesi de öğretilmeye başlanmıştır[19]. Rusya'da Türkolojinin 1800'lü yılların ilk yarısında gelişmeye başlayan Doğu Bilimleri (Şarkiyat) içerisinde gelişmeye başladığını söylemek mümkündür.

Rusya'da Türkolojinin gelişmeye başladığı yılların aynı zamanda Doğu Meselesi'nin Rusya lehine halledilmesi gayretlerinin Rus İmparatorluğu ve Rus emperyalizminin

[17] Rusya'da Türkoloji alanında çalışan Türkologlar için bakınız: Kolesnikov, Aleksandr-Kamalov, İlyas, Avrasya Türkologları Sözlüğü, 1. Cilt, 1. Kitap, TTK Yayınları, Ankara, 2011; Kolesnikov, Aleksandr-Kamalov, İlyas, Avrasya Türkologları Sözlüğü, 1. Cilt, 2. Kitap, TTK Yayınları, Ankara, 2012

[18] Devrim sonrası 1921'de Moskova Şarkiyat Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. Devrim sonrası buranın ilk Türkçe hocaları arasında Moskova'ya Nazım Hikmet, Vala Nureddin ve Şevket Süreyya Aydemir ile birlikte giden Giritli Türk dilbilimci Ahmed Cevat Emre de bulunmaktadır. Bakınız: Nureddin, Vala, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İlke Kitap, İstanbul, 1995, s. 346. İlginç olan Ahmed Cevat Emre kendi hayatını anlattığı İki Neslin Tarihi adlı kitabında Sovyetler Birliği'nde geçen yıllardan hiç bahsetmemektedir. Öte yandan Emre Sovyetler Birliği anılarını 1965 yılında Tarih Dünyası Dergisi'nin 3. Sayısında anlatmış ve bu anılar o dönem Sovyetler Birliği'nde olan diğer Türklerin anıları ile birleştirilerek Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı tarafından yayınlanmıştır. Bakınız: Milli Azadlık Savaşı Anıları, Derleyen: Erden Akbulut, İstanbul, 2006. Ahmed Cevad Emre hatıratı için bakınız: Emre, Ahmed Cevat, İki Neslin Tarihi, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.

[19] Liaisan Şahin, "*Russian Turkology: From Past to Present* [Geçmişten Günümüze Rus Türkolojisi]" , Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi ss.591-644, Cilt 8, Sayı 15, 2010, ss.598-608

ana hedefi olduğu dönemde olması da rastlantı değildir. Rus ve Osmanlı İmparatorluğu arasında dört büyük savaşın yaşandığı 19. yüzyılda Rus kamuoyunda yoğun olarak Türk karşıtı ve Panslav[20] bir hava yaratılmıştır. Bu hava doğal olarak Rusya'daki Türkoloji çalışmalarına da yansımıştır. Bu havanın yaratılmasında Rusya kadar dönemin Avrupalı güçlerinin Doğu Sorunu'nu ele alış biçimleri de önemli rol oynamış; aynı bakış açısı Sovyet döneminde Osmanlı İmparatorluğu ve Rus-Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilere bakışı da tezin içinde ilerideki sayfalarda görüleceği üzere etkilemiştir.

Konuya ilişkin olarak meşhur Rus Türkolog Svetlana Filippovna Oreşkova(1935-) da Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün Türkçe Bölümü'nün kuruluşunun 50. kuruluş yılı dolayısıyla 2009 yapılan toplantıda yaptığı konuşmada Sovyet zamanı Osmanlı çalışmalarının Rus-Osmanlı ilişkilerinin Avrupalı popüler anlayış ve Doğu Sorunu'nun etkisinde kaldığını; Marks ve Engels'in bu konulara ilişkin kaynaklarından çokça etkilendiğini vurgulamıştır. Oreşkova, bu durumun Sovyetler Birliği döneminde Osmanlı İmparatorluğu ve Rus-Osmanlı ilişkilerinin sınırlı ve tek taraflı yorumlanmasına yol açtığını söylemektedir[21]. Oreşkova Türkiye'nin NATO üyesi olması ve aynı zamanda Sovyetlerle sınırının bulunmasının da Türkoloji çalışmalarına yansıdığını ve bu çalışmada incelenen Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin yazılmış olduğu özellikle Stalin döneminin son yıllarında anti-Türk propagandasının Türkoloji çalışmalarına hakim olduğu, Stalin sonrası Türkoloji çalışmalarının ise

[20]Buna ilişkin olarak özellikle Kırım Savaşı'ndan Birinci Dünya Savaşı dahil dönemde savaş propagandasının resimlerle ve imgelerle Rus kamuoyunda nasıl oluşturulduğuna dair Rus kaynaklarından derlenen bir çalışma için bakınız: Acar, Kezban, Resimlerle Rusya, Savaşlar ve Türkler, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004

[21]Vurgulanması gerekir ki Oreşkova'nın bu tesbitini Büyük Sovyet Ansiklopedisi incelemesi de doğrulamaktadır. Birçok maddenin açıklanmasında Marks ve Engels'in açıklama ve yazılarına atıf bulunmaktadır. Aynı şekilde Atatürk, Türk Devrimi, Jön Türkler ve benzeri özellikle hassas konularda da ansiklopedide sıklıkla Lenin veya Stalin'in açıklama ve konuşmalarına atıf yapılmış olduğu belirtilmelidir.

daha az sorunlu ve huzurlu bir çerçevede ilerlediğini söylemektedir. Stalin döneminde yaşanan sıkıntılardan bahsederken Oreşkova, 1930'ların sonundan 1950'lerin sonuna kadar olan dönemde Türkologların Türkiye'ye seyahat edememelerinden kaynaklı[22] ve Türk dilindeki gelişmeler ve değişikliklerden habersiz kaldıklarını ve uzun aradan sonra 1958'de bir grup Sovyet Türkolog'un Türkiye'ye seyahat edebildiğini; 1960'lara kadar akademisyenlerin hiç birinin Nazım Hikmet dışında ana dili Türkçe olan bir Türkle teması olmadığını; 1960'da Moskova'da 25. Şarkiyatçılar konferansının toplanmasınının Sovyet akademisyenlere Türk meslektaşlarıyla karşılaşmasına imkan sağladığından bahsetmektedir.[23].

Rusya'da Türkoloji alanında yapılan çalışmalardan kısaca bahse gelince, konuya ilişkin Çarlık döneminin sonuna kadar yapılan çalışmaları A.K. Sverchevskaia ve T.P. Cherman *Bibliografia Turtsii* (1713-1917) 1961 Moskova'da basılan kitaplarında ayrıntılı olarak incelemişlerdir. Konulara göre Rus yazarlar tarafından Osmanlı İmparatorluğu hakkında yapılan çalışmalar ayrılmış ve toplamda yaklaşık 200 yıllık dönemde 4.789 eser yayınlandığı ve bu çalışmaların 2.508'inin tarih başlığı altında ve bu başlık altında da 673 adet ile 1877-78 Rus-Osmanlı Savaşı'nın

[22]Belirtilen tarih aralığında aynı şekilde Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne de seyahatlerin sorunlu olduğunu gezi-anı kitaplarından gözlemlememekteyiz. Kendi döneminin önde gelen gazetecilerinden Falih Rıfkı Atay Sovyetler Birliği seyahatini 1931 ve 1932 yıllarında, daha genç gazetecilerinden Nadir Nadi 1935 ve ikincisi 1965 yılında iki seyahatini hem gazetelerinde yayınlamış hem de kitap haline getirmişlerdir. 1935-60 arası dönemde seyahatler azalmış ve bu tarih aralığında Sovyetler Birliği'ne gezi yazılarına rastlanmayıp, 1965 tarihli Melih Cevdet Anday'ın gezi yazıları bu tarih aralığından sonra yayınlanan ilk gezi kitaplarından biridir. Bakınız: Atay, Falih Rıfkı, Yeni Rusya, Hakimiyeti Milliye Basımevi, İstanbul, 1931; Atay, Falih Rıfkı, Moskova-Roma, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932; Nadi, Nadir, İki Sovyet Rusya İki Polonya, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978; Anday, Melih Cevdet, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1965. Türkçe ve Türkiye ile ilgili seyahatnamelere ilişkin ayrıntılı bilgi için ise bakınız: Ağaoğlu, Bülent, Türkiye Seyahatnameler Kaynakçası, İstanbul, 1981.

[23]A.g.m., ss.592-596. Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün Türkçe Bölümü'nün kuruluşunun 50. kuruluş yılı dolayısıyla 2009 yapılan bu kongrenin notları Moskova Şarkiyat Enstitüsü tarafından kitaplaştırılmıştır. Bakınız: Iu. A.Li & S.F. Oreshkova, *Sektor Turtsii Instituta Vostokovedeniia RAN (k poluvekovoi istorii sush-chestvovaniia)*, Moskva, 2009

en fazla kaynak yayınlanan konu başlığı olduğu belirtilmektedir. Sovyetler Birliği döneminde yapılan çalışmalar ise 1917-1975 yıllarını kapsayacak şekilde 1982 Moskova'da A.K. Sverchevskaia ve T.P. Cherman ortak çalışması ile *Bibliografia Turtsii* (1917-1975) adıyla yayınlanmıştır. 1975'e kadar olan Sovyet döneminde toplam 14.600 çalışma yayınlanmış bu dönemde yüzdelik oranı düşse de en fazla çalışma 3.877 adet ile tarih alanında, bunların 1.797 tanesi Türkiye Cumhuriyeti öncesi Türkiye tarihi geri kalan 2.080 adedi ise Türkiye Cumhuriyeti dönemine ilişkin çalışmayı içermektedir.[24]

III. BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ (BSA)

Bu incelemenin konusu Büyük Sovyet Ansiklopedisi'ne(BSA) gelince, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından 1926-90 arası dönemde üç farklı baskısı yayınlanan dünyanın en geniş kapsamlı modern ansiklopedilerinden biridir. SSCB Merkez Yönetim Kurulu'nun 1925 tarihli bir kararı sonrası ilk baskısı 1926-1947 arası dönemde yayınlanmıştır. BSA'nin ilk baskısı toplam 65 ciltte 65.000 madde, 4.400 metin yazarının katkısı, 12.000 resim ve 1.000'den fazla harita içermekteydi. Ansiklopedinin 1925-1941 arası baş editörü Otto Schmidt[25](1891-1956) olmuştur[26].

Bu tez çalışmasında incelemeye konu olan ikinci ve en kapsamlı baskısı 1949-1957 arası dönemde ise 4.900 metin yazarının katkısıyla önce 50 cilt; eksikliklerin giderilmesi için 1958 yılında ilave edilen tamamlama cildi ile beraber 51 cilt,

[24] A.g.m, ss.623-633. Liaisan Şahin'in makalesinde 623-644 arasındaki ekler bölümünde yer alan sayfalarda 200'li yılların başına kadarki dönemde Türkoloji'ye ilişkin Sovyet ve Rus çalışmalarına ilişkin ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

[25] Otto Yulyeviç Schmidt: Sovyet bilim adamı, matematikçi ve astronomist akademisyen. Moskova Devlet Üniversitesi'nde akademisyen olarak çalışan Schmidt 1925'ten 1941'e kadar Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin baş editörü olarak görev yapmıştır.

[26] http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Great+Soviet+Encyclopedia *The Great Soviet Encylopedia* (1979) İngilizce baskısından nakledilmiş. Edinim Tarihi: 11.04.2017

100.000 maddeden oluşmaktaydı[27]. İlk baskısından farklı olarak bu maddelerin %40'ından fazlasında ise 35 tanesi SSCB halklarının dilinde, 25'i yabancı dillerde kaynakça içermekteydi. İkinci baskı incelenen madde sayısının artışının yanı sıra 40.852 resim ve 2.362 harita ile ilk baskıya göre çok daha fazla görsel öğe de içermekteydi. İkinci baskının 50. cildi tamamen SSCB ve halkalarına ayrılırken 51. cildi tamamlayıcı cilt olarak basılmış idi; 1960'da konuya ve alfabetik sıraya göre iki cilt dizin eklenerek ikinci baskı 53 cilde çıkarılmış oldu. Bu ve sonraki basımda BSA'nin Baş Editoryal ve Danışma Kurulu geniş ölçüde kamuoyundan girdi almak için çalışmışlardır. Bu bağlamda içerik listesi bütün üniversitelere, bilimsel enstitülere, müzelere ve her alandaki uzmanlara gönderilmiştir. 1957'den 1990'a kadar da BSA'nin her yıl yıllıkları çıkmaya başlamıştır. Önde gelen Sovyet akademisyenlerin yayın kurulunda yer aldığı ikinci baskının baş editörü 1951 yılında ölene dek SSCB Bilimler Akademisi'nin başkanı fizikçi Sergey Ivanoviç Vavilov(1891-1951) olmuştur. 1951'den 1969'a kadar BSA'nin baş editörü SSCB Bilimler Akademisi üyesi fizikçi Boris Aleksiyeviç Vvdenskii (1893-1969) olmuştur.[28]

1967 yılında BSA'nin üçüncü baskısının hazırlanması için Komünist Parti Merkez Yürütme Komitesi karar almış ve üçüncü baskının ilk cildi 630.000 baskı adedi ile 1969 yılında yayınlanmıştır. İkinci baskıya göre daha az içerik, yaklaşık 95.000 madde, bulunan üçüncü baskı 1969-78 arası dönemde 30 cilt olarak yayınlanmıştır. Kırk dört ülkeden akademisyen ve politikacının hazırlanmasında yer aldığı üçüncü

[27] Burada belirtilmelidir ki maddelerin oluşturulması ve yazımında geniş bir tartışma ve makale seçme çalışması kamuoyu nezdinde yapılmıştır. Şöyle ki sadece ikinci baskı çalışmalarında 70'den fazla milletden 15.820 akademisyen makale yazarı yer almıştır. Bunların yaklaşık 1/3'ünün, 4.900 metin yazarının makaleleri incelenen 100.000 maddeyi oluşturmuştur.

[28] http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Boris+Vvedenskii *The Great Soviet Encyclopedia* (1979) İngilizce baskısından nakledilmiş. Edinim Tarihi: 28.02.2017

baskıda yaklaşık 3.000 kuruluş maddelerin seçimi ve tartışmasında yer almıştır. Üçüncü baskının baş editörlüğünü kapanana kadar ünlü fizikçi Aleksandr Mihailoviç Prokhorov(1916-2002) yapmıştır[29].

Üçüncü baskı diğer iki baskıdan farklı olarak ilk defa Sovyet halkları dilleri dışında İngilizce ve Yunanca'ya çevrilmiştir. İngilizce baskısı 1974-1983 arası Macmillan Yayıncılık tarafından 31 ciltte yayınlanmıştır. Rusçasından farklı olarak her madde çevrilmemiştir. Amerikan karşıtı olduğu düşünülen, ABD ile SSCB arasında ideolojik çatışma içerdiği düşünülen maddeler İngiliz diline yayınevince çevrilmemiştir. Yunanca baskısına gelince, 1977-83 arası 34 ciltte yayınlanmıştır. Bu çeviri yayımda Yunan tarihi, kültürü ve toplumu ile ilgili olan maddelere ilaveler yapılarak yayınlanmıştır.

1991'de yayını sona eren BSA'nin yerini almak üzere Rusya Bilimler Akademisi'nin öncülüğünde 2004'te Büyük Rusya Ansiklopedisi yayınlanmaya başlamış ve 2009'a kadar 30 cilt yayınlanmıştır.

Taraması yapılan ansiklopediden ansiklopediye ilişkin verilen bilgiye gelirsek, incelenen baskının ilk cildinde yer alan önsözde editör ansiklopedinin ne için basıldığını, içeriğinin neler olacağı, ilk baskısından bu yana ne tür değişiklikler yaşandığını, kaç cilt ve kaç madde olacağını, ne kadar zamanda tamamlanacağını biraz da Sovyet sistemine övgü ile tam olarak şöyle anlatmaktadır:

Editörden[30]

> Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin ikinci baskısı, SSCB Bakanlar Konseyi'nin aldığı kararla bastırıldı. Bakanlar Konseyi'nin kararında, "Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin ikinci baskısının sosyal, ekonomik ve doğa bilimleri, teknik ve askeri alana ilişkin sistematik bilgi kaynağı ve Sovyet aydın kesimi için evrensel bir rehber" haline gelmesi gerektiği bildirilmişti.

[29] http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Great+Soviet+Encyclopedia Edinim Tarihi:11.04.2017
[30] BSA, 1. Cilt, Önsöz, 15 Aralık 1949

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin birinci baskısı 1926 yılında yapılmıştı. O zamandan bu yana neredeyse çeyrek asır geçti. Bu dönem ülkemizde devasa sosyalist değişiklerin yaşandığı bir dönemdi. Bu, Lenin-Stalin partisinin önderliğinde Sovyet halkının dünya çapında tarihi zaferlere ulaştığı bir dönemdi. SSCB halkları, büyük [ulu] bilgin Stalin'in önderliğinde sosyalist bir toplum kurdu. Stalin'in uyguladığı "5 yıllık programlar "sayesinde ülkemizin çehresi değişti. SSCB, sanayisi ve *kolhoz*ları ile büyük bir devlet oldu. Kültür devrimi gerçekleştirildi. Çarlık Rusyası döneminde daha önce geri kalmış olan kalabalık halkların ekonomik ve kültürel gelişimi gerçekleşti. Rus halkının kardeş yardımıyla bu halklar büyük sosyalizm inşaası işinde büyük başarılara ulaştı. Sosyalizmin zaferi, SSCB'de sömürü sınıflarının tamamen yok edilmesini getirdi. Sovyet toplumunun siyasi birliği tesis edildi. Ülkemizin halklarının dostluğu birbirinden ayrılmaz hale geldi.

Sovyetler Birliği, kamu, devlet yapısı ve silahlı kuvvetleri ile Büyük Anayurt Savaşı'nda [II. Dünya Savaşı] Hitler Almanyası ve emperyalist Japonya'yı yenip zafer kazandı. Dünya çapındaki bu tarihi zafer sonucunda Orta ve Güney-Doğu Avrupa, Çin, Kuzey Kore gibi ülkelerde söz konusu zafere dayanarak demokratik halk düzenleri oluştu. Sosyalizm ve kapitalizm arasındaki denge sosyalizme doğru eğilim gösterdi. SSCB halkları savaş sonrası dönemde ekonomik ve kültürel kalkınma ve gelişimde büyük başarılara ulaştı. SSCB, sosyalizmden komünizme geçiş yolunda başarılı bir şekilde ilerliyor.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin birinci baskısının ilk ciltlerinin okuyuculara kavuşmasından sonraki yıllarda Sovyet bilimi büyük başarılara ulaştı. Marks-Lenin teorisi ve Stalin'in dahice yazdığı çalışmalar [sonucunda] daha yüksek bir basamağa erişildi. Stalin'in hazırladığı "Komünist Parti'nin Kısa Tanıtımı" adlı çalışma, Marksizm-Leninizm alanına ilişkin gerçekten temel bilgi içeren bir ansiklopedi oldu.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin birinci baskısı, tabii ki ne SSCB ve diğer ülkelerin halklarının hayatında yaşanan büyük olaylar, ne de Sovyet bilimi, tekniği ve kültürün şu anki seviyesini yansıtmaktadır. Birinci baskının büyük bir kısmı artık güncel değildir. Üstelik makalelerin büyük bir kısmında oldukça büyük teorik ve siyasi hatalar da mevcuttur. Ayrıca birinci baskının dili pek gelişmiş değildi, oluşum, terim ve yaklaşımlara ilişkin açıklamalar da yazılmamıştı. İkinci baskı, sosyalizmin ülkemizdeki dünyaca tarihsel zaferlerini ve SSCB'nin ekonomi, bilim, kültür ve sanat alanındaki başarıları hakkında geniş bir şekilde [okuyucuları] aydınlatmayı hedefliyor. [Aynı zamanda] Sosyalist kültürün, kapitalist kültürden daha üstün olduğunu kapsamlı bir şekilde göstermek de gerekiyor. Ansiklopedi, Marksist-Leninist kültüre dayanarak bilim ve teknik alanlarında çağdaş burjuva hareketlerini de eleştirmeli. (SSCB Bakanlar Konseyi'nin kararından alıntı)

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin yeni baskısı, birinci baskısından daha kamil olacak. Madde sayısı 65.000'den 100.000'ne kadar yükselecek. Sovyet halkının ulaştığı zaferlerin fikir babası ve organizatörü olan Bolşevik Partisi'nin tarihçesini ve faaliyetleri, SSCB halklarının tarihi, ülke kültürü, müttefik cumhuriyetlerin başarıları, dünyadaki işçi sınıflarının kurtuluş mücadelesi ve bilim ve teknik alanlarındaki çağdaş durum gibi maddelere öncekinden daha fazla ağırlık verilecek. Ansiklopedinin ikinci baskısı kapsamında 50 cilt basılacak, her bir cildin tirajı 300.000 olacak, içindeki resimler daha kaliteli olacak (her ciltte

50-600 arası resim ve harita bulunacak). Ansiklopedinin ilk baskısı 22 yıl içinde basıldı, ikinci baskısının basımının 6 yıl içinde yapılması planlanıyor.
Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin bu kadar kısa süre içinde ve bu kadar yüksek bilim seviyesinde basılması, siyasi, ideolojik ve bilimsel bakımdan büyük önem taşımaktadır. Vatanımızda bilim ve kültür alanında faaliyet gösterenlerin yardımı ve enerjik çabalarıyla bu hedefe ulaşmamız mümkün olacak. 1. Cilt; yüzlerce bilim adamı, edebiyat uzmanı, akademisyen, SSCB Bilimler Akademisi ve müttefik cumhuriyetlerdeki bilimler akademilerine üye olan kişiler, yardımcı doçent, doçent, profesör, bilim araştırmaları enstitülerinin görevlileri, yazar, eleştirmen ve gazetecilerden oluşan büyük bir grubun toplu çalışmalarıyla hazırlandı.
Büyük Sovyet Ansiklopedisi Baş Editörlüğü, ansiklopedinin hazırlanması süresince ülkemizin sanayi ve tarım alanının yanı sıra yüksek öğrenim kurumları, edebiyat ve sanat sektörlerinin çalışanlarının katkılarını bekliyor. Ansiklopedi'nin ikinci baskısı büyük Stalin dönemine layık olmalıdır.

Görüldüğü üzere editör Sergey Ivanoviç Vavilov ansiklopedinin ilk baskısının üzerinden geçen zaman içinde çok büyük değişiklikler geçmesinden dolayı Sovyet aydınları için bir rehber görevi yapması için ansiklopedinin tekraren basılmakta olduğunu başlangıçta belirtiyor. Stalin övgüsünün belirgin olduğu önsözde, ilk baskıda teorik ve siyasi hataların mevcut olduğu vurgusu ve ilk cildin tirajının 300.000 olması dikkat çekmektedir. Ansiklopedinin 6 yılda bitirilmesi planlandığı belirtilirken, yaklaşık 2 yıllık bir gecikme ile 1957 yılında tamamlanacaktır. 1957 tarihli 50. ve sonuncu cildin önsözünde ise editör Boris Aleksiyeviç Vvdenskii ansiklopediye ilişkin şunları söylemektedir:

Büyük Sovyet Ansiklopedisi Baş Editörlüğü'nden: Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin ikinci baskısının 50. cildi, SSCB'ye adanmış olup tarihçi, ekonomist, coğrafyacı, teknik ve doğa bilimleri uzmanı, filozof, hukuk, edebiyat ve sanat uzmanlarından oluşturulan büyük bir grubun toplu çalışmasıdır. Bu cilt, kapitalizmin yıkılması ve sosyalist bir toplumun güçlenmesi gibi insanoğlu tarihinde yeni bir dönemi başlatan Ekim (Oktyabr) Sosyalist Devriminin 40. yıldönümü

çerçevesinde basılacaktır. SSCB'nin 40 yılı içinde SSCB halklarının siyasi ve kültür hayatında, toplumun ekonomik ve sınıf yapısında büyük bir dönüm noktası yaşandı. Büyük Lenin'in kurduğu Komünist Partisi'nin önderliğinde Sovyetler Birliği, güçlü endüstrili- *kolhoz*lu, sosyalist çok etnikli ve kardeş halkların büyük bir topluluğu olan büyük bir devlet haline geldi. Sosyalizm düzeni, bilim ve sanatın gelişmesi için koşul sağlayarak halk için kültürü daha erişebilir hale getirdi ve işçilerin refahının artmasını sağladı. SSCB halkları, Lenin ilkelerine uyarak zafer getirecek komünist toplumunun inşası yolunda ilerlemektedir. Sovyetler Birliği, sosyalist ülkelerin oluşturduğu büyük kampın başında olup bütün insanoğlunun tamamının barış, demokrasi ve sosyalizm mücadelesi için bir deniz feneridir.

Asırlarca devam eden zengin kültür, geniş uluslararası kültür ve ekonomik bağlar, özgürlüğü içeren gelenekler, Çarlık ve kapitalizmi devirip sosyalist bir toplum kurma tecrübesine sahip Sovyetler Birliği ve halklarının tarihi ve modern hayatı, ayrıntılı bir şekilde bir kitapta anlatılamaz. Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin ikinci baskısının binlerce maddesinde SSCB'nin tarihi, doğal zenginliği, ekonomisi, devlet ve kamu yapısı, kültür ve bilimle ilgili bilgi içermektedir. Basılmış olan ciltler, SSCB'nin coğrafyasıyla ilgili yaklaşık 8.000, SSCB ve Komünist Parti'yle ilgili yaklaşık 4.800, edebiyat, dil bilimi, müzik, tiyatro ve sinemayla ilgili yaklaşık 4.000 madde içermektedir. Ülkemizde faaliyet gösteren kamu yararına çalışanlara ait yaklaşık 7.100 özgeçmiş bulunmaktadır. Cilt, işçilerin 40 yıl içinde ulaştıklarının sonuçlarına ilişkin kısa bilgi içermektedir. Daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak isteyenlere, ansiklopedinin önceki ciltlerin maddelerine başvurmalarını önermekteyiz.

50. ciltten yararlanacak olanlar aşağıda belirtilen hususlara dikkat etmeli:

Tarih Bölümü, SSCB halklarının genel olarak tarihi gelişiminin ana çizgisini yansıtmaktadır, Her halka ait tarihi gelişimi, müttefik ve özerk cumhuriyetlerle ilgili maddelerden oluşan özel bölümlere göre ayrılmaktadır ve diğer ciltlerde verilmektedir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi bölümü, partinin yapısı ve üye sayısına ilişkin bilgilerin yanı sıra kısa bir tarihçesini içermektedir.

Halk Ekonomisi (*Narodnoye Hozyaistvo*) Bölümü'nde sanayi, ulaştırma, tarım ve ticaret alanlarının yanı sıra 6. "beş yıllık program" kapsamındaki büyümeyle ilgili bilgi verilmektedir. 6. "beş yıllık programına" ilişkin bilgi, diğer ciltlerde de bulunabilmektedir.

Cildin büyük bir kısmında, bilim ve kültür alanındaki başarılar ilişkin bilgi yer almaktadır. Daha önceki ciltler, müttefik cumhuriyetlerle ilgili bilgi içermektedir. Büyük Sovyet Ansiklopedisi Baş Editörlüğü, zamanla söz konusu cumhuriyetlerde kültür ve ekonomi alanında belirli değişikliklerin yaşanmış olduğunu göz önünde bulundurarak bu ciltte SSCB'de yaşanan yeniklerle ilgili kısa bilgiye yer vermeye karar verdi. Buna ek olarak kronolojik tablolar da bulunmaktadır. Ansiklopedinin kullanımını kolaylaştırmak için Cildin sonuna doğru ciltte belirtilen isim listesi verildi.

Bu cildi Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin abonelerinin yanı sıra sıradan vatandaşların da satın alabilmesinden dolayı Ansiklopedi kapsamında kullanılan diğer konulara yönlendirme sisteminden bu ciltte vazgeçti. Ansiklopedinin bu cildinde yönlendirme sadece bu cildin maddelerine yapılmaktadır. 50. cildin basılmasıyla Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin ikinci baskısının basılması sona ermektedir. Büyük Sovyet Ansiklopedisi Baş editörlüğü, ansiklopedin 51. Cildinin basılması yönünde karar

aldı. 51. Ciltte, Ansiklopedide şu ya da bu nedenlerle basılmamış olan maddelere yer verilecektir.[31]

Görüldüğü üzere birinci cildin başındaki önsözden farklı olarak Stalin'den hiç bahsedilmemekte; vurgu Lenin'e dönmüş bulunmaktadır. Bunda kuşkusuz Stalin'in 1953'te ölümü sonrası SSCB'de yaşanan değişim etkili olmuştur. Aynı şekilde ilk cilt önsözünde güncel politik duruma vurgu daha fazla iken, 1957 tarihli son cildin sonsözünde Lenin'li bir paragraf dışında güncel politik duruma ilişkin vurgu yapılmaması Stalin sonrası SSCB'deki değişimin editoryada da etkili olduğunu göstermektedir.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde Türklerle ilgili maddelere gelince, Yaklaşık 100.000 maddenin yer aldığı BSA'nin ikinci baskısında tarafımızca tespit edilen toplamda 570 adet madde[32] Türklerle ilgili içerik taşımaktadır[33]. İçeriklerin büyük bölümü Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel yönüyle alakalı olmakla beraber, kişiler, sanatçılar, coğrafi bölgeler, Rus dili ve tarihine geçmiş çeşitli kelimeler ve diğer konularda da çeşitli maddeler içermektedir. Tevfik Fikret'den vilayet ve gavur kelimelerinin anlamına, keçi çiftçiliğinden Polonya tarihine kadar çok çeşitli maddelerde Türkler yer almaktadır.

Belirtildiği üzere Türklerle ilgili maddeler ağırlıklı iki ülke tarihini etkileyen başlıklar olmakla beraber, hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti dönemi çeşitli yazarlar, devlet adamları, şehirler ve Türkçe'den Rusça'ya geçmiş kelimelere kadar

[31] BSA, 50. Cilt, Önsöz, 15.08.1957

[32]Taranan ansiklopedi dijital ortamda djvu adlı programda okunarak taranmıştır. Bu formatta diğer formatlarda olduğu gibi CTRL+F tuşları ile tarama yapılamamaktadır. Bu nedenle her sayfaya tek tek bakılarak yaklaşık 40.000 sayfa taranmıştır. Bu nedenle ne kadar dikkat edilmiş olursa olsun mutlak surette gözden kaçan yerlerin olabileceğini de peşinen kabul etmek gerektiği düşünülmektedir.

[33]100.000 madde içerisinde yaklaşık 600 maddede Türklerin geçmiş olması , ki aynı coğrafyada yaşayan ve 500 yıldan fazla süredir ilişkide olan iki toplum için bu sayı hakikaten azdır. Bununla birlikte ele alınan kişiler ve olayların özlü, bir kısmının ayrıntılı yazıldığını söyleyebiliriz.

çok çeşitli yelpazede maddeler bulunmaktadır. İki ülkenin tarihin belli dönemlerinde Kafkasya, Ukrayna ve Balkanlar coğrafyasında komşuluk yapmaları bu coğrafyada BSA'de bahsi geçen Sırplar, Bulgarlar, Gagavuzlar, Romenler, Ermeniler, Yunanlılar, Polaklar, Kürtler ve sair halklar ve bunların tarihi-cağrafyasına ilişkin maddelerde de Türk ve Türkiye'den haliyle bolca bahis geçmektedir.

Türkler ile ilgili en geniş anlatım 1956 tarihli 43. ciltteki Türkiye maddesi olup 485-513 sayfaları arasında, toplamda 29 sayfadan ibarettir. 3. ciltte yer alan Ermeniler maddesi 49-100 arası toplamda 52 sayfa olurken 43. ciltteki genel olarak Türkler maddesinin ise sadece Türkiye'deki Türklerden bahsedilip toplamda iki sayfadan(442-443) ibaret olması da dikkat çekicidir. Bununla birlikte Mithad Paşa'dan Namık Kemal'e; Yahya Kemal Beyatlı'dan Ömer Seyfettin'e; Çorbacı'dan Miri sisteme, Tımar'dan Urumlar'a kadar çeşitli maddelerin yer alması da ansiklopedinin bir zenginliği olarak ilgi çekmektedir.

Beklenildiği ve önsöz kısmında belirtildiği gibi Türk-Rus savaşları ve bunların ardından akdedilen antlaşmalara ilişkin maddeler ansiklopedide kapsamlı olarak yer almaktadır. Uzun süreli Rus-Türk ilişkilerinin özellikle on dokuzuncu yüzyıl sonrası döneminde savaşların yanında Fransız Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun güç yitimi sonrası iki ülke ilişkilerini belirleyen farklı konular da ortaya çıkmıştı: Doğu Meselesi, Pan-Slavizm çerçevesinde Balkanlar'da yükselen milliyetçilikler ve bu bağlamda Makedonya Sorunu, Balkan Savaşları, Bağdat Demir Yolu Meselesi ve sair on dokuzuncu yüzyılı yirminci yüzyıl başına bağlarken Türk tarihini de etkileyen bir çok olay ansiklopedinin maddeleri arasında yerini almıştır.

Her iki ülkede de eski sistemlerin Birinci Dünya Harbi sonrası yıkılışı ile biri 1917, diğeri 1923'de farklı anlayışta devletler ortaya çıkmış ve son yüzyılda ikili ilişkiler

zaman zaman soğukluk içerisinde geçmiş olsa da uzun bir barış dönemi yeni yapılar döneminde kurulmuştur. Ansiklopedinin incelenen basımında bu yeni dönemin ilk 30 yıllık ilişkilerine dair Sovyet-Türk anlaşmaları, Lozan Anlaşması, Musul Sorunu, Hatay, Ermeni Sorunu, kırk yıl Çarlık yönetiminde kaldıktan sonra Türkiye'ye katılan Kars ve sair siyasi olaylar, kişiler de ansiklopedinin maddeleri arasında yer almıştır.

Haliyle kronolojik sıraya ihtiyaç duymaksızın Rus-Türk ilişkilerinde sürekli gündemde olmuş ve bundan sonra da olacak olan Tsargrad-Konsantinapolis-İstanbul, Boğazlar ve benzeri ikili ilişkilerin vazgeçilmez gündemi konular da ansiklopedide maddeler olarak yer almıştır.

Yaklaşık 600 maddenin 100 civarı kadar madde bu çalışmada ya tamamen ya da kısmen yer almaktadır. Aktarılan maddeler hem belli bir sistem içinde hem de kronolojiye uygun olarak okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır. Bu meyanda, ilgili bölümler içinde başlıklar altında sunulan maddelerin bir kısmı tam çeviri olarak, bir kısmı cümleler dahi değiştirilmeksizin geniş özet şeklinde verilecektir. Maddelerin ortaya konulması bu çalışmanın kapsamı içinde olup; bunların tek tek veya geniş ölçekli olarak tahlil edilmesi bu çalışmanın kapsamında olmayıp bu çalışmanın sınırlarını aşan başka bir çalışmanın konusu olması gerektiği tarafımızca düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NDE CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKLER

Rusya'da 1917'de Vladimir İlyiç Lenin önderliğindeki Bolşevik Devrimi ve Türkiye'de 1923 Mustafa Kemal Devrimi her iki ülke için de milad sayılabilecek kırılma noktalarıdır. Bunun her iki ülkede de sistemlerin değişmesi dışında farklı anlamları da bulunmaktadır. Bu çalışmada da bu kırılma noktası öncesi dönem ayrı bir bölüm, sonrası ortaya çıkan yeni dönem ayrı bir bölüm olarak ele alınacaktır. Bu bölümde 1917 öncesi döneme ilişkin BSA'nde yer alan maddelere yer verilecektir. Bu bölümün ilk alt başlığı içeriğin de zengin olarak yer aldığı Rus-Türk savaşları ve barış anlaşmaları olacaktır. Şöyle ki, bu kırılma noktasından önce iki ülke ilişkilerinde geçen yaklaşık 400 yıllık süre sürekli savaşlar içinde geçmiş ve iki ülke yaklaşık 30 yılda bir savaşmıştır. Bu durum BSA'nin maddelerine de yansımış ve bunların Türk tarihi açısından da önemli olan kısımları 1698 Karlofça Kongresi'nden başlamak üzere aşağıda aktarılmaktadır.

Bu bölümün diğer başlıkları ikinci bölümde de aynı başlıklara ayrılacak olan ansiklopedideki ilgili maddelerin tematik olarak bölünmüş halleri olacaktır: Olaylar-Olgular; Sorunlar; Kişiler. Olaylar kısmında Türkiye tarihi kısmından alınan uzun bir Osmanlı İmparatorluğu maddesi tarihinden sonra, Osmanlıcılık, Jön Türkler, Osmanlı toprak sistemi Miri ve sair olgulara yer verilecektir.

Rus-Türk ilişkilerinin Türk tarihi gelişimini de derinden etkileyen on dokuzuncu yüzyıldan 1917'ye kadar olan dönem olup, bu dönemde ortaya çıkan Doğu Meselesi, Rus emperyalizminin bu başlığı kullanarak istismar ettiği ve buna bağlı olarak

gelişen Panslavizm, Makedonya Sorunu, Balkanlar ve Bağdat Demir Yolu ve sair alt başlıklar 1917'ye kadarki dönemde ansiklopedide yer aldığı şekilde kronolojiye de uygun olarak sorunlar kısmında maddeler halinde çevirisi sunulacaktır. Kişiler kısmında ise Namık Kemal'den Enver Paşa'ya, II.Abdül Hamid'den Tevfik Fikret'e kadar eski dönemin ansiklopedide yer alan önemli simalarına nasıl bakıldığı bir kısmı tam metin bir kısmını özet olarak ana başlıklarda yorumsuz olarak aktarılacak, sonuç bölümünde genel değerlendirmede ele alınacaktır.

I. RUS-TÜRK SAVAŞLARI VE BARIŞ ANTLAŞMALARI

Büyük Sovyet Ansiklopedisi maddelerinde Türklerle ilgili içeriği en zengin, haritalarla da desteklenmiş olan maddelerin genellikle Rus-Türk savaşları olması dikkat çekmektedir. 1917'ye kadar yaklaşık 30 yılda bir yaşanan savaşlara ilişkin ansiklopedide yer alan maddeleri sıralarken milad olarak on yedinci yüzyıl sonu Osmanlı İmparatorluğu tarihinde de dönüm noktası kabul edilen ve artık duraklamanın başladığı Karlofça Kongresi ile başlanmasının uygun olduğu düşünülmektedir.

Karlofça Kongresi (1698-99):

> Kutsal İttifak devletleri Rusya, Avusturya, Macaristan ve Lehistan ile Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) arasındaki savaş sonucunda 1698 yılının Ekim ayında Karlofça'da (Slovenya) düzenlen uluslararası bir kongredir. İngiltere ve Hollanda kongreye arabulucu olarak katılmıştı. 1698 yılında Viyana'da ön görüşmeler sırasında kongreye katılacak taraflar arasında çelişkiler ortaya çıkmıştı. Rusya'nın kongrede talep ettiği hususlar şöyle idi: Ele geçirilen Azak ve Dinyeper nehrinin altı kısmının yanı sıra Kerç'in Rusya topraklarına dahil edilmesidir. Kutsal İttifak devletleri ise bu taleplere karşı çıkmıştı. Rusya için böyle bir zor ortamda Rusya ve Türkiye arasında 24 Ocak 1699 yılında Barış anlaşması imzalanmıştı. Söz konusu anlaşma, ileride 1700 tarihli Konstantinopolis(İstanbul) Barış Anlaşması'na dönüştürülmüştü. Bu anlaşma uyarınca Azak Rusya'ya kalıyordu. Avusturya 26 Ocak 1699 tarihinde Türkiye ile ayrı bir anlaşma imzalamıştı ve Macaristan'ın merkez bölgeleri, neredeyse Sırbistan'ın (Slovenya) tamamı, Semigrad ve Başkaya Türkiye'ye geçmişti. 16 Ocak 1699 tarihinde Polonya ve Türkiye arasında barış anlaşması imzalanmıştı ve Ukrayna'nın sağ kıyılarının bir

kısmı ve Podoliya[34] Polonya'ya geçmişti. Türkiye ve Venedik arasında imzalanan 26 Ocak 1699 tarihli anlaşma uyarınca takımadalar (Arhipelag) ve Dalmaçya'daki kaleler Türkiye'ye dahil edilmişti.[35]

İstanbul (*Konstantinopolis*) Barış Anlaşması (1700): Karlofça Kongresi'nde (1698-99) varılan iki yıllık ateşkes anlaşmasının koşullarını geliştiren ve teyit eden, Türkiye'nin Rusya ile İsveç arasındaki Kuzey Savaşı'ndaki tarafsızlığını sağlayan Rusya ve Türkiye tarafından imzalanmıştır. İstanbul Barış Anlaşması'nın imzalanması için müzakereler, İstanbul'a Kale(*Krepost*) adlı gemiyle gelen Yemelyan Ukrayintsev ve İvan Çeredeyev olmak üzere Rus temsilciler tarafından yürütülmüştü. Ukrayintsev, Türklere her iki tarafın sahip olanları korumak şartıyla "daimi barış" anlaşması imzalamasını önermişti. İstanbul'daki İngiltere ve Hollanda elçileri ise, Rusya'nın Baltık Denizi'ne çıkışını sağlamak için İsveç'e savaş ilan etmesini engellemeye çalışarak bu müzakerelerin başarısız olması için bir takım eylemlerde bulunmuştu. Avusturya da Rusya ve Türkiye arasındaki savaşın devam etmesini istemekteydi; böylece Türkiye Avusturya'nın İngiltere ve Hollanda arasında yaklaşan savaşına karışmasını engelleyemezdi. Rus diplomatlar, Türkiye ile 13 Temmuz 1700 tarihinde geçerliliği 30 yıl olan barış anlaşması imzalamayı başarmıştı.

Anlaşma uyarınca Azak Denizi ve civarlarındaki topraklar Rusya'ya kalıyor; Rusya'nın Kırım Hanı'na vergi ödemesi kaldırılıyor; Türkiye, Rusya'nın bu ülkeye geri verdiği topraklarındaki Dnepr nehrinin kıyıları boyunca bulunan kale ve diğer benze yapıları ise yıkmakla yükümlü oluyordu. 1700 tarihli İstanbul Barış

[34] Günümüz güney-batı Ukrayna ve kuzey-doğu Moldova'yı içeren Osmanlı İmparatorluğu'nda Podolya Eyaleti olarak adlandırılan bölge.
[35] BSA, 20.Cilt , s.226, 1953

Anlaşması, Kuzey Savaşı öncesinde 1. Petro'nun (1672-1725) yürüttüğü dış politikasının en büyük başarısıdır.[36]

Prut Seferi (1711-1713): Türk Rus savaşı sırasında Moldavya'ya yapılmış olan bir seferdir. 1700-1721 Kuzey Savaşı sırasında İsveç diplomasisi, Türkiye'yi Rusya'ya karşı savaşına defalarca çekmek istemişti. Poltava Muharebesi'nde(1709) İsveç'in yenilgisi üzerinde 12.Şarl(1682-1718), Türkiye'nin kontrolündeki Moldova'ya kaçıp Fransa ve İngiliz diplomasisinin desteğiyle Türkiye'nin Rusya'ya savaş ilan etmesini sağlamıştı. 20 Kasım 1710 tarihinde Türkiye resmi olarak savaş ilan ederek Azak Denizi'nin geri verilmesini ve Azak Denizi'ndeki Rus filosunun ortadan kaldırılmasını talep etmişti.

Savaştan önce askeri ve siyasi durum, 1. Petro'yu Rus sınırlarının korunmasını artırmaya zorlamıştı. 1. Petro, Moldova ve Eflak'ın prensleriyle irtibata geçip onlardan destek sözü almıştı. Türkiye ile savaşın başlaması, Türk boyunduruğu altındaki Slav ve diğer halkların yürüttüğü milli kurtuluş mücadelesine de bir hareket getirdi. Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'da da Türklere karşı savaşmak için gönüllü birlikler oluşturulmuştu.

1.Petro, yukarıda belirtilen halklara hitaben bir sesleniş konuşmasında mücadeleye yoğunlaşılması çağrısında bulunmuştu. [Boris]Şeremetyev [1652-1719] komutanlığında Tuna Nehrini geçip Moldova'yı ele geçirmek hedefinde olan Rus güçleri, İstanbul yakınlarına gelmişti. 1711 yılında ise Ukrayna'ya Kırım Hanı ve Moldova'nın güneyinden Tatarlar işgal etmişti. Moldova ve Eflak'taki yarı-Türk zenginler sınıfının hain politikası, milli kurtuluş hareketinin geniş ölçekli açılımını engellemişti. Eflak'ın prensi [Konstantin] Brınkovyanu Türkiye'nin tarafına

[36] BSA, 22. Cilt, ss.421-422, 1953

geçmişti. Petro'nun "Tuna Nehrini Türklerden daha önce geçin" talimatı yerine getirilememişti. Bununla birlikte 1711 yılında çekirge istilası Moldova ve kuzey Eflak'daki bütün buğday ve diğer tahılları yok etmişti. Bütün bunlar Rus askerleri için olumsuz şartlar sağlamıştı.

25 Haziran'da Rus askerleri Yaş'a[37] ulaşmıştı. Türk ordusu da (120 bin asker ve yaklaşık 70 bin Kırımlı atlı) Prut nehrinin sol kıyısında Falçi'ye[38] doğru ilerlemişti. Türklerin ilerlemesinden haberi olmayan 1. Petro 38 binlik bir askeri birlikle Tuna'ya ulaşmak için Yaş'dan çıkmıştı. 8 Temmuz'da Stapileşti[39] civarlarında Ruslar Türklerle çarpışmıştı. Türklerin sayısı Rusların sayısından daha fazla olmasına rağmen Ruslar başlarda Türklerin saldırısına başarılı bir şekilde karşılık verebilmişti. Ancak susuzluk ve gıda kıtlığı, Rusları Türklerle müzakere yapmaya zorlamıştı. Müzakereleri, Petro'nun talimatıyla tanınmış Rus diplomat P.P. Şafirov [Peter Pavloviç-1670-1739] yürütmüştü.

12 Temmuz 1711 tarihinde barış anlaşması imzalanmıştı. Anlaşma uyarınca Rusların Moldova'dan silahlarla çımasına izin verilmiş, Azak Denizi Türklere geri verilmiş ve Azak Denizi'nde Ruslar tarafından inşaa edilmiş Taganrog[40] ve Kamennıy Zaton gibi kalelerin yıktırılması konusunda anlaşılmıştı.

Fakat Türkiye ile savaş durumu 1713 yılına kadar devam etmiştir. Sultan, Rusya'dan daha fazla toprak ve her sene Kırım Hanı'na 1700 İstanbul Anlaşması uyarınca kaldırılan ödemenin tekraren ödenmesini istemişti. Bu talepler reddedilmişti. 1713 yılında Türkiye ile barış anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma 1711 yılında

[37] Günümüzde Romanya'nın kuzeyinde yer alan bir şehir.
[38] Fălciu, günümüzde Romanya-Moldova sınırında bulunan altı yerleşim biriminden oluşan küçük bölgenin adı.
[39] Günümüzde Romanya'nın kuzey doğusunda yer alan Romence "Stănileşti" adlı yedi yerleşim biriminden oluşan yer.
[40] Rostov yakınlarında, Azak Denizi kenarında bir şehir.

imzalanan anlaşmanın geçerliliğini teyit etmiştir. Rusya, Azak ve yakınındaki Oreli Nehri civarlarındaki bölgeyi Türkiye'ye vermiştir. Azak Denizi'nin kaybedilmesi ve Kuzey Savaşı'nın uzamasına rağmen Prut seferi, Rus ordusunun güçlendiğini ortaya koymuş ve Rusya'nın Balkanlardaki Slav halklarıyla bağlarının gelişmesini sağlamıştı.[41]

1735-1739 Rus-Türk Savaşı: Rusya ile Türkiye ve onun himayesindeki Kırım Hanlığı arasında yapılan savaştır. Rusya için bu savaş, 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başında Karadeniz'e çıkması ve Rusya'nın güney bölgelerin güvenliğinin sağlanması için yürütülen savaşın devamı niteliğinde gerçekleşen bir savaştır. Türkiye'nin kışkırtmasıyla yapılan Kırım Tatarlarının akınlarının sıklaşmasından dolayı Rusya, 1735 yılının sonbaharında Türkiye ve Kırım Hanlığına karşı savaş ilan etmeye zorlanmıştır.

1736 yılının mayıs ayında Rus ordusunun B.K. Minih [Kont Burkhard Christoph von Münnich (1683 –1767)[42]] önderliğindeki askeri birlik Kırım Yarımadası'na ilerlemeye başlayıp Evpatoriya ve Bahçesaray'ı ele geçirmişti. Ancak ordunun yorgun olması, gıda ve içecek sıkıntısı ve salgın hastalıkların yayılması Rus ordusunu Ukrayna'ya çekilmeye zorlamıştır. Rus ordusunun F.M. Lassi [Pyotr Petrovich Lacy -1678-1751] önderliğindeki diğer bir askeri birlik 17 Temmuz 1736 tarihinde Azak Denizi'ni ele geçirmişti. Rus ordusunun B.K. Minih önderliğindeki askeri birliği 1737 yılının ilkbaharında 70 bin kişi takviye gelmiş ve Dnepr Nehri'ni geçip 2 Temmuz'da Oçakovo Kalesini ele geçirmişti. Aynı zamanda Lassi önderliğindeki 55.000 kişilik askeri birlik Kırım'a girerek Kırım hanının ordusunu

[41] BSA, 35. Cilt, ss.200-202, 1955

[42] Alman askeri mühendis, Rus ordusunda reform yapmak üzere gelmiş, Çarlık Rusyası'nda politikacı ve mareşal olarak görev yapmıştır.

dağıtmıştı. Zor şartlara rağmen Rus ordusu gözle görülür başarılara ulaşmıştı. Bu başarılardan dolayı Tuna havzasında Türkiye ile rekabet eden ve Türkiye'nin zayıflamasını isteyen Avusturya, 1737 yılında Türkiye ile savaşında Rusya'ya katılmıştı. Ancak Avusturya ordusu sürekli yenilgiye uğruyor olmasından dolayı bu savaşta zorluğu hep Rus ordusu çekmekteydi.

15 Ağustos -11 Kasım 1737 arasında Nimorovsk Kongresi'nde Rusya, Avusturya ve Türkiye arasında barış müzakereleri yürütülmüş; ancak herhangi bir sonuca bağlanamamış, savaş devam etmiş ve 1739 yılında savaş Rusya lehine dönmüştü. 17 Ağustos'ta Rus ordusu Stavuçansk [Stavuçani] Muharebesi esnasında [Serasker] Veli Paşa önderliğindeki 90.000 kişilik Türk ordusunu tamamen dağıtmıştı. Rus ordusu, Moldova ve Hotin'i ele geçirip 30 Ağustos'ta Yaş'a girmişti. Avusturya 1 Eylül'de Belgrad'da Türkiye ile barış anlaşmasını imzalamıştı. Avusturya'nın Rusya ile müttefik ilişkilerini ihlal etmesi, Rus ordusunun savaş kayıplarının 100.000 kişiye ulaşması, İsveç tarafından saldırı tehlikesi, Rus hükümetini Türkiye ile 7 (18[43]) Eylül 1739 tarihinde Belgrad Barış Anlaşması imzalamak zorunda bırakmıştı. Anlaşmanın koşulları ise Rus ordusunun başarılarıyla eş değer değildi. Anlaşmaya göre Rusya Azak Denizi'ni Türklere iade etmişti.[44]

Belgrad Anlaşması (1739)[45] :

> 1739 tarihli Belgrad Barış Anlaşması, Rusya ve Avusturya'nın Türkiye'ye karşı 1735-39 döneminde yürüttüğü savaşını sona erdiren anlaşmadır. Bu savaşta Rus ordusu ilk defa Perekop'u aşıp Kırım'a girdi. Rus ordusunun Sravuçan, Hotin ve Yaş civarlarındaki başarıları, savaşta dönüm noktası oldu. Ancak Avusturya'nın ihanet politikasından dolayı Rusya'nın Karadeniz'e inmeye çalıştığı savaş istenen

[43] İncelenen dönemde Çarlık Rusya'sında Gregoryen takvimi kullanılmakta ve bu takvimde günler Miladi takvimi geriden takip etmektedir.
[44] BSA, 37. Cilt, ss.460-461, 1955
[45] BSA, 4. Cilt, s.410, Ansiklopediden 1-12 cilt arası ciltlerde sadece ilk ciltte 1949 yılı yer almakta olup, 13. Cilde kadar bir daha ansiklopedide tarih yer almamıştır. 13. Ciltte tekraren tarih konmaya başlamış ve tarih bu ciltte 1952 yılı olarak belirtilmiştir. Bu yüzden 2-12 arası ciltlerden yapılan alıntılara ait dipnotta bundan sonra tarih belirtilmeyecektir.

sonucu getirmedi. Savaş kapsamındaki görüşmelerde Rusya Türk hükümetinden Azak'ı iade etmesini ve Oçakova ve Kinburn'un verilmesini istedi. Ancak 1 Eylül 1739 tarihinde Avusturya haince bir anlaşma imzalayarak Türkiye'ye Sırbistan ve Küçük Eflak'ı verdi.
Savaşta yaşanan kayıplar, İsveç'le 1739 yılında ilişkilerin bozulması, bu savaşı Rusya için amaçsız kılıyordu. Bu nedenle söz konusu anlaşmanın koşulları Rusya için son derecede mütevaziydi ve Rus ordusunun başarılarına uygun da değildi. Rusya ile imzalanan anlaşmaya göre Azak (silahlandırma hakkı olmadan) Rusya'ya verildi. Bununla birlikte, Rusya'ya Çerkas Adası'nda kale inşaa etme hakkı verildi. Büyük ve Küçük Kabarday bağımsız olarak ilan edildi. Rusya'nın Azak ve Karadeniz'de filo bulundurmasına ise izin verilmedi. Ticaret Karadeniz üzerinden sadece Türk gemilerden yapılabilirdi. Böylece Anlaşma Rusya'nın Karadeniz'deki çıkarlarına aykırı ve zarar verilecek bir şekilde düzenlenmiş oldu. Rusya, 1768-74 dönemindeki savaşında Türkiye'yi yenerek 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşması'nda bu hükümleri iptal etti.

1768-1774 Rus-Türk Savaşı: Rusya ve Türkiye arasında Karadeniz'e çıkış, Türkiye'nin Karadeniz ve civarlarında ele geçirdiği toprakların iade edilmesi ve Türkiye'nin genişleyip yayılması gibi sebeplerden dolayı çıkan bir savaştır. Toprak sahiplerinin güney bölgelerini işleme isteği, ülkenin güney sınırlarını Türk saldırganlığından korunmasını gerektiriyordu. Ayrıca Rusya Karadeniz'de dış ticaretin gelişmesiyle ilgilenmekteydi. Türkiye ise, Rusya'nın Karadeniz'e çıkmasını istemeyen Batılı süper güç devletlerin kışkırtmasıyla Ukrayna ve Kafkasya'da yeni topraklar işgal etmek istemekteydi. Rusya'nın dikkatini Polonya meselesi dahil olmak üzere diğer Avrupa'daki sorunlardan çekmek isteyen Avusturya ve Fransa'nın diplomatlarının etkisinde olan Türkiye, Rusya'ya 1768 Ekim ayında savaş ilan etmişti.

Ukrayna topraklarına Kırım Tatarlarının ordusu girmiş Türkiye'nin iktidardaki çevreleri Hotin[46]'den Kiev'e ve Azak Denizi'nden Astrahan şehrine saldırı düzenlemeyi planlamıştı. Ancak askeri feodal sistemin yıkılması sonucunda [Tımar sistemi kast edilmekte.] Türkiye İmparatorluğu harabe haline gelmişti. Bu savaşta

[46] Ukrayna'nın batısında, Romanya sınırı yakınlarında bir şehir.

Türk askerlerinin sayısı Rus askerlerinden daha fazla olmasına rağmen Türkiye ekonomik ve askeri açıdan Rusya'ya göre daha zayıftı.

1769'da Rus ordusu Azak Denizi, Taganrog[47], Hotin ve Yaş'ı ele geçirip Moldova ve Eflak topraklarının içine ilerlemişti. 1770 yılında Rumyantsev [Pyotr, 1725-1796] önderliğindeki Rus ordusu, Larga ve Kagula nehirlerinde (Moldova) yaşanan çatışmada Türk ordusunu dağıtmıştı. Gürcistan'a gönderilen Rus askerî birlikleri ise Kutaisi'yi kurtarmıştı ve Poti'ye saldırı düzenlemişti. Aynı yıl Rus donanması Baltık ve Ege denizlerine gönderilmişti ve Rus askerler Yunanistan'a inmişti, Çanakkale Boğazı bloke edilmiş ve Çeşme civarlarında Türk donanması dağıtılmıştı. (Çeşme Muharebesi 1770 bknz) 20 Yunan adasının halkı Türk boyunduruğuna karşı ayaklanıp Rusya'ya dahil olmak istemişti.

1771 yılında Arapların Mısır ve Suriye'deki Türkiye karşıtı hareketi başlamıştı. 1771 yılında Türkiye ile anlaşma yapan Avusturya'nın tehditleri Rusya'nın Balkanlarda süren savaşta ellerini bağlamıştı. Ancak 1771 yılında Rus ordusu Kırım' ele geçirmiş ve Kuban bölgesi civarlarında başarılara ulaşmıştı. 1772 yılında Reçi Pospolita'nın (Prut) bölünmesi, Rusya'nın uluslararası konumunu güçlendirmişti.

Avusturya tarafından kandırılan ve kendisine gerçek bir yardım sağlanmamış olan Türkiye barış anlaşmasını imzalamayı kabul etmişti. İlgili barış müzakereleri 1772 yılında Fokşan[48]'da, 1772-73 yıllarında Bükreş'te yürütülmüştü, ancak başaralı olmamıştı. 1773 yılının Mart ayında askeri eylemler yeniden başlamıştı, ancak Rusya'da Pugaçev Halk Ayaklanması Çarlığı Türkiye ile savaşı bitirmeye zorlamıştı. 1773 ve 1774 yıllarındaki operasyonlarda A.V. Suvorov [Aleksandr Vasilyeviç,

[47] Rostov yakınlarında, Azak Denizi kenarında bir şehir.
[48] Bugün Romanya'nın doğusunda yer alan, yaklaşık 75.000 nüfuslu bir şehir.

1730-1800] kendisine şöhret kazandıran cesurluğunu sergilemişti. 1774'te Rus ordusu, Tuna Nehri'ni geçip Bulgaristan'ın topraklarına girerek Rusçuk, Silistre ve Şumnu gibi şehirleri ablukaya almış ve Kozluca civarlarında Türkleri dağıtmış. Rus askerler, Şumnu'dan Balkan sıradağına ilerlemeye başlamıştı. Küçük Kaynarca Barış Anlaşması'nın (1774) imzalanmasıyla sonuçlanan savaş Karadeniz Bölgesi'ndeki güç dengesinin Rusya lehine değişmesine neden olmuş; ancak bölgede mevcut olan sorunların çözümünü sağlamamıştı. Savaşın sonuçları hem Rusya'nın güney bölgeleri, hem de Güney Kafkasya ve Balkan Yarımadası'nda yaşayan ve Türk boyunduruğuna karşı mücadele eden halkları olumlu bir şekilde etkilemişti.[49]

Küçük Kaynarca Barış Anlaşması (1774): 1768-1774 Rus Türk Savaşı sonucunda Rusya ve Türkiye arasında 10 (21) Temmuz 1774 tarihinde Tuna Nehri'nin sağ kıyısında bulunan Küçük Kaynarca köyünde (şu an Bulgaristan topraklarındaki Silistre yakınında) imzalanan bir anlaşmadır. Rumyantsev ve Suvorov komutanlığındaki başarılar sonucunda Türkler Rusların önerilerini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Anlaşmaya göre Kırım Hanlığı siyasi bakımdan bağımsız olarak ilan edilmiş; Kerç, Yenikale ve Kinburi (Dnepr ve Bug nehri arasındaki topraklar) bölgeleri Rusya'ya geçmiştir. Rusya'nın Azak Denizi'ndeki eski hakları yeniden tanınmış, Büyük ve Küçük Kabarday da Rusya'ya geçmişti. Rus ticari filosu, Karadeniz ve Çanakkale'de hareket etme hakkını da elde etmiştir. Türkiye tarafından İngiltere, Fransa ve diğer süper güç devletlerin tüccarlarına tanınan haklar aynı şekilde Rus tüccarlara da tanınmıştır. Anlaşma, Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğini sağlayıp belirtilen bölgelerde Rus ticaretinin gelişmesi için verimli şartları oluşturmuş ve Kırım'da

[49] BSA, 37. Cilt, s.461, 1955

Türk-Tatar saldırganlığının ortadan kaldırılmasında büyük rol oynamıştır. Türkiye 4 milyon ruble savaş tazminatı ödemiştir.

Anlaşmada, Türkiye'nin emrindeki halkların durumunun kolaylaştırmasına ilişkin maddeler de yer almaktaydı. Türkiye, Moldova ve Eflak'ın özerkliğini tanımakla sorumluydu ve bu ülkeler aynı zamanda Rusya'nın himayesi altına geçiyordu. Gürcistan'dan aşağılayıcı insan vergisi ödemesi kaldırılıyordu [Cizye ödemesi kast edilmektedir].

Türkiye, Türk boyunduruğuna karşı mücadele sırasında tutuklanan Slav, Gürcü, Romen ve Yunanları serbest bırakmakla da yükümlüydü. Anlaşmanın bazı maddeleri, Türklerin asimilasyon politikası çerçevesinde milli ve dini baskısının azaltılmasını da öngörmekteydi. Anlaşma, Kırım'ın Rusya'ya katılmasının da temeli hazırladı ve Türkiye'nin Balkan Yarımadası ve Kafkasya halklarının üzerindeki iktidarının baltalanmasını sağlamaya da yardımcı oldu[50].

1787-91 Rus-Türk Savaşı: Rusya'nın Karadeniz'in kuzey kıyılarını elde etmek için Türkiye'ye açmış olduğu savaş. Türk yönetim çevreleri, Rusya'ya 1783 yılında bağlanan Kırım'ın kaybedilmesini ve Gürcistan'ın Rusya'nın himayesine geçmesini kabul etmek istememişti. Öte yandan Rus Çarlığı, 1768-1774 Rus Türk Savaşı'nın sonucu olan Karadeniz'e Denpr Nehri üzerinden çıkışından memnun olmayıp Karadeniz'in kuzey kıyılarını Türk işgalcilerden temizleyerek genişletmek istemekteydi. Öte yandan, Rusya'nın Polonya ve Yakın Doğu'daki nüfuzunun güçlendirilmesi İngiliz- Rus ilişkilerin bozulmasına neden olmuş; İngiltere, 1781 yılında Avusturya ve Rusya tarafından kurulan birliğe karşı Prusya-İsveç ve Türkiye koalisyonunu oluşturmuştu. İngiltere ve Prusya diplomasisi tarafından kışkırtılan

[50]BSA, 24. Cilt, ss.183-184, 1953. Rus-Türk tarihinde kırılma noktalarından biri olan bu anlaşmaya ilişkin ayrıntılı Türkçe bir kaynak için bakınız: Köse, Osman, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2012

Türkiye 1787 yılının Temmuz ayında Rusya'nın Kırım'ı iade etmesini, Gürcistan'ı himaye etmekten vazgeçmesini ve boğazlardan geçen Rus ticari yük gemilerinin kontrol edilmesini kabul etmesini talep etmişti. Talebine olumlu karşılık gelmeyince Türkiye 12 Ağustos 1787 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etmişti.) Savaşın başlamasından kısa süre sonra Rusya'ya Avusturya katılmıştı.

Türk askeri yetkililer, Dnepr, Kuban ve Kırım kıyılarına asker göndermeyi, 150 bin kişilik askeri birlikle ise Moldova'ya ve Ukrayna'ya girmeyi planlamıştı. Rus askeri yetkililer ise Karadeniz kıyılarında Türklerle mücadele etmek için 70 bin, Kiev'e giden bölgeleri korumak için 30 bin asker göndermişti.

1787 yılının Ekim ayında Dnepr Nehri'nin başındaki bölgeleri ele geçirmek amacıyla Kinburn yakınlarına inen 6 bin kişilik askeri birlik, Rus ordusu tarafından tamamen yok edilmişti. 1788 yılında düzenlenen saldırı Rus ordusunun uzun süren Oçakov'u kuşatmasıyla devam etmişti. Avusturya ordusu uyuşuk bir şekilde hareket etmekte ve başarısız olmaktaydı. 1789 yılının yaz aylarında Türkler, Moldova'da Rus ve Avusturya ordusuna iki kez saldırı düzenlenmiş; ancak başarısız olmuştu.

İsveç tarafından İngiliz diplomasisinin desteğiyle başlatılan 1788-1790 Rusya ve İsveç savaşı ise Rus Türk savaşının gidişatını etkilememişti ve İsveç'in mağlubiyetiyle sonuçlanmıştı. Suvorov önderliğindeki askeri birlikler, 1790 yılının Aralık ayında İzmail[51] kalesini ele geçirmişti. Rus ordusu İzmail'in ele geçirilmesiyle beraber Tuna nehrine çıkışını sağlamıştı. Ancak komutan Potemkin [Grigori Alenkasanriyeviç, 1739-1791], Tuna Nehri'nin ötesine savaşı götürmeye cesaret edememişti.

[51] Günümüzde Ukrayna-Moldova sınırında yer alan Ukrayna'ya bağlı bir şehir.

Öte yandan, 1790 yılında Türk komutanı Battal Paşa'nın Kabarday'a girme planı başarısız olmuştu. Türkler, şu anki adı Çerkessk yakınlarında Rus ordusu tarafından püskürtülüp dağıtılmıştı. 1791 yılında Rus ordusu, Türklerin Karadeniz'in kuzey kıyılarında yayılma temeli olan Anapa'yı ele geçirdi. Komutan Uşakov'un [Fyodr Fyodroviç, 1745-1817] yönetimindeki genç Rus Karadeniz filosu, Kerç Boğazı civarları olan Tendre (1790) ve Kaliakri'de (1791) düşmana saldırıp mağlup etmişti.

Fransız İhtilali'nden dolayı tedirgin olan Avusturya hükümeti, Rusya ile müttefiklik anlaşmalarını ihlal ederek Türkiye ile barış imzalamakta acele etmişti. Öte yandan güçsüz kalan Türkiye de savaşa artık devam edemiyordu. Türklerin Maçin yakınlarındaki mağlubiyeti, Sultan'ı 1791 yılında barış anlaşmasını imzalamak istemeye zorlamıştı. Avrupa'daki ihtilal hareketlerine karşı koyabilmek için güçlerini toparlamaya çalışan 2. Ekaterina'nın hükümeti de savaşı tamamlamak için acele ediyordu.

1791 Yaş Barış Anlaşması, Kırım'ın Rusya'nın topraklarına dahil edilmesini ve Rus Türk sınırının Dnester Nehri kıyıları boyunca olarak belirlenmesini teyit etmiştir. Böylece Dnestr Nehri'nden Kuban bölgesine kadar Karadeniz'in kuzey kıyılarının tamamı Rusya'ya bağlanmıştı. Rusya Karadeniz'de büyük, süper güç bir devlet haline gelmişti. Bu savaş Rus ordusunda yeni askeri taktiklerin uygulanması ve öğrenilmesinde de yardımcı olmuştur[52].

Yaş Barış Antlaşması (1791) :

> Rusya ve Türkiye arasında 1787-1791 dönemdeki Rus Türk Savaşı sonucunda 29 Aralık 1791 tarihinde (9 Ocak 1792) Yaş'da imzalanan anlaşmadır. 31 Temmuz 1791 Rus komutan N.V. Repnin[1734-1801], Büyük Sadrazam [Koca]Yusuf Paşa[1730-1800] ile ön anlaşma imzalanmış, ardından barış müzakereleri yapılmıştır. Müzakerelerin başında Rusya'yı G.A.Potyemkin, ardından Prens A.A. Bezborodenko [Aleksandr Andriyeviç, 1747-1799], Türkiye'yi ise Yusuf

[52] BSA, 37. Cilt, S.463, 1955

Paşa temsil etmişti. Bahse konu anlaşma, Küçük Kaynarca (1774) Anlaşması'nın şartlarını yerine getiriyordu.
Türkiye, 1783 yılında ilan edilen Kırım'ın Rusya'ya katılmasını tanımış; Rusya ve Türkiye arasındaki yeni sınır şu şekilde belirlenmişti: Turla (Dinyester) Nehrinin güney batısı, Kafkasya'da Kuban Nehri hudut olarak kesilerek, Aksu ile Turla arasındaki Karadeniz kıyıları Rusya'ya bırakılmıştı. Rusya ise savaş sırasında ele geçirilen Moldova ve Eflak'ı Türkiye'ye iade etmişti. Türkiye, Rusya'nın Kuban sınırına saldırmamaya ve Gürcü topraklarını elde etme planlarından vazgeçmeye söz vermişti. Yaş Barış Antlaşması, Rusya'nın Karadeniz'deki konumunu güçlendirip Rusya'nın Karadeniz'de yaptığı ticaretin güvenliğini sağlamıştır.[53]

1806-1812 Rus-Türk Savaşı: Rusya ve Türkiye arasında Türkiye'nin saldırgan eylemlerinden dolayı çıkan savaş. Türkler 1768-1774 ve 1787-1791 Rus Türk savaşları sonucunda bozulan Karadeniz bölgesindeki tekel hakimiyetini tekrar sağlamayı hedefliyordu. 1799 yılından itibaren Rusya ve Türkiye, Fransa'nın Orta Doğu'daki saldırganlığına yönelik müttefik anlaşmasıyla birbirine bağlıydı. Türkiye, Gürcistan ve Kırım'ı Rusya'dan ayırma sözü veren Napolyon diplomasisinin etkisinde kalarak 1806'da Rusya ile barışı bozmuş ve savaş ilan etmişti.

1806 yılının kasımında Rus ordusu Dinyester Nehri'ni geçip Moldova ve Eflak'a girdi. Rus ordusu 1807 yılının yazında ise Eflak ve Gürcistan'a girmeye çalışan düşmanı püskürtmüştü. Rusya'nın Karadeniz filosu, Anapa Kalesi'ni ele geçirmişti ve Rusya Türk boyunduruğuna karşı isyan eden Sırbistan'a askeri yardım sağlamaktaydı (1804 Sırp Ayaklanması). Ancak Rus askeri yetkililer bütün bu çabalara karşın başarıya ulaşamadı, çünkü asker Fransa'yla savaşmak için batı sınırlarına doğru çekilmişti.

Fransa karşıtı koalisyonun üyesi olan İngiltere Türkiye'ye karşı çıkıp 1807 yılında Mısır ve Çanakkale'deki bazı mevzileri ele geçirmeye çalıştı. Öte yandan İngilizler, Ege Denizi'nde bulunan Rus filosuyla işbirliği yapmadı. Rus filosu ise Çanakkale'yi bloke edip 1807 yılı yazında Türk filosuna saldırı düzenledi. (1807 Afon

[53] BSA, 49. Cilt, s.665, 1957

Muharebesi, Çanakkale Muharebesi). Ağustos ayında Rusya ve Türkiye arasında ateşkes ilan edildikten sonra (Tilzit Barış Anlaşması) Fransız diplomatlar Rus-Türk müzakerelerinde aracılık yaparak müzakereleri uzatıyor ve Türklerin tavizkar olmayan duruşunu destekliyordu. İngiltere de Türkiye ile 1809 yılında barış anlaşmasını imzalayarak aynısını yapıyordu.

1809 yılının ilkbaharında ise Kafkasya cephesinde askeri eylemler yeniden başladı. Savaşın Kafkasya cephesinde Rus ordusu Poti (1809) ve Suhum Kale'den (1810) Türk askeri birliklerini kovmuş ve Ahalkalaki[Ahılkelek] Kalesi alınmıştı. Abhazya ve Gürcistan, Rusya'ya katılmıştı. Azeri, Abhaz ve Gürcü askerler, Rus ordusunun Türklere karşı yürüttüğü askeri eylemlere katılmıştı. Güney Kakasya'daki durum İran ile savaşdan dolayı da ağırlaşıyordu (Rusya-İran 1804-1813 Savaşı).

Balkan cephesinde ise, Rus ordusu defalarca Tuna Nehri'ni geçip Bulgaristan topraklarına girmişti. Bulgarlar da Rus ordusuna çok yardım etmiş; fakat Rus ordusu sayıca az olması sebebiyle ele geçirdiği toprakları elde tutamamıştı. 1811 yılında Rusçuk civarında askeri operasyonu ustaca yürüten Kutuzov M.İ.[Mihail İllarionoviç Golenişçev,1745-1813] Türklerin Tuna Nehri'nin sol kıyısına geçmesini sağlayıp onları abluka altına aldıktan sonra teslim olmalarını sağladı.

Napolyon ile yaklaşan savaş Rusya'yı 1812 Bükreş Barış Anlaşması'nı imzalamaya zorlamıştı. Napolyon, Rusya'ya saldırmadan bir gün önce imzalanan anlaşma Napolyon'u müttefiksiz bıraktı ve Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğini sağladı. Savaştaki Rus ordusunun zaferi, Balkanlardaki milli kurtuluş hareketini de güçlendirmişti[54].

[54] BSA, 37. Cilt, ss.463-465, 1955

Bükreş Anlaşması (1812) : 1812 tarihli Bükreş Anlaşması, 1806-1812 Rus Türk savaşını sona erdiren anlaşmadır. Bükreş Anlaşması, 16 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş'te imzalanmıştır. Anlaşma öncesinde Büyük Sadrazam'ın istemesi üzerine 1811 yılının ekim ayında Tuna Nehri'nin sol kıyısında bulunan 60 binlik Türk ordusunu çember içine alıp etkisiz hale getiren general Kutuzov ile Türkler arasında barış görüşmesi yapıldı. Barış görüşmeleri sırasında Fransa ve Rusya arasında gerginlik yaşanmaktaydı. Napolyon Bükreş'teki Rus Türk barış anlaşmasını baltalamak çok çaba sarf etmekteydi.

Anlaşma 16 açık ve 2 adet gizli maddeden ibaretti. Anlaşmaya göre Türkiye'nin Rusya ile Avrupa'daki sınırı Dinyester Nehri'nden Prut Nehri'ne doğru kaydırıldı. İzmail, Kiliya, Hotin, Bendera ve Akkerman kaleleri dahil Besarabya'da toplam 40 bin kilometrekarelik toprak parçası Rusya'ya bağlandı. Anlaşmanın 4. maddesine göre Kafkasya'da ise Rusya, Güney Kafkasya bölgelerini elinde tutmaya başarmıştır. Rusya bu savaş sırasında ele geçirdiği bütün toprakları Türkiye'ye iade etmeyi taahhüt etti. Bir gizli maddeye göre Kafkasya'nın kıyıları Rusya'ya veriliyordu. Anlaşma ayrıca Sırbistan'a iç yönetim kapsamında özerklik tanımış, bu ise bu ülkenin bağımsızlığının temelini oluşturmuştu[55].

1828-29 Rus-Türk Savaşı: Yunanistan'da milli kurtuluş hareketlerinin artması ve Doğu Meselesi'yle ilgili durumun tırmanması soncunda başlayan Rusya ve Türkiye arasındaki savaşın en önemli nedenlerinden biri 1821 yılında Yunanların Türk boyunduruğuna karşı başkaldırması olmuştur. Bu hareket, diğer Balkan halklarını da etkilemişti. Türkler, ayaklanmış olanlarla vahşice baş etmekteydi. Türk yetkililer, Rus ürünlerinin Karadeniz üzerinden taşınmasına da karşı çıkmaya başlamıştı. Bu

[55] BSA, 6. Cilt, s.400

Karadeniz'deki ticaretin düşmesine yol açtı. Çarlık diplomasisi, Türklerin daha önce imzalanan anlaşmalara (1826 Petersburg Protokolü ve Akkerman Anlaşması) uymasını sağlamaya çalıştı; ancak Türkiye Rusya'yı Karadeniz'de hapsetmek istemekteydi. Öte yandan Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunu azaltmak isteyen İngiliz ve Avusturyalılar da Türkleri savaşa teşvik ediyordu.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan uzlaşması için teklif ettiği aracılığı kabul etmeyen Türkiye'ye karşı Yunanistan karasularına Rus, İngiliz ve Yunan denizcileri girmişti. Türk filosuyla çatışmaya başlayan müttefikler Türkleri dağıtmıştı. (Navarin Muharebesi 1827). Bu, Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kopmasına neden oldu. 1827 yılının Aralık ayında Türk sultan, daha önce imzalanmış olan anlaşmaların feshedildiğini ve Rusya'ya "kutsal savaş"[cihad] ilan ettiğini duyurdu.

Askeri eylemler 1828 yılının Nisan ayında başladı. Rus ordusu Tuna Nehri'ni geçip Şumnu ve Varna'ya doğru ilerlemişti. Ancak salgınlar ve askerlere sağlanan maddi desteğin zayıf kalması, Tuna Nehri ötesindeki bu harekatı başarısızlığa götürmüştü. Varna, Şumnu ve Silistre gibi üç Türk kalesine saldırı düzenlendi; ancak 1828 yılı Eylül ayında sadece Varna Kalesi ele geçirilmişti. Kafkasya cephesindeki askeri eylemler ise daha başarılıydı. 25 bin kişilik Rus askeri birliği, 50 bin kişilik Türk askeri birliğiyle mücadele ederek Kars, Ahalkalaki, Ahaltsı, Anapa ve Poti kaleleri ele geçirmeye başarmıştı.

Tuna Nehri'ne yönelik ikinci harekat, 1829 yılının Mayıs ayında Silistre Kalesi'nin ele geçirilmesiyle başlamıştı. Söz konusu kale haziran ayında ele geçirildikten sonra Rus ordusu, dağları aşıp Bulgaristan'ın güney bölgelerine indi ve Edirne'yi ele geçirdi. Rus ordusunun askeri eylemlerine ve özellikle Silistre Kalesi'nin ele geçirilmesi sırasında Bulgar halkı büyük katkıda bulunmuştu.

1829 yılının ağustos ayında Rus ordusu İstanbul'a yaklaşmıştı. Aynı zamanda Kafkasya'daki askeri birlik de yerli milis birliklerle birlikte Erzurum'u ele geçirmişti. Rus ordusunun Türk başkentini ele geçirmesinden korkan Batılı süper güç devletleri, Sultan'ı barış anlaşmasını imzalamaya ikna etmişti. Savaş Edirne Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermişti. Anlaşma uyarınca Tuna Nehri'nin ağzı, Ahalts bölgesi ve Kafkasya'nın Karadeniz kıyısı Batum hariç olmak üzere Rusya'ya bırakıldı. Yunanistan'a Sultan'a vergi ödeme şartıyla bağımsızlık sağlanmıştı. 1830 yılında ise Yunanistan bundan kurtarılmış ve bağımsız bir devlet olduğu ilan edilmişti. Öte yandan, Moldova, Eflak ve Sırbistan'ın özerkliği genişletilmişti[56].

1853-56 Kırım Savaşı: Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa, Türkiye ve Sardinya'nın oluşturduğu ittifak arasında Orta Doğu'da belirtilen ülkelerin ekonomik ve siyasi çıkarlarının çakışması sonucunda ortaya çıkan ve özellikle Kırım ve Karadeniz'de 1853-56 yıllar arasında yürütülen savaştır.

19. yüzyılının ortasına doğru İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkeleri, yeni pazarları ve yeni sömürge toprakları elde etmek amacıyla Orta Doğu'daki yayılmalarını arttırmıştı. Bu durum ise, Karadeniz civarlarında kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumaya, Balkanlarda ve Güney Kafkasya'daki konumunu güçlendirmeye çalışan Rusya tarafından olumsuz olarak karşılanmaktaydı.

İngiliz ve Fransa'nın tarihi çarpıtan dolandırıcıları (*falsifikator*), Kırım Savaşı'nın sebepleriyle ilgili yanlış bilgi vermeye çalışmaktadırlar. Onlara göre savaşın başlamasına sadece Çarlığın işgalci emelleri sebep olmuştu. Çarlık Karadeniz boğazlarını kendi tüccarlarının kullanımına açmak ve kendi nüfuzunu Türkiye'nin Balkan eyaletindeki Slav halkları arasında güçlendirilmesini sağlamaya

[56] BSA, 37. Cilt, ss.465-467, 1955

çalışmaktaydı; öte yandan Fransa ve İngiltere ise boğazları tamamen kontrol etmeye, Rusya'yı Karadeniz kıyılarından çıkartmamak ve zayıflamış Türkiye'nin kendisine itaat etmesini sağlayarak bu ülkeyi sömürge bir ülkeye dönüştürmek istemekteydiler. Rusya'ya yönelik düşmanca duruşu bulunan Avusturya da, Türkiye'ye ait bu ülkenin Balkanlardaki topraklarına yönelik işgalci niyetler beslemekteydi. Batı Avrupa diplomasisi tarafından teşvik edilen Türkiye de, Kırım ve Kafkasya'yı Rusya'dan ayırma planları yapıyordu. Amerikalı Temperley[57] ve Henderson; İngiliz Pourir ve Bailey gibi burjuva tarihçilerin Batı devletleri ve Türkiye'nin politikasının "savunma" niteliği taşıdığını ikiyüzlü bir şekilde belirtse de bu politika saldırgan nitelik taşımaktaydı.

Kırım Savaşı başladığında Çarlık Rusyası derin bir kriz döneminden geçiyordu. Doğu Meselesi kapsamında politikasını aktifleştiren Çarlık, bu krizin etkilerini azaltmaya çalışmaktaydı. Katolik ve Ortodokslar arasında yaşanan Filistin'deki kutsal yerlerin kime ait olduğuna ilişkin kavga da savaşın başlatılmasının nedenlerinden biriydi. Bu "kutsal yerler" konusundaki tartışma, 3. Napolyon tarafından yapay bir şekilde büyütülüp Rusya ve Fransa arasında yaşanan bir ihtilafa dönüştürüldü. 1. Nikolay, Fransa'yı engellemek için Doğu Meslesi kapsamında İngiltere ile 1853 yılında anlaşmaya çalıştı, ancak İngiltere Rusya'nın bu girişimine sıcak bakmadı. 1. Nikolay, 1853 yılında *knez* Menşikov başkanlığındaki heyeti İstanbul'a göndererek Türkiye hükümetinden Filistin'de Ortodokslara imtiyaz tanınmasını ve Rus İmparatoru'nun Bulgar, Sırp, Yunan ve diğer Slav halklarını himayesi altına alma hakkının tanınmasını istedi. Türkiye'de Rus nüfuzunun artması konusunda endişe duyan Fransa ve İngiltere, Rusya ve

[57] Harold William Vazeille Temperley(1879-1939). Temperley İngiliz olup, Cambridge Üniversitesi'nde profesördür.

Türkiye arasında ilgili anlaşmanın imzalanmasını ve ihtilafın barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasını engellemeye çalışıyordu. Menşikov, Türkiye hükümetinden istediğini elde edemeyerek Rus-Türk ilişkilerinin koptuğunu ilan ederek 9 Mayıs 1853 yılında İstanbul'u terk etti.

Batılı tarihçilerin Batı devletlerinin 'barışçıl" niyet beslediğini belirtse de İngiltere ve Fransa 1853 yılının şubat ayında Rusya'ya karşı gizli bir anlaşma imzaladı ve mayıs ayında Çanakkale'ye gemilerini gönderdi. 1.Nikolay ise buna karşılık olarak Türkiye'ye baskı uygulamak amacıyla Moldova ve Eflak'a askerlerini gönderdi. İngiltere ve Fransa tarafından kışkırtılan Türkiye, Rusya'ya taviz vermedi ve 4 Ekim 1853 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etti. İlk muharebe, Türkiye'nin askeri bakımdan zayıf olduğunu gösterdi. Rus ordusu, Sinop muharebesi sırasında Türk ordusunu dağıttı. Rus ordusu 1854 yılının Mart ayında Silistre'ye girdi. Bulgar halkı, Rus ordusunu Türk boyunduruğundan kurtarma gücü olarak karşıladı. Kuzey Yunanistan'da da ayaklanma başladı.

Ancak Rusya sadece Türkiye ile savaşmak zorunda kalmadı. İngiltere, bu Rus-Türk savaşını bütün Avrupa için Rusya karşıtı bir koalisyona dönüştürmek istedi. Türkiye'nin "bağımsızlığının korunmasına" ilişkin büyük konuşmalar, gerçek niyetlerini maskelemek için kullanıldı. Aslında Rusya'nın parçalanması ve Rusya'dan Kırım, Kafkasya, Besarabya, Baltık, Polonya ve Finlandiya gibi yerlerin alınması isteniyordu.

İngiltere ve Fransa'nın filoları 27 Ekim'de Boğaz'a, 23 Aralık 1853 tarihinde Karadeniz'e girdi. 15-16 Mart 1854 tarihinde söz konusu iki ülke Rusya'ya savaş ilan etti. Sardinya bu savaşa İngiltere ve Fransa'nın tarafında katıldı. Avusturya savaşa katılmadı, ancak Rusya'ya karşı tavır aldı ve baskısı üzerine Rusya

Silistre'den çekilmek zorunda kaldı. Kırım savaşı işgalci ve adil değildi. Palmerson[58] konuyla ilgili şunları yazmıştır: "Türkiye'yi işimiz ve çıkarlarımız doğrultusunda destekliyoruz.

Bununla birlikte Rusya'nın düşmanları Kafkasya'da da başarılı olmadı. Türklerin Güney Kafkasya'ya girmeye yönelik bütün girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Rus ordusu önce Beyazıt'ı, sonradan 1855 yılında Kars'ı ele geçirdi. 1855 yılının sonbaharında Ömer Paşa komutanlığındaki 40 bin askerlik Türk ordusu, Kutaisi'ye doğru ilerlemeye çalıştı, ancak Rus ordusu bunu engelledi. Ömer Paşa, Rus ordusunun Kars'ın ele geçirdiğini (16 (28) Kasım) öğrendiğinde acilen denize doğru çekilmeye başladı. İngiliz-Türk ajanı Şamil'in de Gürcistan'ın kuzeyine girmeye yönelik girişimleri boştu ve Rus ordusu buna da izin vermedi.

1856 yılının Şubat ayında Paris barış müzakereleri sırasında Rusya, düşmanlarının arasındaki anlaşmazlıklarını kullandı. Tahta gelen 2. Aleksandr, bu müzakereleri yürütmek için Orlov[59]'u gönderdi. Kırım Savaşı, Paris Anlaşmasının imzalamasıyla (30 Mart 1856) sonuçlandı[60].

İstanbul Elçiler Konferansı (1876-77):

> Türkiye'nin Sırbistan ve Karadağ'a karşı başlattığı savaşın devam etmesi, Türk hükümetinin bölgede 1876 yılındaki ayaklanmayı vahşi bir şekilde bastırması, Bulgaristan'daki durum ve 1876-77 dönemindeki Hersek isyanı gibi Balkanların Slav nüfusunu ilgilendiren meselelerin olumlu çözüme kavuşturulmasını isteyen Rusya'nın inisiyatifi üzerine İstanbul'da yapılan konferans. Rusya, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Fransa gibi ülkeler konferansa katılmıştı. Konferansa başkanlık eden Rusya'nın İstanbul Elçisi N.P. İgnatyev [Nikolay Pavloviç, 1832-1908], Bosna-Hersek ve Makedonya dahil Bulgaristan'a özerklik tanınması, Karadağ ve Sırbistan'ın topraklarının genişletilmesi yönünde oybirliğiyle karar alınmasını sağladı.
>
> Öte yandan Türkiye ve İngiltere arasındaki kulis görüşmeleri sonucunda Türkiye'de darbe düzenlendi ve yeni Anayasa ilan edildi ("Türkiye: Tarihsel Bir Bakış" bknz). 23 Aralık 1876 tarihinde konferans çalışmalarına davet edilen

[58] Dönemin İngiltere Başbakanı. Lord Henry John Temple Viscount Palmerstone (1784-1865)
[59] Prens Aleksey Feodoroviç Orlof (1787-1862)
[60] BSA, 23. Cilt, ss.543-546, 1953

> Türkiye'nin temsilcisi, yeni Anayasa ilan edilmesinden dolayı yukarıda belirtilen teklifin temelsiz olduğunu belirterek teklifi kabul etmedi. Temsilci, İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun gizli desteğine dayanarak ve Almanya'nın tutumunu kullanarak konferansın çalışmalarını bozdu. Konferans 30 Ocak 1877 tarihinde çalışmalarını durdurdu. Konferansın başarısız sonuçlanması 1877-78 dönemindeki Rus-Türk Savaşı'nın başlatılmasını hızlandıran faktörlerden biriydi[61].

1877-78 Rus-Türk Savaşı: Balkanlarda milli kurtuluş hareketinin artması ve Orta Doğu'da uluslararası çelişkilerin tırmanması sonucunda Rusya ve Türkiye arasında yapılan bir savaştır. Türk boyunduruğuna karşı 1875 yılında Bosna ve Hersek'te, 1876 yılında Bulgaristan'da ayaklanmalar ortaya çıkmıştı. Çarlık diplomasisi Balkanlarda nüfuzunu güçlendirmek amacıyla Bulgaristan, Bosna ve Hersek'teki Slav nüfusuna özerkliğin tanınmasından yana olduğunu açıklamıştı. Ancak İngiltere ve diğer Batılı devletler, Rusya'nın bu teklifi desteklemedi. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Türk hükümetine ayaklanmış olan Slavlara acımasız bir şekilde davranılmasını önermekteydi. Öte yandan Bismark [Otto Von, 1815-1898] da Rusya'nın dikkatini Avrupa'daki sorunlardan çekmek istiyor olmasından dolayı Çarın Orta Doğu'da geçekleştirdiği aktif eylemlerini takdir ediyordu.

Kırım Savaşı'ndan sonra Balkanlardaki zayıflayan nüfuzunu güçlendirmek isteyen Çarlık yönetimi, zaferle sonuçlanacak savaş sayesinde prestijini artırmayı ve ülkede mevcut devam eden gerginliği azaltmak için "Kardeş Slav halkları koruyalım" sloganıyla Türkiye'ye karşı çıkmaya karar verdi. Ancak Rusya'nın sadece devrimci demokrat aydın kesimleri ve işçi sınıfı, özgürlük ve milli bağımsızlık için mücadele eden Balkanlar'daki Slav halklarına samimi bir sempati duymaktaydı. Sırbistan-Karadağ ve Türkiye savaşı sırasında (1876) Sırbistan'a binlerce Rus gönüllü gitmişti.

[61] BSA, 22. Cilt, S.421, 1953

Bulgar isyancılara, Rusya'daki gönüllülerin ve işçi sınıfının topladığı paralar gönderilmekteydi.

1877 yılının ocak ayında Çarlık hükümeti, Avusturya'nın tarafsız kalması sözüne güvenerek Romanya'nın Rus ordusunun kendi topraklarından Tuna Nehri'ne doğru geçmesine izin vermesinden sonra 1877 yılında Türkiye'ye savaş ilan etmiştir. Rus ordusu, Türk ordusundan sayıca daha büyüktü ve daha iyi eğitilmiş durumdaydı. Bununla birlikte, Rusya'nın kendilerini anlayan halkların topraklarında savaşması büyük bir avantajdı. Ancak silah donanımı bakımından Rus ordusunun imkanları, İngiliz ve Amerikan tüfekleri kullanan Türk ordusundan daha düşüktü. Karadeniz ve Tuna Nehri'ne de Türk filosu hakimdi. Rus ordusunun muharebe yerlerine gelmesini demir yolları zorlaştırdı. Savaşabilir Rus askerleri (185 bin) ancak Haziran ayında Tuna Nehri'ne ulaşabildi. O bölgede bulunan Türk askerlerinin sayısı ise 220 bindi.

Türkiye'ye karşı savaşa Romanya da katılmıştı. Bununla birlikte söz konusu savaşa toplamda yaklaşık beş bin kişiyi bulan 6 Bulgar gönüllü birliği katılmıştı. Kafkasya'da Gürcü ve Ermeni milisler de Rus ordusuna yardım ediyordu. Rus ordusunun ana planı, Sistova[62], Tırnova ve Edirne'ye darbe indirilmesini öngörüyordu. Savaş, İstanbul'a girmekle sonuçlanacaktı. Kafkasya cephesindeki eylemler savaşa yardımcı olarak nitelendirilmekteydi. Genel komutanlığını yeteneksiz Nikolay (Büyük) [Nikolay Nikolayeviç, 1831-1891] üstlense bile, asker ve diğer generaller sayesinde Rusya bu savaşta başarılı sonuçlara ulaşmıştı.

1877 yılının Haziran ayında Rus ordusu, Türkleri yenip Tuna Nehri'ndeki Zimnitsa'ya ulaşıp Sistova'yı ele geçirmişti. Rus ordusu, Bulgaristan'ın birçok yerinde başarılı olmuştu, ancak Plevne yakınlarında Süleyman[Hüsnü, 1838-1892]

[62]Günümüzde Bulgar-Romanya sınırında Tuna kenarında bir şehir. Türkçesi Ziştovi, Bulgarca ismi Sviştov.

Paşa'nın önderliğindeki Türk ordusuyla başa çıkamamıştı. Kafkasya cephesinde Rus ordusu 108 binlik bir birlikle (Türklerin sayısı 100 bindi) Beyazıt ve Ardahan'ı ele geçirdi ve Kars'ı bloke etmişti. Ancak Erzurum'a giden Rus askerlerin başarısız olması ve Beyazıt civarında kuvvetli direnişin gösterilmesinden dolayı Rus ordusu kendi sınırlarına dönme karar alıp saldırı düzenlemekten savunma durumuna geçti ve Türkler Rusların Abhazya'nın terk etmesini sağladı.

Süleyman Paşa'nın önderliğindeki Türk askerler (27 bin), ağustos ayında Şipka dağ geçidine saldırı düzenlemiş, ancak başarısız olmuştu. Paşa, Şipka üzerinden Bulgaristan'ın kuzeyine geçerek Rusçuk'taki ve Plevne'deki Türklerle işbirliği yaparak Rusları Tuna nehrini ötesine, Romanya'ya püskürtmek istemekteydi. Şipka'yı savunanların kahramanlığı ise bu planların başarısız olmasını sağladı. Bu arada, Rus ordusu tarafından 30-31 Ağustos'ta (11-12 Eylül) Plevne'ye tekraren düzenlenen saldırı da başarısız olmuştu. Bunun sebebi ise Çarlık generallerin uyguladığı eskimiş taktik ve yöntemlerdir. Rusya'dan yeni askeri birliklerin gelmesinden sonra ise ekim ayının sonuna doğru Plevne abluka altına alınmıştır.

Kafkasya cephesinde ise, Rus ordusu tarafından 35 binlik Türk askeri birliğinin Güney Kafkasya'ya girme girişimi engellendi. Rus askeri birlikleri, 6 (18) Ekimde Kars kalesini ele geçirip Erzurum'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Erzurum, daha sonra Türkler tarafından ateşkes şartıyla terk edilmişti.

Savaşın dönüm noktası ise 28 Kasım (10 Aralık) Plevne'de Türklerin teslim olmasıydı. Plevne sonrası Rus ordusu Balkanlar ötesine ilerlemeye başladı. Bu savaşta Rus askerlerin sayısı 300 bine ulaşmıştı. Türkiye'ye karşı 80 binlik Sırp ordusu da savaştaydı. 1877 yılının aralık ayında (ocak ayının başı) Rus ordusu Balkan dağlarını artık aşmıştı. Skobel [Mihail Dimitriyeviç Skobolev, 1843-1882]

önderliğindeki Rus askeri birliği tarafından Veysel Paşa'nın birliği esir alınmıştı. Düşmanın peşine düşen Rus askerler, Sofya ve Filibe'yi, 8 (20) Ocak'ta da Edirne'yi ele geçirmişti ve Türkiye başkentine doğru ilerlemeye başlamıştı.

Batılı ülkelerin düşmanca tutumu ve Marmara Denizi'ne İngiliz filosunun girmesi, Çarı İstanbul'u almaktan vazgeçirmişti. 19 (31) Ocak'ta ateşkes anlaşması imzalandı; 19 Şubat'ta (3 Mart) ise Ayastefanos Barış Anlaşması imzalandı. Sonradan Berlin Kongresi'nde söz konusu anlaşmanın hükümleri yeniden gözden geçirilmiş ve Rusya ile Balkan halklarının aleyhine yeniden düzenlenmişti.

Rus ordusunun bu savaşta galip çıkması Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığını ve Bulgaristan'ın da kurtarılmasını sağlamıştı. Bununla birlikte Batum ile birlikte Acara bölgesi ve Ermenistan'ın büyük bölgeleri olan Kars bölgesi de Türklerin ellerinden alınmıştı ve Rusya'ya dahil edilmişti. 1856 yılında Rusya'dan koparılan Besarabya'nın bir kısmı da Rusya'nın topraklarına bu savaşla dahil edilmişti[63].

Ayastefanos Anlaşması (1878): Rusya ve Türkiye arasında imzalanan ve 1877-78 Rus Türk Savaşı'nı sona erdiren anlaşmadır. Anlaşma Ayastefanos[64]'da (İstanbul'a yakın) 19 Şubat'ta (3 Mart) imzalandı. Anlaşmaya göre Türkiye'nin emri altında bulunan Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın tamamen bağımsızlığı ilan ediyordu. Söz konusu prensliklerin (*knez*) sınırları oldukça genişletiliyordu. Romanya'ya Kuzey Dobruca verildi. Bosna ve Hersek'e özerklik tanındı. Bulgaristan, bir *knez* seçme hakkıyla özerk bir *knez*lik oldu; bununla birlikte Türkiye'ye bağlı sayılıyordu. Bulgaristan'ın toprakları Tuna Nehri'nden Ege Denizi'ne ve Karadeniz'den Ohri Gölü'ne kadar genişletildi. Türk askeri birlikleri Bulgaristan'dan çekilirken Rus

[63] BSA, 37. Cilt, ss.467-469, 1955
[64] Günümüzdeki Yeşilköy semti.

askeri birlikleri ise düzen, güvenlik ve sükûnet sağlayabilecek bir ordunun oluşturulmasına kadar 2 yıl süreyle burada kalacaktı.

Anlaşmayla 1856 yılında Rusya'nın elinden alınan (1856 tarihli Paris Barış Anlaşması bknz) Besarabya'nın yanı sıra Ardahan, Kars, Batum ve Beyazıt Rusya'ya geri verildi. Türkiye, Rusya'ya askeri masraf olarak 310 milyon ruble ödemeyi, Rus vatandaşlarının isteklerini yerine getirmeyi ve Ermenistan'da reform yapmayı taahhüt etti. Anlaşma Rusya'nın Balkanlarda güçlenmesi için bir temel oluşturup Bulgaristan başta olmak üzere Slav devletlerinin gelişmesine de yardımcı oldu. Ancak Balkanlardaki işgalci politika kapsamında Rusya ile rekabet eden ve Slav halklarının zayıflamasını isteyen İngiltere ve Avusturya-Macaristan, Rusya'ya siyasi bir baskı ve askeri tehdit uygulayarak söz konusu anlaşmanın 1878 yılında Berlin Kongresi'nde yeniden gözden geçirilmesini sağladı. Anlaşmanın imzalandığı tarih, Bulgaristan'ın Türk boyunduruğundan kurutuluşu olarak kabul ediliyor ve mili bir bayram olarak halen kutlanıyor[65].

1878 Berlin Kongresi: Almanya'nın resmi açıklanmayan desteği, İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın talebiyle 1878 tarihli Ayastefanos Barışı'nı gözden geçirmek amacıyla ve Rusya'nın 1877-78 Rus Türk savaşında elde ettiklerini, anlaşmada Rusya ve Slav halklarının çıkarlarımı karşılayan hükümleri iptal etmek için başlatılan kongredir. Rusya kongrenin toplanmasını istememekteydi; ancak iki büyük devletin savaş başlatma tehdidi üzerine bunu kabul etmek zorunda kaldı. İngiltere, Boğazlarının yakınlarında Rusya ile samimi güçlü bir Bulgaristan devletinin kurulmasını, Avusturya-Macaristan ise bu devletin Balkanlardaki

[65] BSA, 38. Cilt, s.72, 1955

yayılmasını zorlaştırabilecek Balkanlardaki Slav Devletlerinin güçlenmesini engellemeye çalışmaktaydı.

Avusturya-Macaristan ve İngiltere, Rusya'nın Kongresini başlatılmasını kabul etmek için Rusya'ya baskı uygulamakla birlikte askeri hazırlıklara da başladı. Avusturya kısmi seferberliğe başladı, İngiltere filosu ise 14 Şubat 1878 tarihinde İstanbul yakınlarına geldi. Rus ordusunun ve ülkenin mali durumu barışın sağlanmasını gerektiriyordu. Öte yandan Rusya, Almanya'nın Rus karşıtı politikasını göz önünde bulundurmaktaydı. Rusya, siyasi bir ablukayla karşı karşıya kaldı. Belirtilen büyük devletleriyle savaş tehdidinin etkisinde Rusya, kongrenin çağrılmasını kabul etmek zorunda kaldı. İngiltere kongrenin açılmasına birkaç gün kala Türkiye ile gizli olarak 14 Haziran 1878 Tarihli Kıbrıs Konvansiyonu anlaşmasını imzaladı Anlaşmaya göre İngiltere, Türkiye'nin ileride Asya'daki topraklarını korunmasını üstlenmesi karşılığında Kıbrıs Adası'nı ele geçirdi.

Kongre, 64 maddelik bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanarak Ayastefanos Anlaşmasını Rusya ve Balkanlardaki Slav halklarının aleyhine çevirdi. Kongre sırasında en tartışılan konulardan biri Bulgar meselesi oldu. Kongre sonucunda Bulgaristan'ın sınırları 163 bin kilometrekareden 64 bin kilometrekarelik bir alana daraltıldı. Böylece nüfusu da 4 milyondan 1,5 milyona düşürüldü. Bulgaristan özerklik ve büyük devletlerin razı olması üzerine Sultan tarafından onaylanacak *knez* seçme hakkı elde etti. Bulgaristan Türkiye'ye tazminat ödemekle yükümlüydü. Rusya'ya ise Bulgaristan'da iktidarı kurma yetkisi tanındı; fakat Rus ordusunun ülkede kalabilme süresi ise 9 ay olarak belirlendi. Ayastefanos Anlaşası uyarınca Bulgaristan'ın topraklarında bulunan ve bu devlete dahil edilen Makedonya, Türkiye'ye geri verildi.

Balkanların güneyindeki bölgelerde Sultan'ın emrinde kalan ancak idari özerklik tanınan Doğu Rumeli kuruldu. Türk ordusunun Doğu Rumeli'nde devamlı olarak kalma hakkı yoktu. Doğu Rumeli'nin valisi de devletlerin razı olması üzerine Sultan'ın onaylanmasıyla 5 yıl süreyle görevlendirildi. Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin batısında bulunan Arnavutluk sınırına doğru uzanan kapsamlı bölgeler Türkiye'nin emrinde kaldı. Sırbistan ve Karadağ bağımsız olarak tanındı.

Kongreye katılanlar, Balkan devletleri arasında bir düşmanlığı uyandırmak için elden geleni yaptı. Örneğin, Ayastefanos Anlaşması'na göre Sırbistan'a kısmen verilen Türkiye'ye ait Bosna yerine Bulgaristan'dan alınan topraklar verildi. Savaşa katılmayan Avusturya-Macaristan, Slav nüfusuyla birlikte Bosna Hersek'e işgal etme hakkı elde etti.

Berlin Anlaşması Ayastefanos Anlaşması'na göre Balkan halklarını Türk hakimiyetinden kurtarma işinde bir adım geri olarak nitelenebilir. Berlin Kongresi ve sonucunda alınan Berlin Anlaşması Balkanlardaki anlaşmazlıkların artmasına neden oldu ve ileride diplomatik ihtilafların ve savaşların yaşanması için bir temel oluşturdu. Kongre sırasında Rusya, Almanya'nın düşman tutumunu anlayıp Fransa ile yakınlaşmaya başladı. Berlin Anlaşması, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçerliydi, bazı hükümleri ise gücünü daha önce kaybetti.[66]

İstanbul Barış Anlaşması (1879):

> 1877-78 Rus Türk Savaşı sonucunda imzalanan 1878 tarihli Ayastefanos Barış Anlaşması'na göre belirlenmemiş bazı konuları çözüme kavuşturmak için Rusya ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmadır. Anlaşma 27 Ocak (8 Şubat) 1879 tarihinde İstanbul'da imzalanarak Rusya ve Türkiye arasında barış ve dostluk ilan etmekteydi. Her iki devlet, Ayastefanos Anlaşması'nın bazı maddelerinin devamını getirerek Berlin Anlaşması'nın geçerliliğini kabul etmiştir. Anlaşma uyarınca Türkiye'nin Rusya'ya ödemesi gereken meblağın (802,5 milyon frank) yanı sıra Türkiye'deki Rus vatandaşları ve kuruluşlarına ödemesi gereken meblağı

[66] BSA, 5.Cilt, ss.38-39

(26 milyon 750 bin ruble) belirliyordu. Bununla birlikte anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşlarının 3 yıl içeresinde Rusya'ya verilmiş topraklardan ayrılma hakkının tanınmasını, yetkililerin Rus ordusuyla gelmek isteyenleri engellememesini öngörmekteydi. Rusya'nın ısrarıyla Türkiye'nin Avrupa vilayetlerinde yaşanan son olaylara karışan bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşlarına yönelik cezaların kaldırılması da garanti edilmişti. Böylece Türk boyunduruğuna karşı mücadele eden ve kurtarıcı olarak Rus ordusuna destek veren Balkan Yarımadası'ndaki halklar, Türkiye'nin kendilerine baskı uygulamasından kurtarılmıştı. 1877-1878 Rus Türk Savaşı'ndan önce iki devlet arasında ticaret ve Türkiye'deki Rus vatandaşlarının hakları dahil bütün alanlarda geçerli olan anlaşmalar yeniden geçerli hale gelmiştir[67].

II. OLAYLAR-OLGULAR

BSA'nde Türkiye Cumhuriyeti öncesi dönemde Türk tarihine ilişkin doğal olarak sadece Rus-Türk savaşları yer almamaktadır. Çalışmanın içeriğini de sınırlı tutabilmek amacıyla, başlangıcından sonuna Osmanlı İmparatorluğu tarihi hariç, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başını kapsayan dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin olaylar-olgular bu başlık altında aktarılacaktır.

Ansiklopedide en geniş olarak Türklerden bahsedilen kısım 43. ciltte işlenen Türkiye başlığındaki 485-513 sayfalar arası kısımdır. Bu kısımda en uzun işlenen alt başlık ise 494-506 sayfaları arasında bahsedilen tarih kısmıdır. Tarih kısmında Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiğinden birkaç satır bahsettikten sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nden kısaca bahsedip hemen ardından Osmanlı döneminin uzun ve ayrıntılı olarak işlenmiş olması dikkat çekmektedir. Bu alt başlıkta evvela eski dönemin, Osmanlı dönemi, yıkılışına kadar Türkiye maddesi altındaki tarih bölümü maddesi, içerisindeki alt başlıkları da ansiklopedide verildiği şekliyle olaylar alt başlığında aktarılacaktır. Aynı şekilde çok kısa şekilde Osmanlı İmparatorluğu maddesi de ansiklopedide yer almış ve bu madde de tam metin çevirisi altında olaylar kısmında şağıda aktarılmaktadır.

[67] BSA,22.Cilt, s.422, 1953

Olgular kısmında ise Osmanlı İmparatorluğu devlet sisteminin temellerinden Yeniçeri, Tımar Sistemi, Miri, 19. Yüzyıl'dan itibaren Batılıların İmparatorluktaki acentası konumundaki Osmanlı Bankası, Osmanlı Dış Borçları gibi maddelerin çevirisine yer verilecektir. İmparatorluğu çöküşten çıkarabilmek amacıyla on dokuzuncu yüzyıl sonunda ortaya çıkan sırasıyla Osmanlıcılık ve Jön Türkler siyasi akımları da madde olarak ansiklopedide yer almış ve bu maddeler de olgular kısmında aktarılacaktır.

Olaylar

Bu kısım Türkiye maddesi içinde yer alan tarih kısmından özet çeviri olarak aktarılacaktır. Bu uzun metin ansiklopedide olduğu şekilde "11. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kadar Türkiye Tarihi" , "18-19. Yüzyıllarda Türkiye", "Türkiye'nin Yarı Sömürgeye Dönüşmesi", "1908 Tarihli Jön Türk Devrimi", "Türkiye 1914-18 Birinci Dünya Savaşı ve Öncesi" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılışı" alt başlıkları ile aşağıda sunulacaktır. Aynı şekilde ansiklopedide yer alan Osmanlı İmparatorluğu maddesi de tam metin olarak olaylar lt başlığında aktarılacaktır.

Türkiye Tarihi: ***11. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kadar Türkiye Tarihi*****:** Türklerin ataları olan göçebe Oğuz boyları, Orta Asya'dan Anadolu'ya 11 yüzyılda Selçukluların fetih döneminde gelmeye başlamıştı. 12. yüzyılda Selçukluların fethettiği topraklarda *İkoniyskiy* Sultanlığı[68][Anadolu Selçuklu Devleti] kurulmuştu. 13. yüzyılda Moğolların baskısıyla Türk boylarının Anadolu'ya gelmesi yoğunlaştı. Moğolların Orta Asya'ya akınları sonucunda *İkoniyskiy* Sultanlığı yıkılıp Türk boyların önderliğindeki feodal *knezlikler* [beylikler-prenslikler] kurulmuştu. Böyle *knez*liklerinin birinin başında ise Ertuğrul vardı. Ertuğrul'un oğlu Osman Bey (1281-

[68] Anadolu Selçuklu Devleti'nin Rusçası.

1324 ya da 1326) *knez*liğini bağımsız bir birime (beylik) dönüştürdü. Osman'ın adı yeni kurulan devlete verildi. Daha sonra Osmanlı (*Ottoman*) İmparatorluğu denmeye başladı, devlette üst konumlara gelen Türklere ise Osmanlı Türkleri denmeye başlandı. Osmanlıların bir kısmı göçebe hayvancılıkla uğraşıyordu. Toprak ve yaylalar devlete ait sayılırdı, ancak fiilen bölgedeki feodalleşmiş boyların başındakilere aitti. Boyların başındakiler, Selçukluların tımar sistemini kullanarak köylüleri çalıştırıyor, göçebelerden Müslümanların dini kanunu şeriat ile kutsanmış ağır bir vergi alıyordu, aslında bu vergiler feodal *renta* vergisi gibiydi.

Ancak Osmanlıların feodal sistemi derinleşerek değil de genişleyerek gelişiyordu. Askeri ganimetler, Osmanlı feodallerin esas zenginleşme kaynağıydı. Osmanlı beyliğindeki feodal süreçler ve güçsüz kalan Bizanslılarla sınırın olması Osmanlılara askeri seferlere çıkma fırsatını doğruyordu. Ele geçirilen toprakların büyük bir kısmı sipahilere verilmekteydi.

Devletin gelişimine baktığımızda, Osman Bey'in oğlu Orhan (1324- ya da 1326-59) Bursa'yı ele geçirip burayı devletin başkenti yapmıştı. Ardından Marmara kıyısını ele geçirip Gelibolu'da konumu güçlendirmişti. Birinci Murad'a (1359-89) sultan unvanı verilmişti. Murad Doğu Trakya ve Edirne'yi ele geçirerek Türkiye'nin başkentini (1365) buraya taşımıştı. Birinci Murad döneminde 14. yüzyılın altmışlı yıllarında yeniçeri adlı yeni piyade ordusu kurulmuştu. Yeniçeri daha sonra ciddi bir askeri güç haline gelmiştir. Birinci Murad döneminde 1389 yılındaki Kosova muharebesinden sonra Sırbistan Türkiye'ye vergi ödemeye başladı.

Birinci Beyazıt döneminde (1389-1402) Türkler, Bulgaristan, Makedonya, Teselya'yı ele geçirdi ve İstanbul'a yaklaştı. Timur'un Anadolu'ya gelmesi ve Beyazıt'ın ordusunu dağıtması, Türklerin Avrupa'ya ilerleyişini bir müddet

durdurmuştu. 2. Murad döneminde (1421-51) Türkler yine Avrupa'ya doğru ilerlemeye başladı. 1. Murad'ın oğlu 2. Mehmet'e (1451-81), İstanbul'u fethettikten sonra Fatih ismi verilmişti. Bizans İmparatorluğu yıkılmış, *Konstantinopolis* (İstanbul) Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmuştu. İkinci Mehmet, bağımsız Sırbistan'ın bölgelerini yok edip Bosna, Mora dahil Yunanistan'ın kalan bölgelerini de fethetmiş, Arnavutluk'taki ayaklanmayı bastırmış, Moldova, Eflak, Kırım Hanlığı üzerinde egemenliğini kurmuş, Anadolu'nun tamamının emrine uymasını sağlamıştı. Türkiye o dönemin en büyük askeri devleti haline gelmişti.

Osmanlı tek ekonomili ve tek etnik kökenli bir devlet değildi. Türkler, İmparatorlukta azınlıktı. Türk feodallerin sert asimilasyon politikasına rağmen sadece Doğu Anadolu'da ve Anadolu ve İstanbul'a yakın bölgelerde topluca birkaç Türk grubu oluşmuştu. Diğer bölgelerde ne halkı asimile edebildi, ne de halkların kendileri asimile oldu, ve Türkler aslında askeri işgalci olarak kaldı. Türk fethi, fethedilen halklar için tarihi bir felaket olmuş ve bu halkların sosyal ve ekonomik gelişmesini yavaşlatmış; halkın büyük bir kısmı "reayaya" dönüştürülmüştü.

Sultan 1. Selim (1512-30) Musul, Suriye, Filistin (1516) ve Mısır'ı (1517) fethetmişti. Avrupalıların Muhteşem, Türklerin ise Kanuni olarak adlandırdığı 1. Süleyman (1520-66) döneminde Türkiye'nin gücü en üst seviyeye ulaşmıştı. Süleyman, Doğu'daki (Irak, Kafkasya) fetihlerine devam etmişti. Ancak Süleyman en çok Orta Avrupa'yı elde etmek istemişti. Yavaş yavaş Türkiye eski gücünü kaybetmeye başladı. Türkiye, 16. yüzyılının ikinci yarısında karada Rusya ile 1569 tarihindeki savaş [Astrahan Seferi] ve denizde 1571 yılında İtalya ve İspanya ile savaşında [İnebahtı Savaşı] ciddi askeri zarara uğratıldı. Gerçi bütün bunlara rağmen Türkiye fethettiği bölgeleri yaklaşık 100 yıl boyunca elde tutmayı ve hatta bazı

bölgelerde topraklarını genişletmeyi başardı. Türkiye'nin eski askeri gücü artık zayıflamaya başlamıştı.

17-18. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının başlangıcıdır. Gün gittikçe Osmanlı İmparatorluğu zayıflıyordu. Ekonomi, devlet yönetimi ve askeri alanlardaki durum kötüye gidiyordu. Ancak feodal kesim yine de silahla hem elde edilen bölgeleri korumaya, hem de özellikle Doğu ve Orta Avrupa'da yeni toprak fethetmeye çalışıyordu. Ancak Avrupa toplum gelişimi bakımından artık Türkiye'den bir basamak ilerideydi. Avrupa ülkeleri arasındaki 1618-48 dönemini kapsayan otuz yıllık savaşa son veren 1648 tarihli Vestfalya Barışı ve Rusya ve Ukrayna'nın birleşmesi gibi uluslararası durum, Türkiye'nin aleyhine olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin 17. yüzyılın 60-70'li yıllarındaki Ukrayna, Polonya ve Orta Avrupa seferleri başarısız olmuştu.

Türkiye'nin Viyana civarlarındaki yenilgisi, Türkiye'nin fethettiği toprakları kaybetmesine yol açtı. 1699 tarihli Karlofça Anlaşması, 1700 tarihli Konstantinopolis Anlaşması, 1739 *Pojarevtskiy* [Pasarofça] Anlaşması, 1739 Belgrad Anlaşması imzalanmıştı ve bu anlaşmalar uyarınca Türkiye fethedilen bölgeleri iade etmişti.

Türkiye'nin içişlerindeki gerilemenin sonucu olarak askeri alandaki başarısızlığı, Türk feodal krizine neden oldu. Bununla birlikte yeniçeri, halkı yağmalayan, sultan ve hükümeti sıkıştıran dağınık bir ordu haline geldi. Halkın memnuniyetsizliği artıyordu. Balkanlar, Kafkasya, Mısır, Suriye ve Libya gibi ülkelerdeki Türk kökenli olmayan halkların kurtuluş mücadelesi artmıştı. Bununla birlikte Türkiye Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin ekonomik ve siyasi etkisine daha fazla girmeye başlamıştı.

Rusya ise Karadeniz'den yaklaşarak Kırım ve kıyıdaki bölgelerin Rusya'ya bağlanmasının yanı sıra Balkanlardaki eyaletleri ve İstanbul'u fethetmeyi hedef olarak belirlemişti. Fransa ve İngiltere, Rusya'nın yayılmasından korkarak "Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü" sloganı altında hareket etse de Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanmaktaydı. Türkiye, Avrupa'nın desteğine güvenerek Fransa'nın kışkırtmasıyla 1768 yılında Rusya'ya savaş ilan etmiş. Savaş, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya'nın lehine sonuçlanmıştı. Türkiye, İngiltere'nin kışkırtmasıyla 1787 yılında yeni bir savaş daha ilan etmiş; savaş 1791 tarihli Yaş Anlaşması'yla sonuçlanmıştı. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış süreci o kadar ilerlemişti ki Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarının bölünmesi olarak Doğu Meselesi gündeme gelmiştir.

18-19. yüzyıllarının sonlarında Türkiye: Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen yıkılması tehdidi reform gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Reformlarda ilk ciddi girişimler 3. Selim Sultan (1789-1809) tarafımdan yapılmıştı. Nizam-ı Cedid ilan edilmişti. 1807 yılındaki Yeniçeri isyanı reformların sonunu getirmişti. Öte yandan, 1806-12 Rus Türk Savaşı Türkiye'yi oldukça zayıflatmıştı. Savaş 1812 Bükreş Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştı. 1821 yılında da Yunanistan'da milli kurtuluş isyanı başlamıştı. 1828-29 Rus Türk Savaşı Edirne Barış Anlaşması'yla sona ermişti.

II.Mahmut, Yunanistan isyanı döneminde Yeniçeri ordusunu yok etmişti. Bazı reformlar yapıldı. Mahmut Sultan'ın gerçekleştirdiği reformlar, daha ciddi etki gösteren Tanzimat reformları için bir temel oluşturmuştu. Aslında Tanzimat, Türkiye'nin burjuvazisinin gelişimi için yol açmayı hedefliyordu. Abdülmecit Sultan tarafından 1839 yılında Gülhane Hattı Şerifi ilan edilmişti. Reformcular ne kadar

çabalasalar da feodaller, ulema, sultan çevresi bu reformların hayat geçirilmesine karşıydı. Tanzimat reformları, bazı ilerlemelere neden olsa da Osmanlı'nın feodal temelini etkileyemedi.

1853-56 Kırım Savaşı, Türkiye'nin bağlı bir ülke haline gelmesini daha da hızlandırmıştı. 1854 yılında Türkiye ilk dış borcunu İngiltere'den almıştı. Türkiye gittikçe borç alıyor ve daha fazla Avrupa ülkelerine bağımlı hale geliyordu. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye üzerindeki nüfuzunun artması, 1856 yılında Hatt-ı Hümayun ilan edilmesine neden olmuştu. Çoğunlukla yabancı kapitalistlerin çıkarlarını yansıtan Hatt-ı Hümayun'un hükümleri 1856 tarihli Paris Anlaşması'na dahil edildi. Kapitalistler, Türk feodal sistemini dünya kapitalist sistemiyle uygun bir hale getirmeye çalışmıştı.

1859 yılında Türkiye'nin tarihinde ilk defa sultanı devirme girişimi yapılmıştı. 19. yüzyılın altmışlı yıllarında Yeni Osmanlıcılık akımı ortaya çıkmıştı. İç sorunlar, 1875 yılında Türkiye'nin ekonomik bakımdan iflas etmesi ve dış siyasi durumun gerginleşmesinin sonucunda 1876 yılında darbe düzenlenmiş ve Sultan Abdülaziz (1861-76) devrilmişti. İktidar fiilen Mithat Paşa ve Yeni Osmanlıların eline geçmişti. Tahta getirilen İkinci Abdülhamid, teklif edilen Anayasa'yı kabul etmeye söz verdi, ancak 1876 yılında anayasayı kabul ettikten sonra 1877 yılında iptal etmişti. Sultan anayasayı Yeni Osmanlılar ve Rusya'ya karşı mücadeledeki bir araç olarak görüyordu. İkinci Abdülhamit kısa süre sonra Mithat Paşa'yı sürgüne gönderip anayasa uyarınca kurulan hükümeti dağıtmış ve acımasız terör rejimini uygulamaya başlamıştır. Bu rejime daha sonra "zulüm" adı verilmişti.

Türkiye'nin yarı sömürgeye dönüşmesi: Büyük devletlerin hedefi Türkiye'ye tamamen boyun eğdirmekti. Reformların başarısız olması ve 1876 tarihli

anayasasının yıkılması bu hedefe ulaşmalarını kolaylaştırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı devam ediyordu ve bunun en büyük sebebi Türk kökenli olmayan halkların kurtuluş mücadelesiydi. Rus Çarlığı söz konusu mücadeleyi kendi işgalci çıkarları doğrultusunda kullanmıştı, ancak başlayan 1877-78 Rus Türk savaşı Balkan halkları için olumlu bir rol oynamıştı ve bu halkların kurtarılmasını sağlamıştı. 1878 tarihli Ayastefanos Barış Anlaşması da büyük önem taşımaktaydı, çünkü bu anlaşma uyarınca Bulgaristan'a egemenlik tanınıyordu.

1878 yılında Berlin Kongresi'nde imzalanan Berlin Anlaşması ise Rusya için uygun olan şartları daraltmıştı. Fransa 1881 yılında Tunus'u, İngiltere 1882 yılında Mısır'ı işgal etmişti. Türkiye hem ekonomik hem de siyasi bakımından kapitalist devletlere daha da bağımlı olmuştu. Berlin Anlaşması, Türkiye'de reformların gerçekleştirilmesi işinin uluslararası kontrole verilmesini de sağlamıştı.

Türkiye'ye kredi veren yabancılar 1881 yılında sultandan Osmanlı Devlet Borçları Müdürlüğü'nün[Duyun-u Umumiye] kurulması iznini aldı. 1883 yılında Fransa'ya tütün tekeli olma hakkı verildi. 1888 yılında Alman kapitalistler Anadolu'da demir yolunun yapımı iznini (*konsesiya*-taviz) aldı ve bu Bağdat Demiryolu'nun inşaatının başlangıç noktası olmuştu. Kapitalistler artık Türkiye'nin dış ticaretini ele geçirmişlerdi. Yabancı eğitmenler ordu, filo, jandarma, gümrük ve diğer bütün kurumlarda varlardı[69].

1908 Tarihli Jön Türk Devrimi: Türkiye'de 19. yüzyılda burjuva devrimcilik hareketi yani Jön Türk hareketi başladı. Jön Türk hareketi aydınlar kesimi, subaylar, doktorlar, küçük devlet memurlarından ibaretti. Jön Türklerin en önemli siyasi

[69] Sovyet dönemi Türkologlarından A.D. Noviçev Osmanlı İmparatorluğu'nun 1880-1914 arası dönemini kapsayan ayrıntılı incelemesinde İmparatorluğun son döneminde bağımlılığın nasıl arttığını ve bunun getirdiği yıkımları ayrıntılı incelemektedir. Türkçeye de çevrilen eser için bakınız: Noviçev, A.D., Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, Çeviren: Nabi Dinçer, İlkyaz Basımevi, Ankara, 1979

örgütü İttihat ve Terakki idi. Jön Türk hareketi, 1905-07 Rusya'daki devrimin etkisiyle yükseliş yoluna girmişti. Rusya'daki devrim ve özellikle Karadeniz filosunun denizcilerinin isyanı ve Kafkasya'daki devrim hareketinin yanı sıra İran'da 1905 yılında başlayan devrim, Türkiye'de de devrim hareketinin ortaya çıkmasına neden oldu. 1906-07 yıllarında Erzurum, *Trapezund* (Trabzon) ve Anadolu'nun diğer kentlerinin yanı sıra filoda bazı askeri birliklerde ayaklanmalar yaşanmıştı.

Bu tarihlerde Makedonyalı, Arnavut, Arap ve Ermenilerin milli kurtuluş mücadeleleri daha da artmıştı. Bunun üzerine Jön Türkler harekete geçmiş ve 1908 yılında Resne'deki askeri birimde Ahmet Niyazi komutanlığındaki küçük bir askeri birlik isyan başlatmıştır. İsyan Makedonya'nın tamamını sarmıştı ve bölgedeki iktidar Jön Türklere geçmişti. Jön Türklerin kampanyasında özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve yargı ön plana çıkartılıyordu bu nedenle halk da Jön Türkleri desteklemeye başladı. Sultan Jön Türk hareketini bastırmak amacıyla asker gönderdi, ancak askerler Jön Türk hareketine karşı çıkmayı kabul etmedi.

Jön Türk Devrimi saltanata büyük zarar verdi, ancak yine de bu halk değil bir burjuva devrimiydi. Halk Jön Türkleri destekliyor ancak devrime aktif olarak katılamıyordu. Ulusal meselelerde Jön Türkler Osmanlıcılık sloganıyla hareket ediyordu, bu da Türk kökeni olmayan halkların tamamen asimile edilmesi anlamına gelmekteydi. Daha sonra Osmanlıcılık'ın yanı sıra Rusya ve İran'a ait Türk dili konuşan halkların yaşadığı toprakların işgal edilmesini hedefleyen Pantürkçülük de ortaya çıktı. Sonunda İttihat ve Terakki Hareketi, halktan uzak burjuva toprak sahiplerinin oluşturduğu siyasi bir partiye dönüştü. Hareketin Enver Paşa gibi bazı tanınan simaları Almanya başta olmak üzere emperyalist devletlerin ajanıydı.

Türkiye 1914-18 Birinci Dünya Savaşı ve Öncesi: İmparatorluğun yıkılışı devam ediyordu. Arnavutluk, Makedonya ve Yemen'de halk ayaklanmaları düzenleniyordu. İtalya, İmparatorluğa ait Afrika bölgelerine saldırdı. Jön Türk hareketinin zayıflamasından yararlanan feodal-komprador partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1912 yılında Jön Türkleri iktidardan uzaklaştırdı.

1912 yılının Ekim ayında İtalya ile Uşi-Lozan Barışı imzalandı. Aynı ay Birinci Balkan Savaşı başladı. Türk ordusu yenilgiye uğratıldı. Jön Türkler bundan istifade ederek 1913 yılında darbe düzenledi ve yeniden iktidara geldi. İktidara gelmesi durumu değiştirmedi ve 1913 tarihli Londra Barış Anlaşması uyarınca İstanbul, Boğazlar ve kıyıları hariç bütün Avrupa'daki topraklarını geri vermek zorunda kaldı. 1913 yılının yazında başlayan İkinci Balkan Savaşı sırasında Türkiye Doğu Trakya ve *Adrianopolis*'i (Edirne) geri alabildi.

Talat Paşa ve Cemal Paşa gibi Jön Türk liderleri, ülkenin emperyalist ülkelere bağımlılığını daha da arttırmaya çalışmaktaydı. Türkiye, 1. Dünya Savaşı'na Almanya'nın tarafında girdi. Alman planlarına göre Türkiye, Rusya'ya karşı Kafkasya'da, İngiltere'ye karşı ise Mısır'da askeri operasyonlar düzenlemeliydi. Rus Çarlığı 1914-1915 döneminde Sarıkamış'ta Türkleri dağıtmış, Erzurum ve Trabzon'a girmiş, 1917 yılının başında Sivas ve Musul'a doğru yola çıkmıştı. Askeri alandaki başarısızlıklar ile ülke içindeki kriz de derinleşiyordu. Yetkililer sert terör [Fransızca'daki anlamı yıldırı manasında] uyguluyorlardı. Bu dönem Doğu Anadolu'nun Ermeni nüfusunun neredeyse tamamı yok edildi. Araplar idam ve sürgünlere maruz kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı: Rusya'daki Ekim Devrimi, Türkiye için yeni bir ortam yarattı. Sovyet Hükümeti Türkiye'ye yönelik barış, büyük ve küçük tüm

halkların haklarına saygı duyma politikasının uygulanacağını ilan etti; haksız anlaşmalardan, koloni ve bağımlı ülkelerde kullanılan imtiyaz ve vergilerden (*kopitulyatsii*-kapitülasyon) vazgeçti; Çarlık Rusyası'nın İngiltere, Fransa ve İtalya ile birlikte Türkiye'nin parçalanmasına ilişkin gizli olarak imzalanan anlaşmalarını yayımladı. Ancak Jön Türk yönetimi, Sovyet Rusyası'yla dostluk ilişkileri kurma fırsatından yararlanmak istemedi ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarına karşı savaşa devam etti.

Türkiye, Sovyet Rusya'nın işgal edilmesine katılıp Kafkasya'ya ordusunu göndermişti. 1918 yılında Bakü'ye girip katliam (*pogrom*) düzenledi. Bu İmparatorluğun ölümünü daha da hızlandırdı. Sovyet Hükümeti, Türkiye'yi ilgilendiren Brest [Litovsk] Anlaşmasını iptal etti. Makedonya cephesinde İngiliz ve Fransız ordusunun Türk ordusunu dağıtması sonrası Sultan hükümeti dağıtmak ve Enver Paşa'yı göndermek zorunda kaldı. 30 Ekim 1918 Mondros Anlaşması imzalandı. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen sonudur.[70]

Osmanlı İmparatorluğu: Türkler maddesinin içinde bahsedilen Osmanlı İmparatorluğu'ndan haricen kısa bir madde olarak da bahsedilmektedir. Maddenin tam metni şöyle:

> Sultan emrindeki Türkiye'nin resmi adı olan Osmanlı İmparatorluğu, Türklerin 15. yüzyılda İstanbul'u işgal etmesinin ve Bizans İmparatorluğu'nu yıkmasının ardından kurulmuştur. İmparatorluğun ismi, Türk sultanlar hanedanlığının kurucusu 1. Osman'dan gelmektedir. Türk feodal zenginlerin yürüttüğü işgalci politika sonucunda Osmanlı İmparatorluğu; Ön Asya, Güney ve Doğu Avrupa, Mısır ve Kuzey Afrika'daki ülkeleri emrine tabi kılmıştı.
> 17. yüzyıldan itibaren askeri feodal sistemin yıkılmaya başlaması ve emrindeki halkların kurtuluş mücadelelerinin artmasıyla beraber kapitalist devletlerin konumlarının da güçlenmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmaya başlamış ve işgal ettiği toprakları bu yüzyıldan itibaren kaybetmeye başlamıştır.
> 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu emperyalist devletlerin yarı sömürgesine dönüştürülmüştü. İmparatorluk, Birinci Dünya

[70] BSA, 43. Cilt, ss.494-502, 1956

Savaşı'nın sonucunda tamamen dağılmıştır. 1922 yılında ise Sultanlığın kaldırılmasıyla resmi olarak varlığını yitirmiştir.[71]

Olgular

Bu kısımda Osmanlı İmparatorluğu devlet sisteminin temellerinden Yeniçeri, Tımar Sistemi, Miri, 19. Yüzyıl'dan itibaren Batılıların İmparatorluktaki acentası konumundaki Osmanlı Bankası, Osmanlı Dış Borçları gibi ansiklopedide yer alan maddelerde bunlara ilişkin Sovyet bakışına yer verilecektir. Tımar, Miri, Osmanlı Bankası tam çeviri, Yeniçeri ve Osmanlı Dış Borçları özet çeviri olarak aktarılacaktır. Siyasal akımlardan Osmanlıcılık özet çeviri olarak aktarılırken Jön Türkler tam metin olarak sunulacaktır.

Yeniçeri: Yeniçeri **(**yeni ordu), 14 yüzyılda sultan yönetimindeki Türkiye'de piyade askeri ocağını oluşturan eğitimli aylık alarak kışlalarda yaşayan askerlerdir. Yeniçerinin saflarına başta esir düşen askerlerden, sonra ise zorla seçilen Hıristiyan çocuklarından (on çocuktan biri) takviyeler yapılıyordu. Müslümanlığa zorla geçirilen gençler, çocukluğundan itibaren askeri geleneklere göre uzlaşmaz Müslüman fanatizmiyle yetiştiriliyordu. Evlenmek, ticaret yapmak ya da herhangi bir zanaatla uğraşmak Yeniçeri için yasaktı. İyi bir maaş, sultanlardan gelen bonkörce hediyeler, askeri alanda iyi bir rütbe, hükümette iyi bir göreve atanma imkanı gibi kolaylıklar, Yeniçerileri gayretli bir savaşçı ve sultan koltuğunun bir dayanağı haline getirmişti. Yeniçeriler, en önemli kolluk (polis) gücüydü.

Yeniçeri kışlaları İmparatorluğun bütün büyük şehirlerinde ve sınır bölgelerinde bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde Yeniçeri sayısı yaklaşık 40 bine ulaşıyordu. Bir yeniçeri, kılıç, hançer, tüfek ve birkaç tabanca yanında taşımaktaydı. Yeniçeri unvanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıldan

[71] BSA, 31. Cilt, s.290, 1955

itibaren ortaya çıkan askeri feodal kriz sonrası miras olarak devredilmeye başlamıştı. Evlenme yasağı da yeniçeriler tarafından ihlal ediliyordu. Yeniçeriler, maaşla değil ticaret ve yağmalamayla geçinen kapalı askeri bir grup haline dönüşmüştü. Muharebe gücü olarak bilinen yeniçeriler oldukça zayıflamıştı. Yeniçeriler aynı zamanda sultanların politikasına müdahale ederek darbe girişimlerinin en aktif organizatörlerinden olup muhalefetin dayanağı olmuştu. Sultan 2. Mahmud 1826 yılında yeniçerileri yok ederek yeniçeri ocaklarını kaldırdı[72].

Tımar Sistemi

> Osmanlı İmparatorluğu'nda yıllık 3 binden 20 bin akçeye (akçe: 16. Yüzyılda 6-7 kapikle eşit gümüş bir sikke) değişen gelirle hizmet verme şartıyla toprak sahipliğinin bir türüdür. Türkiye'nin sınırlarının içinde yaşan köylüler tımar sahibine bağlıydı. 16. Yüzyılın sonundan itibaren özellikle 17.-18. yüzyıllarda Tımar sistemi çökmeye başladı, ancak 1834 yılında tamamen kaldırılmıştır.[73]

Miri

> Dini İslam olan Orta ve Yakın Doğu ülkelerinde devlete ait arazi. Miri, arazi sahip olmanın feodal formlarından biri.Miri, hukuki olarak sultan ya da şah yani devlet başkanına ait arazi olarak sayılmaktaydı. Arazilerin bir kısmı bürokratlar, bir kısmı köylü, bir kısmı devlet başkanı tarafından kullanılırdı. Türkiye'de 1926 yılına kadar kullanılan Miri sistemi, Avrupa'nın burjuva hukuk normlarına dayalı medeni kanunun yürürlüğe girmesiyle ortadan kalkmıştır[74].

Osmanlı Bankası

> İngiliz ve Fransız sermayesine ait büyük sömürge bankası olup Türkiye ve diğer Orta Doğu ülkelerinde faaliyet göstermektedir. Türk hükümetinin İngiliz ve Fransız bankaları konsorsiyuma tanımış olduğu imtiyaz sayesinde Emperyal Ottoman Bank adıyla 1863 yılında kuruldu. 1925 yılından itibaren bankanın adı Osmanlı Bankası olarak değiştirilmiştir. 1923 yılına kadar Türkiye'nin merkez emisyon bankası olarak hükümete hizmet eden banka, Türkiye'nin Osmanlı borcu konusundaki Avrupalı alacaklılarının acentası konumundaydı. 1 Ocak 1932 tarihinden itibaren bahse konu bankanın emisyon fonksiyonu, Türkiye Merkez Bankası'na verilmiş; Osmanlı Bankası İngiliz ve Fransız emperyalizminin Orta Doğu'daki aracı olan ticari sömürge bankası haline gelmiştir.
> İngiltere ve Fransa'nın en büyük bankaların "büyük beşli" denilen temsilcileri, Bankanın Yönetim Kurulu'na girmektedir. Osmanlı Bankası'nın 1953 yılında

[72] BSA, 49. Cilt, s.575, 1957
[73] BSA, 42. Cilt, s.427, 1956
[74] BSA, 27. Cilt, s.570, 1954

Türkiye, Mısır, Sudan, Kıbrıs, Irak, Ürdün, İsrail, Fas, İngiltere ve Fransa'da olmak üzere toplam 80 şubesi bulunmaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı Bankası Suriye ve Lübnan Bankası aracılığıyla bu ülkelerde toplam 17 şubeye, Yugoslavya'da Fransız-Sırp ve Kıbrıs'ta Tarım Bankası'na da sahiptir[75].

Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Borcu: Türk hükümetinin İngiltere, Fransa, Avusturya ve diğer ülkelerin kapitalistlerinden ağır şartlarda borçlanmasıyla oluşan Osmanlı borcu, emperyalist devletlerin Sultan'ın emrindeki Türkiye'nin yarı koloniye dönüştürülmesi araçlarından birisiydi. 1853-56 Kırım Savaşı sırasında Türkiye 1854 yılında İngiltere'den ilk defa 75 milyon frank borçlanmıştı. 1875 yılına doğru Türkiye'nin dış borcu 5,3 milyar frank tutarına ulaşmış, ancak Türk tarafı bu borç rakamından sadece yaklaşık 3 milyar frankı alabilmiş kalan meblağı ise faiz ve diğer komisyon ödemeleri oluşturmaktaydı. 1875 yılında Türkiye, dış borç ödemeleri durdurmuş ve iflas ettiğini ilan etmişti. Avrupalı kredi verenler bu durumdan faydalanarak Türkiye üzerinde finansal kontrol sağlamışlardır.

1881 yılında Sultan'ın emriyle Osmanlı Borç Başkanlığı (Duyun-u Umumiye) kurulmuş ve İmparatorluğun halkından doğrudan vergi alma yetkisi bu kuruma verilmiştir. Osmanlı Borç Başkanlığı, Fransız ve İngiliz yetkililerden oluşturulan Osmanlı Borç Konseyi tarafından yöneltilmekteydi.

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin etkisiyle gelişen 1918-1922 Türk Milli Kurtuluş Hareketinin zaferinden sonra Türkiye, finansal kontrolden kurtulmuştu. Ancak dış borcu sıfırlamaya cesaret edememiştir, çünkü Emperyalist devletlerden ekonomik ve siyasi alanda destek sağlamaya çalışmıştır. Lozan Barış Anlaşması uyarınca Türkiye, dış borcuna ilişkin yükümlüklerini kabul etmiştir. Dış borcunun büyüklüğü 1928 yılında 86 milyon altın Türk lirası olarak (1914 yılındaki kuruna göre bir Türk lirası 8 ruble 54 kapik idi) belirlenmiştir. Daha sonra da dış borcu oldukça düşürülmüş ve

[75] BSA, 31. Cilt, s.442, 1955

Türkiye hükümeti 1944[76] yılının Haziran ayında dış borcunun ödemelerini tamamlamıştı[77].

Osmanlıcılık: 19. yüzyılda Türkiye'nin burjuva toprak sahibi kesimlerinden oluşan şovenist ve tepkisel (*reaksionnıy*) doktrinin hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ezilen halkların Türk şovenistler tarafından asimile edilmesiydi. 1908 Burjuva Devrimi sırasında ve sonrasında Osmanlıcılık, Jön Türklerin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Jön Türkler, devrimden sonra sultanın tebaası için din ve ırka bakılmaksızın sözde bir eşitlik sağlandığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun tamamının tek bir Osmanlı milletine dönüştürülmesi şeklindeki uygun ifadeler seçerek Osmanlıcılık kavramını güzel ifadelerle örtmüşlerdi.

Osmanlıcılık, Türk olmayan halkların kendi kaderini tayın etme ya da en azından bir özerklik ilan etme ve ulusal kültür ve anadili koruma hakkına sahip olmasını reddediyordu.

Türk olmayan halklar arasında milli kurtuluş hareketinin gelişmesi, Yemen, Arnavutluk, Makedonya ve diğer ülkelerde Türk boyunduruğuna karşı silahlı ayaklanmalar ve özellikle 1912-1913 Balkan Savaşları, Jön Türklerin Osmanlıcılık konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun birleştirme aracı haline geleceği umutlarını tamamen yıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında ise Jön Türklerin yürüttüğü iç ve dış işgalci politikanın en önemli gerekçesi Pantürkizm ve Panislamcılık olmuştu.[78]

Jön Türkler

> İstanbul'da 1889 yılında kurulmuş İttihat ve Terakki olarak adlandırılan burjuva ve toprak sahipleri milli partisinin üyelerine Avrupalıların verdiği isimdir. Liberal toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil eden burjuvalar, ki çoğunlukla ticaret

[76] Maddi hata bulunmaktadır. Osmanlı borçları 1954 mayıs ayında bitmiştir.
[77] BSA, 31. Cilt, ss.442-443, 1955
[78] BSA, 31. Cilt, ss.289-290, 1955

burjuvaları, aydın askeri kesim ve bürokratlar Jön Tükler saflarındaydı. Ülkenin ekonomik alanında güçlenmeye başlayan Türk burjuvalarının konumlarını daha güçlendirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu anayasası olan bir burjuva devlete dönüştürmek Jön Türklerin hedefleriydi. Jön Türklere göre, bütün bunlar emperyalist devletlerin Türkiye'yi bölmesini engelleyecekti.

1905 yılına kadar ilk etapta Jön Tükler (ya da İttihatçılar) hem Türkiye'de hem de yurtdışında propaganda çalışmalarını yürütmüştü. 1905-07 dönemindeki Rus devrimi ile 2. Abdülhamit'in despot rejimine karşı halk hareketinin etkisinde İttihat ve Terakki'nin merkez karargahı, 1876 tarihli burjuva Anayasası'nın yeniden uygulamaya konulmasını hedefleyen silahlı ayaklanmaya öncülük etmek amacıyla yurtdışından Selanik'e geçirilmişti. Burjuva, daha doğrusu Jön Türk Devrimi sonucunda (1908 yılının Temmuzu) anayasal monarşi ilan edildi. Jön Türkler, Abdülhamit rejiminin yandaşlarından oluşturulan hükümete resmi olmayan denetçi olmuşlardı.

1909 yılının Nisan ayında 2. Abdülhamit rejiminin yeniden kurulması için feodallerin giriştiği teşebbüsün başarısız olmasıyla Jön Türkler açıkça devleti yönetmeye başladılar. Jön Türkler, monarşiyi koruyarak tarım alanındaki devriminin başlatılmasını engellemiş ve işçi hareketini yok etmişlerdir.

Jön Türkler, "Osmanlıcılık" denilen 2. Abdülhamit döneminde başlayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Slav, Ermeni ve Arap halklarını zorla asimile etmeyi amaçlayan şovenist politikalarıyla dış politikalarında süper güç emperyalist devletlerarasında gidip geliyordu ve sonucunda Avusturya-Macaristan Bloğu lehine seçim yapmışlardı. Türkiye, yarı feodal ve yarı sömürge bir devlet konumundaydı. 1911-1912 Türk İtalyan savaşında Türkiye'nin başarısız olmasından faydalanan Hürriyet ve İtilaf Partisi, Jön Türkleri devirmeye çalıştı. 1913 yılının Ocak ayında Jön Türkler yeniden iktidara geldi ve ülkede İttihat ve Terakki liderlerinin yani üç paşa iktidarının (Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa) diktatörlüğü başladı. Üç paşa, işgalci Pantürkizm ve Panislamcı politikayı yürütmüş ve Türkiye'yi Avusturya-Almanya Bloğu tarafında Birinci Dünya Savaşı'na çekip bu ülkenin Alman emperyalizmine boyun eğmesine çalışmışlardı. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra İttihat ve Terakki tasfiye edilmiş ve parti liderleri yurtdışına göç etmişlerdir. 1922 yılında bu parti yeniden faaliyete geçmiş, ancak ülkenin siyasi hayatındaki önemi artık eskisi gibi değildi. 1926 yılında Kemal Atatürk'e karşı bir komplo düzenleyen parti liderleri idam edilmiş ve parti tamamen dağılmıştır.[79]

III. SORUNLAR

1700'de imzalanan İstanbul Anlaşması sonrası Çarlık lehine bozulan Rus-Türk dengesi sonrası hemen her fırsatta Rus Çarlığı Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme içerisinde olmuştur. Bu genişleme on sekizinci yüzyılda daha yavaş

[79] BSA, 27.Cilt, s.641, 1954. Sovyetler Birliği'nin Jön Türkler'e bakışı için bakınız: Sovyet Gözüyle Jöntürkler, Yuriy Aşatoviç Petrosyan, Çeviri: Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974

olurken, on dokuzuncu yüzyılda hızlanarak artmıştır. Çarlık Rusyası Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşüm sorunu olarak da adlandırılabilecek "Doğu Meselesi"nin en aktif ve diğer emperyalist Batılı güçlerin de en azılı rakibi haline gelmiştir on dokuzuncu yüzyılda.

Rusya'nın özellikle 1850'li yıllar sonrası Osmanlı İmparatorluğu politikasında ana saik hem iç hem de dış politikasında kullandığı "Panslavizm" olmuştur. Çarlık yönetimi tarafından Türklerin boyunduruğu altında ezilen "Slav" ve/veya "Ortodoks" kardeşlerini kurtarma hareketi iç politikada sıkışan Çarlık yönetimlerine alan açmış ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan savaşların da en başta gelen nedenleri arasında sayılmıştır. Yirminci yüzyıl başında Türklerin Makedonya ve Avrupa'dan tamamen çıkarılmasına sebep olan Balkan Savaşları ve bu savaşların hazırlanıp yürütülmesinde Rus Çarlığı'nın rolü yadsınamaz. Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde bunlara ilişkin maddeler de dikkatlice incelenmiştir.

Kronolojik sıraya da riayet ederek öncelikle Doğu Meselesi, Sırp bağımsızlığını hazırlayan 1804 Sırp İsyanı, Makedonya, Bağdat Demiryolu, Balkan Birliği, Balkan Savaşları, Türk-Bulgar 1913 İstanbul Barış Anlaşması, Boğazlar Hakkında Çarlık Rusyası ile İtilaf Devletleri arasındaki gizli 1915 Tarihli Anlaşma, Çarlık Rusyası'nın Birinci Dünya Savaşı'nda devre dışı kalmasını sağlayan 1915 Gelibolu Operasyonu'na ilişkin maddeler sıralanacaktır.

Tam metin veya çok geniş özet şeklinde aktarılacak bu maddeler okunduğunda Sovyetler Birliği yönetiminin bu sorunlara bakışının Çarlık döneminden sadece biraz farklı olduğu, temel anlayışın çok fazla değişmediği görülecektir. Bu meyanda evvela ansiklopedide sayfalarca ve etraflıca anlatılmış Doğu Meselesi ile başlanırsa:

Doğu Meselesi: Diplomasi tarihinde 18-19 yüzyılda Orta Doğu'daki uluslararası anlaşmazlıklar düğümü olarak nitelendirilen Doğu Meselesi, esasında büyük güçler olarak nitelendirilen devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda ve özellikle İmparatorluğun ele geçirdiği Balkan Yarımadası'ndaki nüfuzu için mücadeledir. Doğu Meselesi terimi ilk defa 1839 yılında süper güç devletlerin Türkiye'ye resmi düzeyde yöneltilen beyan ve açıklamalarda kullanılmaya başlanmasının ardından basının kullanımına da girmiştir.

Doğu Meselesi'nin ortaya çıkışını devasa boyutlarda gerçekleştirilen toprak işgali ve Balkan Yarımadası, Ön Asya, Kuzey ve Kuzey Doğu Afrika halklarının yağmalanması üzerine kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politika büyüklüğünün çökmesi ve İmparatorluğun yıkımının hızlanmasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle birlikte ezilen halkların askeri-toprak sahibi Türk boyunduruğuna karşı milli kurtuluş hareketinin doğması, Türkiye'nin sosyo-ekonomik zayıflığını daha da artırıyor ve feodal despot Türk devletinin yıkılış sürecini de hızlandırıyordu.

Doğu Meselesi'nin en önemli hususları şöyledir:

1)Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halkların (özellikle Balkanlardaki halkların) Türk sömürgeciliğine karşı mücadelesi ve kendi bağımsız devletlerini kurması,

2) Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ekonomik ve siyasi alanda önemli konumlara gelmeyi, sonunda Osmanlıyı bölmeyi hedefleyen İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya (daha sonra ABD) gibi ülkelerin saldırgan arzularının yanı sıra; yukarıda belirtilen ülkelerin Türklerin sömürdüğü halkaların yürüttüğü kurtuluş hareketine karşı mücadelesi ve Rusya'nın politikasına karşı koyması[80],

[80] Karl Marks'ın Avrupa diplomasisinin *pons asinorum*'u (kritik testi) olarak tanımladığı Doğu Sorunu'nda iki faktörün keskin bir şekilde ortaya çıktığını belirtiyordu: Birincisi Rusya'nın İstanbul'a

3)Rusya'nın Türklerin işgal ettiği Karadeniz kıyıları geri alma, Rus filosunun Akdeniz ve boğazlar üzerinden serbest geçebilmesini sağlama ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Balkanlardaki nüfuzunu artırma arzusudur.

Batı Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik ve siyasi alandaki nüfuz yarışı için mücadele 17. yüzyılda başlamıştı. Bu tarihten önce Fransa'nın Türkiye'deki nüfuzu diğerlerine göre daha güçlüydü. 16 yüzyılının ilk yarısına doğru Fransa "Kapitülasyon" denilen bir rejimi başlatmıştı. Bu rejim, Fransa'ya (daha sonra İngiltere, Hollanda ve diğer ülkelere de tanınacaktır) Osmani İmparatorluğu'nda ticari imtiyazlar sağlamaktaydı.

Türk askeri ve dış politika gücünün çökmesini ortaya çıkaran en belirgin olay Türklerin Viyana civarlarındaki yenilgisi (1683), ardından Türkiye'nin Balkanlardaki topraklarını ele geçirmek isteyen Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nun akıbetinde büyük rol üstlenmişti.

Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya gibi ülkelerden oluşturulan Türk karşıtı koalisyon ve Türkiye arasındaki savaşın sona ermesi sonucunda Karlofça Kongresi (1698-1699) düzenlendi. Bu Kongre aslında Avrupa'daki Türk topraklarının ilk uluslararası manada bölünmesi olmuştur. Avusturya, Macaristan'ın merkezini, Semigrad, Başka ve neredeyse Slovenya'nın tamamını ele geçirdi; Polonya, Podolye ve Ukrayna'nın sağ kıyısını geri alabildi; Venedik'e Mora kıyıları verilirken Rusya ise Azak'ı geri almıştır.

Türk karşıtı bütün koalisyonların organizatörü olan Avusturya, 1718 yılında Pasarofça Anlaşmasıyla Sırbistan'ın kuzeyini, Belgrad, Banat, Küçük Eflak'ı ve Bosna Hersek'in bir kısmını işgal etmişti. Avusturya, 1768-75 Rus-Türk Savaşı'nda

---

çok yavaş da olsa sebatlı bir şekilde ilerleyişi, ikincisi Batı diplomasisinin Rusya'yı durdurma çabası. Bakınız: Leon Troçki, Balkan Savaşları, Çeviren: Tansel Güney, Arba Yayınları, İstanbul, s.267, 1995

1774 yılında Sultan'a diplomatik destek vermesi ve karşılığında tazminat bahanesiyle Bukovina'ya işgal etmişti. Böylece Avusturya, Slav ve Macar halklarının yaşadığı büyük bölgeleri kendi topraklarına eklemiş oldu. Bu halklar için Avusturya'nın boyunduruğu Türk boyunduruğu kadar ağırdı.

Öte yandan 18 yüzyılda İngiltere'nin Akdeniz ve Balkanlara yönelik işgalci isteği de oldukça belirginleşmişti. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransa'nın nüfuzunu yıkmak, Akdeniz'deki ticareti tekelleştirmek ve Aldeniz'in doğu bölgesini ele geçirmek istemekteydi.

18. yüzyılın ikinci kısmında Frederik II [1740-1786]'den itibaren Prusya Devleti de Orta Doğu'da kendini saldırgan bir güç olarak gösterdi.

Rusya'nın Orta Doğu'daki politikası ise 17. Yüzyılın sonunda 18. Yüzyılın başında aktif ve belirgin hale gelmeye başladı. Güneyde deniz çıkışlarının olmaması, Rus ekonomisinin gelişmesini büyük ölçüde frenliyordu. Bu sebepten dolayı Karadeniz kıyısının Türk boyunduruğundan kurtarılması, sonrasında da Rus ticari filosunun Karadeniz ve boğazlar üzerinden geçebilme hakkının elde edilmesi, Çarlık Rusya'nın en birincil hedeflerinden biriydi. 1.Petro zamanından beri Rusya'nın Balkan Yarımadası'ndaki sömürge edilmiş haklarla ilişkileri de güçlenmişti. Balkanlardaki halklar, dil, din ve kültür benzerliği sebebiyle Rusya'yı Türk boyunduruğuna karşı önemli bir müttefiki olarak görmekteydiler.

Rusya'nın Karadeniz'deki nüfuzunu arttırmak yönünde ilk başarıları 18. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Rusya'nın zaferiyle sonuçlanan 1768-74 Rus-Türk Savaşı ve bunun sonucu imzalanan Küçük Kaynarca Barış Anlaşması dönüm noktası olmuştur. Bununla birlikte, Fransa, İngiltere, Avusturya ve Prusya, Rusya'nın Karadeniz ve boğazlarda gemi geçişleri için haklarını savunmak isteğini son derece

düşmanca karşılamışlardır. Söz konusu hakların kullanılması Rusya'nın Balkanlar ve Akdeniz'deki siyasi nüfuzunun artmasına da bağlıydı. Batı Avrupa diplomasisi, Batılı ülkelerin planlarına karşı koyabilecek Rusya'nın büyük bir güç olduğunu anlamıştı. Ve özellikle o dönemde statüko denilen ve kendi nihai amaçlarını gizlemeyi hedefleyen işgalci politikaları için bir slogan uydurulmuştu: "Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve bölünmezliğinin korunması".

18 yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuz ve Akdeniz'deki askeri stratejik nokta mücadelesi artmıştı. Napolyon Bonapart'ın [1769-1821] Mısır'a seferi, İngiltere'nin sömürgeci gücünü baltalamak ve Türkiye'nin zengin sömürgesini ele geçirmeyi ve Akdeniz'deki konumunu sağlamlaştırmayı hedeflemekteydi. Bonapart'ın yenilgisi Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesiyle sonuçlanmıştı. İngiltere'nin Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılması, bu ülkenin düşmanı olan Rusya'yı rahatsız etmişti.

19. yüzyılın başından itibaren ise Doğu Meselesi, İngiltere ve Rusya arasında Orta Doğu ve Balkanlardaki anlaşmazlıklardan ibarettir.

Rus Çarlık sistemi, Küçük Kaynarca Anlaşması'nın öngördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan nüfusuna himaye hakkını Balkan Yarımadası'ndaki nüfuzunu güçlendirmek için kullanmaktaydı. Rusya, Balkanlardaki ülkelere bağımsızlık ya da özerklik kazandırmaya çalışarak Balkanlardaki siyasi nüfuzunun güçlendirmek istemekteydi. Fakat objektif olarak geçmişe baktığımızda Rusya ve Türkiye arasında sık sık yaşanan savaşlar, Balkanlardaki halkların Türk boyunduruğundan kurtarılmasını da sağlamaktaydı. 1787-1791, 1806-1812 ve 1828-1829 Rus-Türk Savaşı sonucunda Moldova ve Eflak'ın özerkliği sağlanmıştı,

Sırbistan Özerk *Knez*liği kurulmuştu ve Yunanistan'ın bağımsızlığı ilan edilmişti. Belirtilen savaşlar ayrıca, Rusya'nın Karadeniz'deki kuzey ve doğu kıyılarındaki topraklarının artmasına da yol açmıştı. 1828-1829 Rus-Türk savaşının sonucunda Kuzey Ermenistan kurtarılıp Rusya'ya bağlanmıştı. Bu husus, Ermeni halkını Türkler tarafından yok edilmekten de kurtarmıştı.

1833 yılında Türkiye ile Hünkar İskelesi Anlaşması'nın imzalanması Rusya için büyük bir başarıydı. Anlaşma uyarınca Sultan, Mısır ile yürütülen savaşta Çarlık hükümetinin Türkiye'ye yardım sağlaması nedeniyle Rus gemilerine Çanakkale ve Boğaziçi üzerinden serbest geçiş sağlayacak, diğer yabancı ülkelerin askeri gemilerine söz konusu boğazları kapatacaktı. Bütün bunlar, Rusya'nın Karadeniz'deki kıyılarına yabancı askerlerin inmemesini sağlamak amacıyla yapılmaktaydı.

19. yüzyılının birinci yarısında İngiltere'nin sömürgeci yayılımı bir taraftan ve Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunu arttırması öte yandan Doğu Meselesi'ndeki Rus-İngiliz anlaşmazlıkların artmasını sağlamıştır. Akdeniz'in yanı sıra Karadeniz'deki ticarette de tekel olmaya çalışan İngiltere'nin saldırgan kapitalizmi, Rus ticaretini itiyor; aynı zamanda sultanı Rusya'nın tüm Karadeniz'i işgal etmesiyle korkutarak sultanı kendisine tamamen bağımlı hale getirerek itaat ettirmeye çalışıyordu. 19. yüzyıl boyunca İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'na sürekli olarak aşırı şartlarda kredi veriyor, doğal kaynaklar işletmesini ele geçiriyor, ekonomik ve siyasi başta olmak üzere neredeyse bütün sektörlere sızıyordu. Ayrıca İngiltere yayılma politikası kapsamında Kafkasya'da Şamil'in hareketini de kullanıyordu.

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzunu güçlendirmek için Doğu Meselesi kapsamında yürüttüğü politikayı Rusya'nın Orta Doğu'daki politikasına sistematik

ve sert karşı koyma üzerinden kurmaktaydı. Bu amaçla Marks ve Engels'in tabiriyle söz konusu statü Babıali'nin Hıristiyan tebaası için Türkiye'nin sömürüsünü sonsuzlaştırmak anlamına gelen Balkanlar'daki statükoyu korumaya çalışıyordu.

İngiltere'nin Slav ve Rus karşıtı politikası daima Avusturya monarşisi tarafından da desteklenmekteydi. Bu dönemde Avusturya ve Rusya arasındaki anlaşmazlıklar da Tuna Nehri'ndeki ticaret ve gemi trafiği nedeniyle artmıştı.

Fransa da Rusya'ya karşı düşmanca bir politika izlemekteydi. Fransa 18. yüzyılının sonuna doğru Orta Doğu'daki Rusya'ya kaşı yürütülen diplomasi mücadelesine katılmış ve Napolyon zamanında kaybettiklerini geri almaya çalışmaktaydı. Fransız sermayesi İngiliz sermayesiyle birlikte Balkanlara ve Türkiye'ye sızıyor ve Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzuyla mücadele etmeye çalışıyordu. Fransa 1830 yılında Türk sultanına ait Cezayir'i ele geçirip Fransız sömürgesi haline dönüştürmüştü.

ABD'nin Doğu Meselesine katılması da belirtilen dönemde olmuş; ABD Akdeniz'deki ticaretini artırıp Türkiye ile ticari anlaşmalar imzalamıştı. 1870'li yıllardan itibaren askeri ve ticari gücünü arttırma girişimlerinde bulunmaktaydı.

İngiltere, Avusturya, Fransa ve ABD Orta Doğu ve Balkanlarda nüfuz üstünlüğü mücadelesinde ortaklaşa Rusya'ya kaşı çıkmaktaydılar. 1840 yılında İngiltere Hünkar İskelesi Anlaşması'nın iptal edilmesini sağlamış ve yine aynı yıl Londra Sözleşmesi'ni Osmanlı İmparatorluğu ile imzalamıştı. 1841 yılında ise 2. Londra Sözleşmesi imzalanmıştı. Anlaşma, Türkiye'nin savaş ortamında boğazlarını müttefiklerine açmasını öngörmekteydi. Ancak bu husus Rusya için tehlike teşkil ediyordu. Söz konusu tehlike, 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkmış ve bu savaş da Doğu Meselesi'nde bir dönüm noktası olmuştur.

Kırım Savaşı sonucunda imzalanan Paris Anlaşması (1856) uyarınca Rusya'nın Karadeniz'de askeri filo bulundurması yasaklanmıştı. Bununla birlikte, Fransa, İngiltere ve Avusturya Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunu azaltmak için Sırbistan ve Tuna *Knez*liği üzerindeki himayeci statüsünü iptal ederek Rusya'nın kendileri ile beraber "kollektif himaye" etmesine müsaade etmişti. Rusya'nın Kırım Savaşı'ndaki yenilgisinden itibaren Avrupa'nın dış politikasındaki rolü de azalmıştı.

Türkiye, Kırım savaşı sonucunda yarı sömürge bir ülkeye dönüşmeye başlamıştır. 1856 tarihli Paris Anlaşması kapsamında Batılı ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapılmasını kontrol etme hakkı sağlamış ve bu hak, ülkenin iç meselelerine müdahale etmeye de temel teşkil etmiştir.

1870 yılında Fransa ve Prusya arasındaki savaş sırasında Rusya Paris Anlaşması'nın iptal edildiğini ilan etmiş ve 1871 yılı Londra Konferansı'nda İngiltere'nin itirazlarına rağmen Rusya'nın Karadeniz'de askeri filo kurması ve bütün askeri gemilere boğazların kapatılması üzerinde mutabık kalınmıştır. Aynı dönemde Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından (1869) İngiltere'nin Doğu Sorunu kapsamında Rusya'ya yönelik yürüttüğü politika daha da saldırgan ve olumsuz bir hal almaya başlamıştır. 1878 tarihli Ayastefanos Anlaşması'yla sonuçlanan 1877-1878 Rus Türk Savaşındaki zaferler, Rusya ve İngiltere arasındaki ilişkileri daha da germiştir.

Rusya'ya karşı koymak için 1878 yılının Şubat ayında İngiliz gemileri Çanakkale üzerinden Marmara Denizi'ne girmişti ve bu yıl İngiltere Kıbrıs'ı işgal etmiştir. İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın baskısı altındaki Rusya Ayastefanos Anlaşması'nın Berlin Kongresi'nde yeniden değerlendirilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Berlin Kongresi'nde (1878) Rusya'nın Türkiye ile savaşta ulaştığı başarılar sıfıra indirilmeye çalışılmıştır. Süper güç devletler, Balkan halklarının millî

çıkarlarını umursamadan Rus askerleri tarafından kurtarılan Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ın topraklarını küçültmüşlerdir. Makedonya ve Bulgaristan topraklarının bir kısmı Türkiye'ye geri iade edilmiş; öte yandan Bosna ve Hersek, Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmiştir. Yine de Rusya'nın söz konusu savaştaki zaferi Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın Türkiye'den kurtarılarak bağımsızlık kazanmasına yol açmış, Güney Bulgaristan (Doğu Rumeli) özerklik kazanmış ve Bulgaristan'ın kuzeyi bağımsız bir *knez*lik haline gelmiştir. 1885 yılında Doğu Rumeli'de yaşanan Türk karşıtı halk ayaklanması sonucunda bu bölge Bulgaristan'a bağlanmış ve böylece Balkan Yarımadası'nın büyük bir kısmı Türk boyunduruğundan kurtarılmıştır.

19. yüzyılının sonuna doğru emperyalizm döneminin başlamasıyla beraber, Doğu Meselesi yeni bir nitelik kazanmıştır. Doğu Meselesi artık üçlü ittifak ve itilaf emperyalist gruplarının Orta ve Yakın Doğu'nun yanı sıra Akdeniz'deki nüfuz mücadelesinin bir unsuru haline gelmiştir. 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bu terim kullanılmamaya başlamıştır[81].

1804 Sırp İsyanı: Sırp halkının büyük feodal karşıtı ve milli kurtuluş hareketidir. Türkler ya da Türkleştirilmiş Sırplar ve baskı altındaki Sırp köylüler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle başlayan isyan, Türk boyunduruğunu ve feodal ilişkilerini yok etmeyi hedeflemekteydi.

Rusya'nın Türkiye'ye karşı 18. yüzyılda yürüttüğü ve Rus tarafının zaferiyle sonuçlanan savaşlar, Sırp halkının milli kurtuluş hareketine başlaması için verimli bir temel oluşturmuştur. Sırp İsyanı, Sırbistan'ın en gelişmiş ekonomik bölgesi sayılan

[81] BSA, 9. Cilt, ss.214-219 Doğu Sorunu'na Batılı bakış açısı için ise bakınız: Anderson, Matthew Smith, Doğu Sorunu 1774-1923,(Çeviren: İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010

Belgrad Paşalık'ta 1804 yılında başlamıştır. İsyanın başlamasının sebepleri arasında yeniçerilerin halka vahşice davranması yatmaktaydı.

Georgi Petroviç (Kara Georgiy bknz) önderliğindeki isyan, başta düzgün bir şekilde organize olup 50 bin kişinin katılımıyla devam etmekteydi. 1804 yılının Mart ayının ortasına doğru Belgrad Paşalık'ın 12 bölgesinden 9'ü Türk ordusundan temizlenmişti. 1806 yılının sonuna doğru ise Belgrad Kalesi ele geçirildi. İsyan, başta yeniçerilere yönelikti. İsyanın itme gücü feodallere bağımlı köy kesimiydi. İsyanın başında ayrıca köy ve şehir burjuva kesimi vardı.

1806-12 Rus-Türk Savaşı, Sırp halkının milli kurtuluşu için büyük önem taşımaktaydı. Savaş ortamında ve Rusya'nın doğudan askeri yardımı, Sırp milis gücünün mücadelesi, Sultan Türkiye'sine karşı milli kurtuluş için bir araya gelerek Sırp bağımsız devletini kurma hareketine dönüşmüştür.

Mücadele sırasında Türk ve toprak sahipleri Sırbistan'dan kovulmuş ve Türkiye'nin uyguladığı feodal toprak mülkiyeti yok edilmiştir. Toprak, köy ve şehir burjuvazisinin eline geçmiştir. Mücadele sırasında 1805 yılında Hükümet Konseyi ve Sırp Devleti kurulmuştur. Konsey, Türklerden kurtarılan toprakların işleriyle ilgilenmekteydi. 1807 yılında Rus yetkililerin katılımıyla Sırp hükümetinin oluşturulması için taslak hazırlanmış ve bu taslak metni Sırbistan'ın ilk Anayasası olmuştur.

Rusya'nın ısrarıyla 1806-1812 Rus Türk Savaşı'nın sonucunda imzalanan Bükreş Barış Anlaşması'na Osmanlı İmparatorluğu'nun Sırbistan'a oldukça geniş kapsamlı iç özerkliği tanımasını öngören 8. maddeyi eklemişti. Türk Sultanlığı, Fransa'nın Rusya'ya saldırması ve Sırp toplumundaki sınıf çatışmalarının artmasından yararlanarak 1813 yılının yazında Bükreş Anlaşması'nın hükümlerini bozmuş ve

Sırbistan'a saldırarak tekrar hakimiyetini sağlamıştır. 1826 yılında Rusya, Türkiye'nin Bükreş Anlaşması'nın hükümlerini yerine getirmesini sağlayıp Sırbistan'ın bağımsızlığını Edirne Barış Anlaşması'nda kaydettirmiştir. Marks ve Engels Sırp İsyanı'yla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: "1804 yılında Sırp İsyanı başladığında Rusya hemen ayaklanmış "reayayı" koruma altına almış ve iki savaş yardımıyla Sırbistan'ın bağımsızlığını savaşların sonucunda imzalanan anlaşmalarda kaydettirmişti."[82]

Rumeli[83]:

> 14-16. yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarına ait topraklara zorla dahil edilen Balkan Yarımadası'nın adı. 16. yüzyılın sonundan itibaren Türkiye'nin Balkanlardaki toprakları bölmesinin ardından Rumeli, merkezi Sofya olan en büyük vilayetti. 17-18. yüzyıllarda Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya, Epir ve Tesalya Rumeli Vilayeti'ne dahildi.
> 19.yüzyılda Rumeli'nin sınırları, Yunanistan, Sırbistan ve diğer ülkelerin Türk boyunduruğundan kurtarılması nedeniyle daralmaya başladı. 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Bulgar Prensliği'nden koparılan ve Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilen Bulgaristan'ın güney bölgesine Doğu Rumeli denilmekteydi. Bununla birlikte, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde bulunan Balkan Yarımadası'ndaki Marmara Denizi'ne yakın küçük bir bölgeye de Rumeli denir.

Makedonya: Türkler Edirne'yi ele geçirdikten sonra (1371) Makedonya'yı işgal etmek ana politik hedeflerinden haline gelmiştir. Türklerin, Kosova Muharebesi'ndeki zaferi (1389) Türk feodallerinin baskısının Makedonya'nın tamamına yayılmasını sağlamıştır. Makedonya'da sınıf baskısına ilaveten ayrıca Türk asimile edenlerin milli ve dini baskıları da bu savaş sonrası eklenmiştir.

Bölgede Türk askeri feodal sisteminin tesis edilmesi, Makedonya'daki düzenin yanı sıra bölgedeki kültürün de hızlı bir şekilde çökmesine yol açmıştır. Bununla birlikte Makedonya'nın topraklarında bulunan manastırlar, Türk boyunduruğu altına giren

[82] BSA,38. Cilt, ss.555-556, 1955
[83] BSA, 37. Cilt, s.321, 1955

hem Makedonya hem de Balkan Yarımadası'nın birçok Slav bölgeleri için eğitim ve kültür merkezleri olarak görevlerine devam etmiştir.

Üretimi çökerten ve ülkenin kültürünü boğan Türk hakimiyeti, Makedonya'nın yanı sıra Balkan Yarımadası'nın birçok Slav bölgelerinde halkın direnciyle karşılaşmıştır. Bu bölgelerde *Haiduk* [Haydut] mücadelesi yayılmıştır. Makedonya'da kapitalizm belirtilerinin doğmasıyla kurtuluş mücadelesi artmış ve özellikle 18-19 yüzyılda gözle görülür hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi ve dağılması ve Rusya'nın Türkiye'ye yönelik yürüttüğü başarılıyla sonuçlanan savaşlar, Makedon halkının kurtuluş hareketine ivme de kazandırmıştır. Makedonya sakinleri Balkan Yarımadası'nda yaşan bütün halkların Türk karşıtı mücadelesine, özellikle Bulgar halkının kültür ve milli kurtuluşuna katılmıştır.

Rusya'nın 1877-1878 yılındaki Rus-Türk savaşından galip çıkması, güney Slav halklarının kaderi için ilerleyici bir rol oynamış ve Makedonya'da Türk boyunduruğunun yok edilmesini sağlamıştır. Ayastefanos Barışı (1878), Bulgar Devleti'nin kurulmasını öngörmekte ve Makedonya da söz konusu kurulacak yeni devletin bir parçası olarak değerlendirilmekteydi. Ancak İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın Slav karşıtı politikalarının sonucunda Berlin Kongresi (1878), Ayastefanos Anlaşması uyarınca kurulan Bulgar Devleti'nin bölünmesini sağlamış, Makedonya'yı Bulgaristan'dan ayırmıştı ve Makedonya'nın yanı sıra bazı bölgeleri Türkiye'ye geri vermişti. Makedonya'nın Bulgaristan'dan ayırılması da Makedonya'daki Slav halkının Makedon milliyetinin oluşmasını sağlamıştı.

Makedonya'nın yakınında bulunan Doğu Rumeli'nin Bulgar Prensliği ile (Güney Bulgaristan) 1885'de yeniden birleşmesi, Makedonya'daki nüfusun Türk boyunduruğuna karşı mücadelesi için de ivme kazandırmıştır.

Öte yandan, 1878 sonrası Türk yönetiminde kalan Makedonya'da Türk baskısının Makedon işçileri ezmesi dayanılmaz hale gelmişti. Buna ilişkin olarak Lenin'in Makedonya ile ilgili yazdığı çalışmalarda şu ifadelere yer veriyordu: "Makedonya'daki toprak sahipleri Türklerdir, köylüler ise Slav ve Hristiyanlardır. Sınıf çelişkileri, dini ve milli çelişkilerle daha da ağırlaştırılıyor." Balkan Savaşları'na kadar Makedonya'da Türk hakimiyeti sadece İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın desteği nedeniyle korunmaktaydı[84].

Bağdat Demir Yolu

Boğaz ve Basra Körfezi'ni bağlayan demir yolu güzergahıdır. Osmanlı topraklarından geçen Bağdat Demir Yolu'nun yapım izni, emperyalist süper güç devletlerin mücadele konusu haline gelmiştir. Almanya bu demiryolu güzergahını Orta ve Yakın Doğu ülkelerine genişleme aracı olarak kullanmasının yanı sıra Hindistan'a yakın topraklara kadar varlığını güçlendirmeye çalışmıştır. Bağdat Demir Yolu'nun yapımı, Türkiye'nin ekonomisi için büyük bir önem teşkil etmekteydi. En başta demir yolu yapım hakkını 1888 yılında ileride Ankara'ya kadar inşaasını devam ettirme hakkıyla İstanbul-İzmit hattını Alman Bankası satın almıştır. Türkler, ordunun Rusya sınırlarına daha kolay ulaşması ve Ermenistan'da kurtuluş hareketinin bastırılması için Bağdat Demir Yolu'nun Ankara-Sivas üzerinden Diyarbakır'a kadar inşaa edilmesi hususunda ısrar etmekteydiler. 1893 yılında Almanlar, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin diplomatik karşı koymasını ve rekabetini atlatmış ve Bağdat Demir Yolu'nun belirtilen kısmının yapım hakkını elde etmiştir.

İngilizlerin hesaplarına göre Almanya'nın nüfuzunun güçlenmesi, bu ülkenin Rusya ile çatışma ihtimalini hızlandıracak ve sonunda bu İngiltere'nin işine gelecekti. Alman kapitalistleri, Türklerin demir yolu güzergahı için teklif ettiği planı reddetmiş ve Eskişehir-Konya güzergahını inşa etmeyi teklif etmişlerdi. Anglo-Boer Savaşı[1899-1902]'nın başlaması ve İngiltere'nin Almanya ile bir anlaşma yapmaya çalıştığı ortamda imzalanmış ön anlaşma uyarınca (1899 yılında) Alman kapitalistleri Bağdat Demir Yolu'nun tamamlanması hakkını elde etmiştir. 1903 tarihli anlaşmaya göre Türk hükümeti, Alman Bankası'na Konya-Adana-Musul-Bağdat-Basra Körfezi hattının tamamı için yapım izni verdi.

Rusya, Bağdat Demir Yolu'nun yapımı konusunda başta sert bir tepki göstermekteydi; ancak 1910-11 Postdam Anlaşması uyarınca söz konusu demiryolunun yapımına karşı çıkmaktan vazgeçmişti. Rusya'nın tutumundaki değişiklikler, İngiltere'nin Üçlü İtilaf müttefiklerine ikiyüzlü politikasından kaynaklanmaktaydı. 1911 yılından beri İngiltere ve Almanya arasında Bağdat Demir Yolu konusunda yoğun müzakereler yeniden başlatılmıştı. 1914 yılında İngiltere Bağdat Demir Yolu'nun yapımına karşı çıkmaması karşılığında Almanya

[84] BSA, 26. Cilt, ss.98-100, 1954

ile Almanya'nın Bağdat Demir Yolu'nun Basra- Basra Körfezi kısmının yapımından vazgeçmesini ve Basra Körfezi'nin kıyıları boyunca limanlar ve liman tesisleri inşa etmemesini öngören anlaşma imzalanmıştı. Ancak bu anlaşma Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle sonuna kadar iyice hazırlanıp, uygulanamamıştı. Savaş ve süper güç devletleri arasındaki mücadele, Bağdat Demir Yolu'nun yapımını oldukça uzatmıştır. Almanya'nın savaşta kaybetmesiyle Alman emperyalistlerin "üç B" (Berlin-Bizantsiyum(İstanbul)-Bağdat hattı ve bu hattının Basra körfezine devamı) tekelini elde etme umudu suya düşmüş ve Türkler, Fransızlar ve İngilizler (Irak'ta) Bağdat Demir Yolu'nun bazı kısımlarının sahipleri olmuştur. Bağdat Demir Yolu'nun yapımı 1934-41 arasında tamamlanmıştır[85].

Balkan Birliği (1912): Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın katılımı ve Rusya'nın desteği ile Türkiye'ye karşı kurulan bir birliktir. Berlin Anlaşması'na göre (1878) Slav Halklarının yanı sıra Arnavut ve Yunan halkının yaşadığı bölgeler de halkları ezen Türk idaresine verilmişti. Berlin Anlaşması Avusturya-Macaristan'a Bosna ve Hersek'i işgal etmesine izin vermiş ve İngiltere'nin destek verdiği Avusturya-Macaristan'ın Balkanlara yayılması için olumlu koşullar da sağlamıştı. İngiltere, Rusya'nın konumunun güçlenmesini engellemeyi ve Slav halklarının üzerindeki Türk boyunduruğunun devamını sağlamaya çalışmaktaydı.

Balkan Birliği'nin kurulması hazırlığı Rus diplomasisinin girişimiyle başlatılmıştı. Rusya, bahse konu Balkan Birliği'ni Avusturya-Macaristan'ın Balkanlara yayılmasını önleme aracı olarak kullanmayı planlıyordu. Ancak İngiliz ve özellikle Bulgaristan'ın, ki bu ülke Alman etkisi altındaydı, etkisinde bulunan Yunanistan'ın tutumu Balkan Birliği'ni sadece Türk karşıtı bir birlik olarak kurmaya izin verdi. İtalya ve Türkiye arasındaki savaş (1911-1912) da Balkan Birliği'nin kurulmasını hızlandırdı. Ayrıca demokratik sınıfların güçsüz olması, Balkan Birliği'nin ekonomik ve politik açıdan bir monarşi birliğine dönüştürmüştür.

[85] BSA, 4. Cilt, s.24

13 Mart 1912 tarihinde Bulgaristan ve Sırbistan arasında dostluk anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre iki ülke, bir birine her türlü yardım sağlanmasının yanı sıra Türkiye'nin hükmü altında bulunan toprakların kurtarılması için Türk ellerindeki toprakların işgal edilmesini öngörüyordu. Anlaşmanın gizli eki üzerine de imzalar atıldı. Söz konusu ekte Türkiye'ye karşı ortaklaşa saldırı düzenlenmesi ve geri alınacak toprakların bölünmesi gibi konular sıralandı. Ancak Makedonya'nın bölünme meselesi, Bulgar-Sırp müzakerelerinde en büyük sorundu ve çözüme kavuşturulamamıştı. Bölünecek topraklar konusunda anlaşmaya varılamaması nedeniyle bu mesele Rus İmparatorluğu'nun hükmüne bırakılmıştı. Bulgaristan ve Sırbistan arasındaki müzakerelerin yanı sıra Bulgaristan ve Yunanistan müzakereleri de yürütülmekteydi. 29 Mayıs 1912 tarihinde Türkiye'ye karşı Bulgar-Yunan anlaşması imzalandı.

Sonuç olarak ülkeler Makedonya'nın bölünmesi konusunda mutabakata varamamış; fakat Türkiye'ye karşı ortak saldırı düzenlenmesini öngören Bulgaristan ve Karadağ arasındaki 1912 yılının Eylül ayında imzalanan anlaşmayla Balkan Birliği'nin kurulma sürecini tamamlanmıştır. 1912 yılının Ekim ayında Balkan Birliği'ni kuran dört devlet, Türkiye'ye karşı savaş başlattı. Bu savaş Balkan Birliği'nin zaferiyle sonuçlandı. Savaş sonucunda Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki Makedonya'nın bölünmesiyle ilgili tartışma, müttefiklerin bir birine düşmesine ve İkinci Balkan Savaşı'nın başlatılmasına neden oldu[86].

Balkan Savaşları (1912-1913)[87] Balkan Yarımadası'nda yapılan iki savaştır.

Birinci Balkan Savaşı, Türkiye ve Balkan Birliği arasında 1912'de yapılmıştır. Avusturya-Macaristan ve Almanya Balkan halklarına yönelik köleleştirme politikası

[86] BSA, 4. Cilt, s.141
[87] BSA, 4. Cilt, s.128-133

izlemekteydiler. Rusya'nın üçlü İtilaf müttefiki olan İngiltere Rusya'nın hilafına, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın Balkanlardaki yayılmasını desteklemiş, Slav halkların kurtarılmasını kesinlikle istememişti. Öte taraftan, Rusya Balkan Birliği'nin kurulmasını sağlayarak bu Birliğin öncelikle Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya karşı kullanmak istemişti. Ancak İngiltere'nin ve özellikle Almanya'nın hükmünde olan Bulgaristan ve Bulgaristan'ın etkisinde olan Yunanistan'ın tutumu Balkan Birliği'nin sadece Türkiye'ye karşı kullanılmasına izin vermekteydi. 1911-1912 yıllarındaki İtalya ve Türkiye arasındaki savaşta Türk tarafının yenilgisi, Türk boyunduruğunu atmaya çalışan Balkan halklarının milli kurtuluş hareketlerine ivme sağlamıştı. Arnavutluk ve Makedonya'da kurtuluş hareketleri ve Türkiye'nin Makedonya ve Trakya'ya özerklik tanımayı reddetmesi, savaşın başlamasına yol açmıştır.

Karadağ, 9 Ekim 1912 tarihinde askeri eylemleri başlamış; Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan ise 18 Ekim'de bu askeri eylemlere katılmıştı. Muharebenin bütün cephelerinde başarı Balkan Birliği'nin tarafındaydı. Balkan Birliği'ne ait ülkelerin askeri birliklerin ve filolarının donanımı Türklerinkinden daha modern ve daha iyiydi. Ege Denizi ve Çanakkale Boğazı Türkiye'nin elindeydi. Türk ordusu, Kırklareli, Edirne, Vize ve Çorlu'da zaman kazanmak için Küçük Asya'dan takviye asker birlikleri bekliyordu, Türkler böylece güç dengesini sağlamak istemekteydiler. Ancak, gerçek durumu anlamayan Türkler, Tunca Nehri'nin doğusunda Bulgar askeri birliklerine saldırı düzenlemişti. Çatışmada 414 ağır silaha sahip 137 bin kişilik Bulgar askeri birlikleri, 260 ağır silaha sahip 105 bin kişilik Türk askeri birliklerini püskürtmüştü. Karaağaç civarında Meriç Nehri yakınlarında başlatılan çatışmada da Bulgar ordusu, Türkleri yenilgiye uğratmıştı. 40 bin askerini kaybeden

Türk ordusu Çatalca'ya çekilmiş ve oradaki mevzilerini elde tutmayı başarmıştı. Rusya, Bulgar ordusunun İstanbul'u ele geçirmesinin, büyük süper güç devletlerin savaşa müdahale etmesine neden olacağından endişe duyması nedeniyle Bulgar ordusuna daha fazla ilerlememesini önermişti.

Diğer bir cephede, Sırp ordusu Ekim ayının sonu ve Kasım ayının başında Makedonya'nın Kumanova ve Manastır civarlarında Türk ordusunu dağıtmış ve Makedonya'nın yanı sıra Arnavutluk'un kuzey ve orta bölgelerini kurtarmıştı. Yunan ordusu da Tesalya ve Epir'de Türkleri yenilgiye uğratıp 9 Kasım'da Türkleri Selanik'i terk etmeye zorlamıştı.

Aralık ayının sonuna doğru Türk ordusu neredeyse tamamen Balkanlardan püskürtülmüştü. Türk ordusunun elinde İşkodra, Avlonya, Yanya ve Dedeağaç gibi birkaç kale ve İstanbul'u koruyan bir bölge kalmıştı. Bulgar ordusu yukarıda belirtilen yerlerin ötesine ilerlemeyi başaramamıştı. Ege Denizi'ndeki Tük donanması, Yunan filosu tarafından dağıtılmıştı. Yunan filosu Türklere ait adaları ele geçirmeye başlamıştı.

3 Kasım 1912 tarihinde Türk hükümeti, süper güç devletlere barış için arabuluculuk başvurusunda bulunmuştu. Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki barış müzakereleri 1912 yılında Londra'da başlamıştı. 1912 yılının Aralık ayında Bulgaristan ve Sırbistan ile barış anlaşması imzalanmıştı.

Ancak Balkan meselesi konusundaki gerçek kararlar Londra'daki Rus elçinin de aralarında olduğu elçiler görüşmelerinde alınıyordu. Avusturya-Macaristan, Almanya, Fransa, İtalya elçileri İngiltere Dışişleri Bakanı E. Grey başkanlığında müzakereler yürütüyordu. Savaşa hazır olmayan Rusya da görüşmelerde Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya taviz vermek zorunda kalmıştı. 27 Aralık 1912 tarihinde

yapılan elçiler toplantısı sonucunda Arnavutluk özerkliğinin kurulmasına yönelik karar alınmıştı. Bu karar, Sırbistan'ın denize ulaşımının engellenmesini öngörmekteydi.

Türkiye ve Balkan Birliği arasındaki müzakerelerde de hararetli bir mücadele yaşanıyordu. Galip olan devletler, Türkiye'nin Avrupa'daki sınırının Midye-Tekirdağ hattından geçmesini, Türkiye ise Edirne ile Ege Denizi'ndeki adaların iade edilmesini talep etmişti. Türkiye başta kabul etmese de sonra Edirne'nin iade edilmesini kabul etmek zorunda kaldı.

23 Ocak 1913 tarihinde Türkiye'de darbe düzenlenmişti. Alman yanlısı Mahmud [Şevket] Paşa başkanlığındaki Jön Türklerin oluşturduğu bir kabine kurulmuştu. Yeni kabine Balkan müttefiklerin taleplerini kabul etmedi ve 13 Şubat 1913 tarihinde Balkan ülkeleri askeri eylemleri yeniden başlattı. Bunun sonucunda Türkler Edirne ve Yanya'dan kovulmuştu.

Balkan müttefikleri arasında kurtarılmış toprakların bölünmesi konusunda ise çelişkiler artmaya başlamıştı. Romanya tarafsızlığı için tazminat ödenmesini istemişti. 1913 yılının Nisan ayında Bulgaristan, ardından Sırbistan ve Yunanistan Türkiye ile barış anlaşmasını imzalamıştı. Karadağ ise, İşkodra'ya saldırı düzenleyerek askeri eylemlerine devam etmişti. Londra'da Türkiye ile yeniden başlatılan müzakereler 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla tamamlanmıştı. Söz konusu anlaşma uyarınca İstanbul ve boğazların kıyıları Enez ve Midye hattındaki küçük bir bölge Türkiye'ye kalıyordu.

Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra 1912 yılında neredeyse Avrupa savaşına yol açabilecek Avusturya-Sırp ihtilafı yaşanmıştı. Almanya tarafından desteklenen ve Balkan müttefiklerinin zaferlerinden memnun olmayan Avusturya-Macaristan,

Sırbistan'ı işgal etmek için bu ülkeye karşı savaş başlatmaya çalışıyordu. Süper güç devletlerin baskısı üzerine Karadağ İşkodra'yı terk etti ve bölge Arnavutluk'a verildi. Balkan Savaşı monarşik çıkarlar doğrultusunda yürütülmesine rağmen savaş Balkan halklarının üzerinden Türk boyunduruğunun kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. V.İ. Lenin, Balkan Savaşı'nı Doğu Avrupa ve Asya'da Orta Çağının yıkılmasını sağlayan bütün dünyada yaşanan olayların zinciri olarak nitelemiştir.

İkinci Balkan Savaşı (29 Haziran -10 Ağustos 1913) Londra Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla Balkan müttefikleri arasındaki Türk boyunduruğundan kurtarılan toprakların kendi aralarında bölünmesine yönelik mücadele son derece hararetlenmişti. Bu mücadele Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi devletlerin sürekli müdahalelerinden dolayı daha da hararetleniyordu. Emperyalistler Balkanlarda yeni bir savaşı başlatmaya ve müttefikleri kışkırtmaya çalışıyordu.

Sırbistan, Adriyatik Denizi erişimine izin alamamıştı ve Makedonya'da tazminat ödenmesini talep etmekteydi. Yunanistan ve Bulgaristan arasında da Güney Makedonya konusunda tartışmalı bir durum yaşanmaktaydı. Romanya bu durumdan faydalanmaya karar verdi ve Bulgaristan'dan Güney Dobruca'yı vermesini talep etmeye başladı. Rusya, Balkan müttefikleri arasında yaşanan anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması için elden geleni yapmaktaydı. Ancak Balkan Birliği'ni yıkmak isteyen Avusturya-Macaristan ve Almanya Bulgaristan'ı talep edilenlere taviz vermemeye ikna etmeye çalışıyordu ve bu ülkeyi Balkan müttefiklerine karşı savaş başlatmaya itiyorlardı.

Balkan Birliği dağıldı ve 30 Haziran 1913 tarihinde Bulgar ordusu, Yunan ve Sırp mevzilerine saldırı düzenledi; fakat başarısız oldu. 10 Temmuz 1913 tarihinde Romanya Bulgaristan'a karşı savaşa başladı. Romen ordusu Tuna Nehri'ni geçerek

Sofya'ya kadar ilerledi. Türkiye, Bulgaristan'ın zor durumundan istifade ederek Londra Barış Anlaşması'nı ihlal edip 21 Temmuz'da Bulgaristan'a karşı savaş başlatıp, Edirne'yi ele geçirdi.

Rusya, Balkan ülkelerini barıştırmaya, Türkiye'nin askeri eylemlerini durdurmaya çalışıyordu; ancak Rusya'nın bu planları Rusya'yı desteklemeyeceklerini belirten İngiltere ve Fransa tarafından suya düşürüldü.

29 Temmuz'da Bulgaristan boyun eğdi ve 10 Ağustos'ta Bükreş Barış Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre, Bulgaristan Birinci Balkan Savaşı'nda ele geçirdiği Vardar Makedonyasını Sırbistan'a, Güney Makedonya, Kavala limanıyla Trakya'yı Yunanistan'a Güney Dobruca'yı Romanya'ya iade etmekle yükümlü kılındı.

Birinci Balkan Savaşı'nda ele geçirilen topraklardan Bulgaristan'ın elinde sadece Dedeağaç limanıyla Trakya'nın bir kısmı ve Makedonya'nın küçük bir kısmı kaldı. Rusya Bulgaristan'ı korumasaydı, bu ülkenin kayıpları daha da fazla olacaktı. Rusya, Türklerin ele geçirdiği Edirne'nin Bulgaristan'a iade edilmesini sağlamaya çalışmış, ancak başarısız olmuştur. Edirne meselesi, Bulgar-Türk İstanbul Barış Anlaşması'nın 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanmasıyla çözüldü ve Edirne Türkiye'nin topraklarının dahilinde kaldı.

Balkan Savaşı sonucunda Balkanlarda yeni bir güç dengesi oluşturuldu: Romanya İtilaf ülkeleriyle yakınlaşarak Üçlü İtilaf'ın tarafına geçti; Rusya ve Sırbistan arasındaki ilişkiler güçlendi; Bulgaristan ise Avustuya-Macaristan Bloğuna geçti, ki Bulgaristan 1915 yılının sonbaharında resmi olarak bu bloğa katılmıştı. Savaş, vukuu

bulan uluslararası anlaşmazlıkların hararetlenmesine yol açmış ve Birinci Emperyalist Dünya Savaşı'nın başlatılmasını hızlandırmıştır[88].

1913 İstanbul Barış Anlaşması[89]

1912-1913 İkinci Balkan Savaşı'nın sonucunda Bulgaristan ve Türkiye arasında İstanbul'da 29 Eylül 1913 tarihinde imzalan anlaşmadır. Türkiye, 21 Temmuz 1913 tarihinde İkinci Balkan Savaşı'nın başlamasından kısa süre sonra Londra Barış Anlaşması'nı (1913) ihlal ederek Bulgaristan'a saldırmıştı ve Kırklareli, Lüleburgaz ve Edirne'yi ele geçirmişti. Bulgar hükümeti, büyük devletlere başvurarak Türkiye'yi Londra Barış Anlaşması'nın Bulgar-Türk sınırını belirleyen maddesindeki hükümleri yerine getirmeye zorlamasını istemişti. Ancak Türk hükümetinin eylemlerine büyük devletlerden sadece Rusya karşı çıkmıştı. Bulgaristan bu konuda Türkiye'ye taviz vermek zorunda kalmıştı. Bahse konu anlaşma uyarınca Edirne ile birlikte Dedeağaç, Kırklareli ve Lüleburgaz'a giden demiryolu Türkiye'ye iade ediliyordu. Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'na Üçlü İttifak içine katılmazdan önce 1913 tarihli İstanbul Barış Anlaşması'nda 1915 yılında bazı değişiklikler yapılmıştır.

Boğazlar Hakkında 1915 Tarihli Anlaşma[90]

Rusya İmparatorluğu'na İstanbul ve Karadeniz Boğazları'nın (Boğaziçi ve Çanakkale) dahil edilmesini öngören İngiltere-Fransa ve Rusya arasında 1915 yılının Mart-Nisan aylarında hazırlanan gizli anlaşmadır.

Söz konusu mesele, İngiliz diplomasisi tarafından gündeme getirilmişti. İngiliz diplomasisi, savaş bittiğinde Rusya'ya İstanbul ve Karadeniz boğazlarını teslim etme sözü vermişti. İngiliz diplomasisi böylece Rus Çarlık hükümetini Birinci Dünya Savaşı'nı kazanarak sonlandırmaya teşvik etmeye çalışmıştı.

Anlaşma, savaşın başarılı sonuçlanması ve Britanya ile Fransa'nın "doğudaki ve diğer yerlerdeki" planlarının gerçekleşmesi koşuluyla İstanbul, Boğaziçi, Marmara Denizi, Gelibolu Yarımadası dahil boğazlarının kıyı bölgeleri, güney Trakya, Boğaziçi'yle İzmit Körfezi arasındaki bölge, Marmara Denizi'ndeki adalar, Gökçeada ile Bozcaada'nın Rusya'ya dahil edilmesini öngörmekteydi.

Rusya için bu anlaşmanın değeri sorunlu nitelik taşımaktaydı, çünkü müttefikler aynı zamanda Karadeniz boğazlarını ele geçirip kontrol etmek için Çanakkale Operasyonu'nu yürütmekteydi. Üstelik anlaşmada Rusya'ya verilen sözün yerine getirilmemesini sağlayan maddeler de bulunmaktaydı. Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nden sonra Sovyet hükümeti, 20 Kasım (3 Aralık) 1917 tarihinde "Rusya ve Doğu'nun bütün işçi Müslümanlarına" hitaben yayımladığı açıklamada devrilmiş olan Çarın İstanbul'un ele geçirilmesini öngören gizli olarak yapılan anlaşmaların şu an yok edilerek, ortadan kaldırıldığını belirtmişti.

---

[88] BSA, 4. Cilt, s.128-133. Rusya'nın On dokuzuncu yüzyıl başından Birinci Dünya Savaşı'na kadarki Balkan politikasını ayrıntılı inceleme için: Barbara Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements* [Rusya'nın Balkan Dolaşıklıkları] 1806-1914, Cambridge University Press, 2nd edition,1993

[89] BSA, Cilt 22, s.422, 1953

[90] BSA, 39. Cilt s.548, 1956

1915 Gelibolu Operasyonu: İngiltere ve Fransa tarafından 1914-18 dönemindeki Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale, Boğaziçi ve İstanbul'u ele geçirmek amacıyla yürütülen deniz operasyonu. İngiltere ve Fransa, Rusya'ya yardım bahanesiyle hazırladıkları operasyon aracılığıyla boğazları ele geçirerek Rusya'ya baskı uygulamayı planlamaktaydı. Ayrıca, Rusya'nın güney bölgelerindeki deniz güzergahının kurtarılması bu ülkenin ekonomik kaynaklarının kullanılmasını da sağlayacaktı. Bununla birlikte Türkiye ve merkezi süper güç devletleri arasındaki ilişkileri bozmak ve Türk güçlerinin dikkatini Süveyş Kanalı civarında Mısır'a karşı aktif eylemlerden uzaklaştırmak da bu operasyonun hedefleri arasındaydı.

19 Şubat -18 Mart 1915 tarihleri arasında İngiliz ve Fransız filosu tarafından Çanakkale Boğazı'nı ele geçirme girişimi başarısız oldu ve müttefiklerin deniz piyadelerini kullanarak yeni bir operasyon düzenleme kararı alındı.

Rusya Hükümeti için müttefiklerinin bu hazırlıkları endişe kaynağı oldu ve Rusya 4 Mart tarihinde İngiltere ve Fransa'dan İstanbul, boğazlar ve kıyıları ve civarındaki adaların Rusya'ya telim edilmesinin garantisini istedi. Müttefikler ikiyüzlülük yapıp bunu kabul ettiler. Lenin konuyla ilgili şunları yazmıştı: "Rusya ve İngiltere arasında kesinlikle gizli bir anlaşma vardır. İstanbul ile ilgili de anlaşma var. Rusya'nın bu şehri ele geçirmek istediği, İngiltere'nin ise bunu vermek istemediği biliniyor. İngiltere verirse bile sonra geri almak ister ya da Rusya'ya karşı başka şartlar uygular."

Çarın hükümeti bu operasyona aktif bir şekilde katılmak istedi. Karadeniz'de hakimiyetini sağlayan Karadeniz Filosu, Boğaziçi'ndeki güçlendirilmiş tabyaları defalarca vurmuştu ve İstanbul'u işgal etmek için Odessa ve Sivastopol'de deniz

piyadelerini hazırlamıştı. Suriye kıyılarının yakınlarında Askold[91] adlı Rus gemisi, İngiliz ve Fransız ordusuna yardım sağlayacaktı. Bununla birlikte Gelibolu Yarımadasındaki çatışmalara katılmak için Vladivostok'ta 10 bin kişilik bir askeri birlik eğitim görüyordu.

1915 yılının ilkbahar aylarında Rus ordusu Karpat Dağları'na doğru ilerlemeye başladı. Bu ilerlemenin başarılı olması durumunda Almanya ve Türkiye arasındaki bağlar kopabilir ve bu ilerleyiş boğazların akıbetini belirleyebilirdi. Bu durum İngiliz komutanlığını harekete geçirmiş ve Yarımadaya hava askeri birliklerini indirmeye karar vermesini sağlamıştı. Hava operasyonuna deniz filosu da eşlik edecekti. Hazırlıklar yapılmaya başlandı. İngiliz ve Fransız askeri birliklerin yanı sıra Anzak adlı Avustralya-Yeni Zelandalı bir askeri birlik belirtilen hava operasyonuna katılacaktı. Bu hava operasyonu Türkler için sürpriz değildi. Türk komutanlığı, Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası'nı korumak için 5. Ordu'yu kurdu. 25 Nisan'da ilk askerler havadan Gelibolu Yarımadası'na inmeye başladı. Mücadele uzayacak gibiydi. Alman denizaltı gemileri, müttefik ülkelere ait filoyu Mondros Limanı'na sığınmaya zorladığında Yarımadaya inen askerler desteksiz kaldı ve onlar artık kendilerini savunmaya başladı.

Temmuz-Ağustos ayında Suvla yakınında yeni bir operasyon başladı. İngilizler, Yarımadaya 6 Ağustos'ta inmeye başladı, ancak 5. Türk ordusu, askerlerin Yarımadanın içine sızmasına müsaade etmedi. 21 Ağustos'a doğru İngilizler, bu yöndeki eylemleri durdurdu. Zaman geçtikçe Gelibolu Operasyonu uzuyordu ve müttefik ülkeleri, 8 Ocak 1916 tarihinde Gelibolu Yarımadası'ndaki askerlerini geri

[91] İsmini 9-11. Yüzyıllar arası Kiev Rus'larını yöneten Vikinglilerden alan Varangian Askold, 1902-22 arası Çarlık deniz kuvvetlerinde hizmet vermiş ve o dönem için en etkileyici ve gelişmiş savunma gemisidir.

çekmek zorunda kaldı. Başarısız olan Gelibolu Operasyonu sırasında İngiltere ve Fransa ordusu 266 bin asker kaybetti.

Aynı dönemde Sırbistan ordusunun da yenilmesi ile Balkanlardaki durumun kötüye gitmesi müttefik ülkeleri Yunanistan'da Selanik cephesini kurmaya zorladı ve Gelibolu'daki askerler söz konusu cepheye gönderildi. Gelibolu Operasyonu'nun stratejik hedeflerinden hiç biri yerine getirilememiş; tersine bu operasyon müttefik ülkelerin Akdeniz'deki durumunu daha da kötüleştirmiştir. Boğazları ele geçirerek Rusya'yı askeri ve siyasi bakımından etkileme planı da başarısız olmuştur[92].

IV. KİŞİLER

Ansiklopedi Türk siyaset, sanat ve devlet adamlarına ilişkin bilgi bakımından fakir demek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ait Namık Kemal, Mithad Paşa, II. Abdülhamit, Talat, Enver Paşalar ve Tevfik Fikret'e yer verilmiştir. Aşağıda Mithad, Enver ve Talat paşalar tam metin, II.Abdülhamit, Namık Kemal ve Tevfik Fikret'e ilişkin maddeler geniş özet şeklinde aktarılacaktır.

Namık Kemal (1840-1888): Türk şair ve yazar. 1865 yılında kurulan Avrupa standartlarına göre burjuva liberal, Türkiye'de reform gerçekleştirilmesini hedefleyen Yeni Osmanlılar gizli topluluğun üyesi. Namık Kemal, Türkiye'nin ilk gazetelerinden Londra'da yayınlanan Hürriyet Gazetesi'ni çıkardı. Namık Kemal, Paris, Londra, Brüksel ve Viyana'da dört yıl geçirmiştir (1867-71). "Vatan Yahut Silistre" (1873) adlı roman, Namık Kemal'e hem şöhret getirdi, hem yazarın

[92] BSA, 13. Cilt, ss.383-385, 1952

hapishaneye atılmasına neden oldu. Yazarın eserlerinin çoğunda Panislamcı ideolojinin eğilimleri hissedilmektedir[93].

Mithad Paşa (1822-84)

> Oluşmaya başlayan Türk burjuvazisinin çıkarlarını temsil eden devlet simasıdır. 1864-1868 döneminde ulusal kurtuluş hareketine sert bir karşılık vererek Tuna Bulgaristan Vilayeti'nin valisi olarak görev yapmıştır. Paşa, 1869-1873 döneminde Bağdat Valisi, 1876 yılında devlet konseyinin başkanı, 1873-74 ve 1876-77 dönemlerinde baş sadrazam, 1878-81 döneminde Suriye ve İzmir valisi olarak görev yapmıştır. Sık sık reform gerçekleştirerek Türk burjuva çevresini ülke yönetimine çekmeye çalışmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun esir ettiği halkın üzerindeki Türk boyunduruğunun güçlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Paşa tarafından hazırlanan iki kanatlı parlamentoyla sultanın iktidarını hissedilmeyecek bir derecede kısıtlayan 1876 tarihli ilk Türk Anayasası, bu hedefe hizmet etmişti.
> Mithad Paşa'nın yürüttüğü dış politika İngiltere'ye uyumlu ve Rusya ile uzlaşmaz kavgaya odaklıydı. Paşa tarafından gerçekleştirilen reformlar, kısıtlı ve ılımlı nitelik taşısa da Sultan ve zenginler kesiminde Paşa'ya yönelik nefreti artırmıştır. 1874-75 yıllarında Selanik'e sürgün edilen Paşa, 1877-78 yıllarında yurtdışına sürgün edilmişti. 1881 yılında Mithat Paşa tutuklanmış, mahkemeye teslim edilmiş ve Sultan Abdul Aziz'i öldürmekle, ki bu suçlama yalandı, suçlanarak idam cezasına çaptırılmıştı, ancak bu ceza sonradan Arabistan'da tutuklu olarak hayat boyu hapis cezasına çevrilmişti. Mithad Paşa, sultanın gönderdiği bir ajan tarafından öldürülmüştür[94].

II. Abdül Hamid: Türk sultanı 2. Abdül Hamid (1842-1918) liberal çevrelerin lideri Mithat Paşa önderliğinde düzenlenen darbe sonucunda 1876 yılında tahta çıkmıştır. 2. Abdül Hamid, Mithat Paşa'ya anayasayı kabul etmeye söz vermiş ve tahta çıktığı yıl anayasa ilan edilmiştir. Ancak 2. Abdül Hamid, 1877 yılının başında Mithat Paşa'yı sürgüne göndermiş, 1878 yılında parlamentoyu dağıtmış ve despot rejimini uygulamaya koymuştur. İzlediği politika ve özellikle Ermenilere yönelik düzenlediği katliamlar (*pogrom*) nedeniyle 2. Abdül Hamid'e "Kanlı Sultan" lakabı verilmişti. Lenin, bu sultana " Türk İkinci Nikola" demekteydi. (bknz: Lenin, Soç., 4. baskı, cilt 15. sayfa 160)

[93] BSA, Cilt 20, s.504, 1953
[94] BSA, 27. Cilt, s.412, 1954

Türkiye, 2. Abdül Hamid döneminde tamamen emperyalist süper güç devletlerin yarı kolonisine haline gelmiştir. 2. Abdül Hamid de buna büyük katkıda bulunmuş ve bu yolla İmparatorlukta burjuvazi devrimini önlemeye çalışmıştır. İkinci Abdül Hamid döneminde Bağdat Demir Yolu'nun yapımına ruhsat verdiği Almanya ile Türkiye ilişkileri 19. yüzyılın sonundan itibaren aktifleşmiştir.

İkinci Abdül Hamid'in izlediği politika Jön Türklerin ve bunların partisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sert tepkisine neden olmuştu. İkinci Abdül Hamid'in sürgünleri devrimin başlamasını engelleyememiş, Rusya'da 1905 yılındaki devrimin etkisiyle artan Türkiye'deki demokratik hareket 1908 yılında devrime yol açmıştır. Bu devrim İkinci Abdül Hamid'i anayasayı yeniden uygulamaya ve parlamento oluşturmaya zorladı. 1909 yılında başarısız darbe girişiminin ardından İkinci Abdül Hamid tahtan indirildi ve tutuklandı. İkinci Abdül Hamid 1912 yılına kadar Selanik'te tutuklu olarak tutuldu; ardından Balkan Savaşı'nın başlaması nedeniyle tutuklu olarak öldüğü İstanbul'a geri getirildi.[95]

Talat Paşa

> Mehmed Talat (1874-1921) İttihat ve Terakki Partisi'nin liderlerinden biriydi (Jön Türkler bknz). 1908 yılındaki burjuva devriminin ardından hem hükümette hem de partide üst düzey görevlerde bulunan Talat Paşa, İçişleri Bakanı ve İttihat ve Terakki Partisi'nin başkanlığı görevinde bulunmuştur. Talat Paşa, Enver ve Cemal Paşa ile birlikte Jön Türk hareketinin resmi olmayan lideridir.
> Enver Paşa ve Cemal Paşa ile birlikte Üç Paşalar iktidarını kuran Talat Bey, 1914-18 döneminde I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve süresince Osmanlı Devleti'ni diktatörlük rejimiyle yönetmiş, Pantürkizm ve Panislamizm politikasını gütmüştür. Türkiye'nin Alman emperyalizmine bağımlılığının sağlanmasına ve emperyalist savaşa dahil edilmesine katkıda bulunmuş ve işçilere yönelik sert bir baskı politikası uygulamıştır.
> 1915 yılında Talat Paşa, Osmanlı Devleti'nin Ermeni nüfusunun doğu vilayetlerinden "sınır dışı" (tehcir) edilmesini öngören kanunu geliştirip Ermeni nüfusunun insanlık dışı yok edilmesinin de baş sorumlusudur. Türkiye Mondros Barış Anlaşmasını (1918) imzaladıktan sonra Talat Paşa Almanya'ya kaçmış ve Berlin'de bir Ermeni üniversite öğrencisi tarafından öldürülmüştür[96].

[95] BSA, 1. Cilt, s.14, 1949
[96] BSA, 41. Cilt, ss.461-462, 1956

Enver Paşa

Enver Paşa (1881-1922), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderleri arasında bulunan Türk siyasetçi ve generaldir. Enver Paşa, Makedonya'da Üçüncü Ordu subayı görevinde olması nedeniyle, iktidara gelen Jön Türklerin başlattığı 1908 yılındaki devrime aktif bir şekilde katılmış ve devrimden sonra itibarı oldukça artmıştı. Enver Paşa, 1909-1911 döneminde Berlin'de askeri ataşe olarak görev yapmış, Trablus (1911-12) ve Balkan Savaşlarına (1912-13) katılmış, 1913 yılındaki darbenin başkanlığını üstlenmiş ve 1914 yılında genelkurmay başkanlığına atanmıştı.

Enver Paşa, 1914-1918 döneminde Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş boyunca fiilen ülkeyi yöneten "üç paşalar" olarak bilinen iktidar yapısının en etkileyici üyesiydi. Birinci Dünya Savaşı'nda ülkenin Başkomutan Yardımcılığı'nı üstelenmişti. Türkiye'nin teslim olmasının ardından Almanya'ya kaçmış, sonra da Mustafa Kemal'in başkanlığında Anadolu'daki milli kurtuluş hareketine karşı çıkmaya çalışmıştı. Türkiye'deki milli kurtuluş hareketi ile mücadeleye yönelik planların başarısız olması sonucunda Enver Paşa, 1921 yılında kaçtığı Buhara'da İngiliz istihbaratıyla ilişkilere bulaşmış ve Sovyet karşıtı Basmacı hareketinin öncülüğü yapmıştır. Kızıl Ordunun bir askeri birliğiyle giriştiği bir çatışmada öldürülmüştür[97].

Tevfik Fikret (1867-1915): Tevfik Fikret, en önemli Türk şairlerinden biridir. Servet-i Fünun gurubunun üyesi olan Tevfik Fikret, Servet-i Fünun Dergisi'nin editörlüğünü de üstlenmişti. 20. yüzyılda büyük bir şiir kitabı yayımlamıştı. Abdülhamid'in despot rejimi sırasında Tevfik Fikret'in şiirleri tiranlığa karşıt duyguları içeriyordu. Sis adlı 1901 yılında yayımlanan şiiri bunun en iyi örneklerindendir. 1905-1907 yıllarındaki Rus İhtilali'nin etkisiyle Tevfik Fikret, 1905 yılında "Sabah Olursa" adlı şiiri yazmıştı.

İhtilalden sonra 1908 yılında Tevfik Fikret'in üslubu ağırlaşıyor ve şaire Jön Türkler tarafından uygulanan baskılar sertleşiyordu. Tevfik Fikret'in en iyi eseri 1914'te kaleme aldığı "Tarihi Kadim'' adlı eseridir. Bu eser 1923 yılında Bakü'de Kızıl Şafak Dergisi'nde yayımlanmıştı. Şiir dilini konuşma diline yaklaştıran Tevfik Fikret, şiir konularını demokratlaştırıp zenginleştirmişti.[98]

[97] BSA, 49. Cilt, s.41, 1957
[98] BSA, 45.Cilt, s.83, 1956

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NDE CUMHURİYET DÖNEMİNE BAKIŞ

1917 Bolşevik Devrimi ve hemen ardından Mustafa Kemal Devrimi her iki ülke ilişkilerinin keskin bir şekilde dönüşümünü sağlamıştır. Her iki devrimin de yapısı gereği radikal değişiklikler içermesi bunun bir sebebi ise, diğer sebebi de yeni sistemleri çalkantılar içerisindeki ülkelerine oturtmak isteyen yeni yönetimlerin Batılı emperyalistler ile fiziki ve fikri savaş içerisinde olmalarıdır. Bu durum iki devleti birbirine bağımlı, kısmen de iyi ilişkiyi zorunlu kılarak, tarihsel süreç içerisinde hiç olmadığı kadar birbirine özellikle 20'li ve 30'lu yıllarda yaklaştırmış; Sovyet tarihçiliğinin Türkiye Cumhuriyeti sonrası Türklere bakışında da dönüm noktası olmuştur.

Bu durum BSA'nde Türkiye ile ilgili maddelere de yansımıştır. Özellikle 19. yüzyılda Türklerin de içerisinde olduğu maddelerde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kokan panslav ifadeler Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili maddelerde yumuşamıştır. Gerçi ansiklopedinin baskısı devam ederken Türkiye NATO'ya dahil olarak SSCB'yi tam karşısına almış olsa da olayın taze olması ansiklopedinin dilini henüz değiştirmemiştir.

Bu bölümde birinci bölümde olduğu üzere Türkiye Cumhuriyeti döneminde BSA'nde yer alan maddeler tematik olarak sınıflandırılıp üç alt başlık halinde sunulacaktır: Olaylar-Olgular; Sorunlar ve Kişiler. Olaylar kısmında Türkiye maddesinin altında tarih kısmında uzun uzun bahsedilen 1918'den ansiklopedinin Türkiye maddesinin yazıldığı 1956 yılına kadarki dönemin anlatıldığı kısımlara yer

evvela verilecektir. Burada ansiklopedide yer aldığı şekliyle Kurtuluş Savaşı, Burjuva-Milli Yenilikler Dönemi, 1939-45 İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, 1945-56 Döneminde Türkiye alt başlıkları ile ayrılarak çeviriler aktarılacaktır. Ardından 1918'den başlayarak Sovyet-Türk Anlaşmalarına ilişkin ansiklopedi maddeleri ve kronolojiye de uyarak Sevr, Lozan, Musul Meselesi, Montrö ve sair anlaşmalara yer verilecektir.

Olgular kısmında ansiklopedide yer alan Türkler maddesi, ki bu madde Türkleri Anadolu Türkleri ile sınırlandırmış, yer alacaktır. Ardından İslam ve Kürtler maddesi de bu alt başlığın içinde yer alcaktır. Sorunlar başlığı altında Cumhuriyet öncesinden devr alınan ve Türkler Anadolu'da Ruslar da bu coğrafyanın kuzeyinde kaldığı sürece iki ülke arasında her zaman gündemde olmuş ve hep olacak konulara ilişkin ansiklopedi maddeleri Boğazlar, İstanbul, Kafkasya gibi maddeler yer alacaktır. Yaklaşık 40 yıl Rus Çarlığı idaresinde kalan Kars ve Ardahan'a ilişkin de maddeler ansiklopedide yer almış, dönemin SSCB'nin yeni Türkiye'ye karşı *irredentist* politika izleyip izlemediğini okuyucunun gözlemleyebilmesi için bu maddelere de sorunlar kısmında yer verilecektir. Öte yandan, 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne katılan Hatay'a ilişkin madde de bu birleşmeye SSCB tarafından nasıl bakıldığının gözlemlenebilmesi açısından sorunlar kısmında yer alacaktır.

Ansiklopedide sınırlı sayıda yer alabilen yeni dönemin kişileri de son başlık altında sunulacaktır: Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Reşat Nuri Güntekin, Yahya Kemal Beyatlı ve Nazım Hikmet.

I. OLAYLAR-OLGULAR

Tarihsel bir kırılmanın yaşandığı 1918'den ansiklopedide Türkiye maddesinin yazıldığı 1956 yılına kadar ki Sovyet-Türk ilişkileri Türkiye maddesinin içinde tarih

kısmının altında yer almış ve bu döneme ilişkin siyasi ve diplomatik gelişmeler olaylar kısmında değerlendirilmiştir.

Şu ana kadar ansiklopediden aktarılanları okuyarak gelen okuyucu bu alt başlıkta BSA'ndeki dilin yumuşadığını hemen görecektir. Belli konularda müttefiklik ilişkisinin özellikle vurgulandığı göze çarparken, Kemalist Devrimin sosyalizan yöne çevril(e)memesinden duyulan hoşnutsuzluk da maddelerde hissedilmektedir. Bu döneme ilişkin gelişmeler ansiklopedinin Türkiye maddesinin altındaki tarih kısmından geniş özet olarak aktarılacaktır. Öte yandan, Türkler, Kürtler ve İslam maddeleri ise olgular alt başlığında sunulacaktır.

Olaylar

Bu kısmın ansiklopedide Osmanlı İmparatorluğu'nun fiili olarak yıkılışı diye bahsedilen 1918 Mondros Mütarekesi sonrası başlatılması uygun görülmüştür. Zaten tarih bölümü de 1918-22 arasını Bağımsızlık Savaşı dönemi alt başlığı ile vermiştir.

Türkiye Tarihi alt başlığındaki ansiklopedik yazım aynı madde başlığı altında olması sebebi ile 1918'den 1956'ya kadar ansiklopedideki alt başlıkları dikkate alarak "Bağımsızlık Savaşı (1918-22)", "Burjuva-Milli Yenilikler", "1939-45 İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye" ve "1945-56 Döneminde Türkiye" şeklinde geniş özet olarak sunulacaktır.

1918 Tarihli Türkiye Ermenistanı Hakkında Kararname, Sevr Anlaşması, Lozan Anlaşması, 1921 ve 25 Sovyet-Türk anlaşmaları, Musul Sorunu, Montrö Anlaşması ve NATO'ya ilişkin ansiklopedide yer alan maddeler iki ülke arasında 1918-56 arası siyasi-diplomatik ilişkileri göstermesi açısından olaylar kısmında bahsedilecektir. NATO'ya ilişkin maddenin hemen ardından bağlantılı olarak Türkiye maddesinin altında yer alan Türk Silahlı Kuvvetleri maddesi de o dönemin siyasi gelişmelerini

göstermesi açısından olaylar kısmına alınıp tam metin olarak okuyucuya aktarılacaktır.

Türkiye (Tarihi): ***Bağımsızlık Savaşı (1918-22):*** Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi, Jön Türk politikasının da yıkılışıydı. İttihat ve Terakki kendi kendiliğinden kapandı. Hükümette boşalan koltuklara hem sultana hem de İngiliz emperyalistlere hizmet eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yetkilileri yerleşti. Barış anlaşması imzalanana kadar hükümet dağıtıldı.

Türkiye'nin parçalanmasını hedefleyen yoğun bir kampanya başlatıldı. Duruma ilişkin olarak Lenin, "Emperyalist hükümetlerinin Türkiye'ye yönelik başlattığı yağmalama sert bir karşılık buldu ve emperyalistler kuvvetli ellerini geri çekmek zorunda kaldılar." demiştir. (Lenin, Soç., 4. Baskı, 32. Cilt, 125. Sayfa)

Türk halkının mücadelesinin önderliğini başta köylüler üstlendi. Köylü partizan birlikleri, ülkenin bağımsızlığının korunması uğruna ayaklandı. Partizanlar, 1919 yılında Kilikya ve Anadolu'nun güney ve kuzey bölgelerinde işgalcilere karşı ayaklandı. 1919 yılının Mayıs ayından itibaren savaş, Batı Anadolu'yu da sardı. Ancak köylü hareketi, proleterya tarafından destek almadı. Türk işçi sınıfı az sayıda (60-70 bin) ve zayıftı. Proleteryanın partisi de yoktu, bu nedenle milli egemenlik mücadelesinin esas gücü Anadolu'nun milli burjuvazisi oldu. İstanbul'daki burjuvaziden farklı olarak Anadolu'daki burjuvazi, devrimci ve emperyalist karşıtı bir tutuma sahipti.

Ekim Devrimi ve Sovyetlerin emperyalist işgalci politikalara karşı mücadelesinin başarıları Türkiye'deki milli kurtuluş hareketini bir hayli etkiledi. 1919 yılının yazında Balıkesir, Erzurum ve Sivas'ta burjuva-milli örgütü olan Milli Müdafaa Cemiyeti tarafından kongreler düzenlendi. Kongreler sırasında alınan kararlar,

Türkiye'nin milli birliği ve egemenliğinin korunmasının gerektiği yönündeydi. Sivas Kongresi'nde Türkiye'nin birinci geçici hükümeti görevini üstlenen Temsil Komitesi kuruldu. Komitenin başkanı olarak çok tanınan askeri siyasetçi Mustafa Kemal seçildi. Daha sonra onun adı yürüttüğü harekete verildi. (Kemalizm)

Kemalist örgütlerinin sınıf bileşeni oldukça farklıydı. Kemalist örgütlere, burjuvaların yanı sıra aydın kesimin temsilcileri, mollalar, toprak sahipleri ve hatta kabilelerin şeyhleri iştirak etmekteydiler.

Sultan ve emperyalist devletler, Kemalist hareketi daha gelişmeden boğmak istedi ve Sivas Kongresi'ni baltalama girişiminde bulundu, ancak başaramadılar. Bundan sonra sultan, Kemalistlerin, sadrazamın değişmesi ve hükümetin kurulması yönündeki taleplerini yerine getirmek zorunda kaldı. Seçimler yapıldı ve Kemalistler en çok oyu aldı. Kemal Atatürk de seçildi, ancak fiilen İtilaf devletlerinin elinde olan Türkiye'nin başkenti İstanbul'a gitmedi. 1919 yılının sonunda Komite karargâhını Sivas'tan Türkiye'nin siyasi merkezi haline gelen Ankara'ya taşıdı. (1923 yılında Ankara başkent olarak ilan edildi.)

Emperyalistlerin müdahale etmesi [İstanbul'da] kurulan hükümetin dağıtılmasıyla sonuçlandı. 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da yeni hükümet kuruldu ve Mustafa Kemal başkan olarak seçildi. Kemal'in Lenin'e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektup da yeni kurulan TBMM'nin ilk dış politika adımıydı. Mektup, Türkiye ve Sovyet Rusyası arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve Rus hükümetinin Türkiye'nin milli kurtuluş mücadelesine katkıda bulunması isteklerini içeriyordu. Kısa süre sonra Ankara hükümeti heyeti Sovyet-Türk Anlaşmasını imzalamak üzere Moskova'ya geldi. Rusya ile yakınlaşılması Türk halkının da çıkarlarını karşılıyordu. Sovyet Rusya'nın emperyalist işgalcilere yönelik yürüttüğü mücadelenin sonuçları doğrudan

Türk milli mücadelesini de etkiliyordu. Aynı zamanda Sovyet Rusya'nın iç ve uluslararası konumunun güçlenmesi Türkiye'ye yardım etme imkanlarını da artırıyordu.

Türkiye'nin Sovyet Rusyası'yla yakınlaşması, bu ülkenin askeri ve siyasi alanlarda güçlenmesini sağladı. Bu yolda Kafkasya'da Sovyet-Türk savaşının başlatılmasını teşvik eden emperyalist entrikalar başta olmak üzere defalarca çeşitli zorluklar ortaya çıktı. Ancak Sovyet hükümetinin değişmeyen barışa yönelik sert politikası bu tür planları yıktı. 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile Moskova Anlaşması imzalandı.13 Ekim 1923 tarihinde Türkiye ve Güney Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetleri'yle Dostluk Anlaşması imzalandı. 2 Ocak 1922 tarihinde Ankara'da bulunan Frunze, Türkiye ile Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti arasında bir anlaşma imzaladı. Türkiye'de mücadele devam ediyordu ve 1923 yılında Lozan Barış Anlaşması imzalandı. Böylece Türkiye uluslararası arenada egemenliğinin tanınmasını sağladı.[99]

***Burjuva-Milli Yenilikler**:* Türkiye'nin egemenlik için mücadelesinin ardından ülkenin içindeki durum özellikle işçi sınıfı için pek değişmedi. Köylülere toprak verilmedi. Kemalist yönetim protesto eylemlerini bastırıyor ve sendikaların kurulmasını engelliyordu. 1920 yılında kurulan Komünist Partisi savaş zamanında da bastırılmaya çalışılıyordu. 1923-25 döneminde ise ülkedeki bütün Komünist partileri kapatıldı. Komünistler sürgün edilip ve hapse atıldılar.

Kemalistler üç aşamada yenikler uyguladılar: Meclis 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatı kaldırdı. 29 Ekim 1923 Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti; 3 Mart 1924 Halifeliği ortadan kaldırdı ve cumhurbaşkanı olarak da Kemal seçildi. Kemalistler, devletçilik politikasını uyguladı (*etatizm*-devletin ekonomik hayata

[99] BSA, 43. Cilt, s.502, 1956

karışması). SSCB bu konuda Türkiye'ye çok destek verdi. SSCB 1924 yılında ve 1927 yılında Türkiye'ye ticarette oldukça imtiyazlı koşullar sağladı, 1932 yılında sanayi sektörü için büyük bir kredi verdi ve Kayseri ve Nazilli'de iki tekstil tesisi kuruldu.

Türkiye ve SSCB arasındaki dostluk korunuyor ve güçleniyordu. 1925, 1929, 1931 ve 1935 tarihli Sovyet Türk Anlaşmaları imzalandı. Anlaşmalar saldırmazlık ve karşılıklı saygı ilkelerine dayalı olup Türkiye'nin egemenliği için büyük önem taşımaktaydı. Türkiye ve SSCB arasında bu dönemde kültür alanındaki ilişkiler de gayet iyi gelişiyordu: Bilim adamları, yazarlar, gazeteciler, sporcuların SSCB'ye gitmeleri ve Türk tekstilcilerin SSCB'de eğitim alması önem taşıyordu. İki ülkenin siyasetçilerinin temasları da önemliydi. Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığındaki heyet 1932'da Rusya'yı, Voroşilov başkanlığındaki heyet ise 1933'te Türkiye'yi ziyaret etti.

Bazı durumlarda Türkiye'nin politikasında çelişkili eğilimler görülmekteydi. Türkiye, Batılı devletlerle arasını düzeltmeye çalışırken bazen taviz veriyordu. 1928 yılında emperyalistlerin baskısıyla oldukça zor şartlarda Osmanlı borcunun ödenmesini öngören anlaşmayı imzaladı. SSCB ile dostluk ilişkilerinden uzaklaşması, Türkiye'nin Fransa diplomasisinin 1934 yılında kurduğu Balkan Paktı denilen bir birliğe katılması ile başladı denilebilir.

Türkiye'de yapılan burjuva reformları işçi sınıfının durumunu değiştirmedi. Ağa (Türk *Kulak*), toprak sahipleri köylerde köylüleri çalıştırmaya ve vergi toplamaya devam ediyordu. Azınlıklar, ağır şartları iki kat daha fazla hissediyordu. Kürt bölgelerinde bundan dolayı defalarca ayaklanmalar meydana geldi ve hükümet sert bir şekilde ayaklanmaları bastırdı. Bütün bunlar sınıf çatışmalarını artırdı. Hükümetin

uyguladığı sürgünler, işçilerin demokratik örgütlerinin çalışmalarının yasaklanması, kendini "sınıf üstü" ve "ülke çapında birleştirici milli" olarak ilan eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin söylemi halkın birleşmesini zorlaştırıyordu.

1935 yılında Almanya, Türkiye'nin dış ticaretinin neredeyse yarısını ele geçirmişti. Türkiye, İngiltere ile 1935 yılında Akdeniz [Paktı] Centilmenlik Anlaşması'nı[100] imzaladı. 1936 yılında Montrö Konferansı'nda Türk diplomasisi, İngiliz emperyalistlere şirin görünmek için net bir şekilde SSCB'nin tekliflerine karşı çıktı. 1937 yılında İran, Irak ve Afganistan ile Sadabad Anlaşması'nı imzalayan Türkiye Orta ve Yakın Doğu'yu İngiliz politikasının etkisine sokmaya çalıştı. Bununla birlikte Türkiye, İspanya'da Faşist işgalcilere yardım etti.

1938 yılında TC kurucusu ve Türk Halkının Milli Mücadele Lideri Kemal Atatürk vefat etti. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı ve CHP Başkanlığına seçildi. İnönü, parlamentodaki koltukları eski muhalefet partisine verdi ve demokratik unsurlara yönelik sürgünleri artırdı.

1939-45 İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye: Savaşın başında Türkiye, İngiltere-Fransa bloğuna katıldı. 1940 yılından sonra Hitler Almanya'sı ile yakınlaşmaya başladı. Yükümlüklerine rağmen Türkiye, Almanya'nın saldırmasına maruz kalan Yunanistan ve Yugoslavya'ya yardım etmedi. 18 Haziran 1941 tarihinde İngiltere ile ittifak içindeyken Almanya ile Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzaladı.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye tarafsızlığını ilan etti. Savaş sırasında Türkiye, Almanya'ya gıda bakır, krom ve pamuk gibi maddeler gönderdi. Montrö

[100] Montrö Sözleşmesi maddesinde bu anlaşmadan bahsedilirken:" İngiltere 1935 yılında Türkiye'nin askeri-deniz üslerini kullanmak isteyerek Türkiye'ye Akdeniz [Paktı] Centilmenlik Anlaşması'nı imzalatıp İtalya ile çatışması halinde Türkiye'nin kendisine yardım etmesini sağladı. İngiltere ise Türkiye'ye 1922-23 tarihli Lozan Anlaşmasının belirlediği boğazları askerden arındırma sürecine yardım etmeye söz verdi." Denilmektedir.

Anlaşması'nı ihlal ederek Alman ve İtalyan gemilerinin Boğazlar'a girmesine müsaade etmiştir. Türkiye'de SSCB'ye karşı düşmanlık eğilimi de artmaya başladı. Pan-Türkizm yandaşları Sovyet topraklarının işgal edilmesi çağrısında bulunuyor ve Kafkasya sınırında askerlerin sayısı artırılıyordu. 1944 yılının Ağustos ayında Türkiye Almanya ile diplomatik ilişkileri kopardı. 1945 yılının şubat ayında ise savaşın nasıl sonuçlanacağı tamamen ortaya çıktığında Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Üstelik Türk siyasetçiler bunun "sembolik bir eylem" olduğunu ve bu adımla Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne girmek istediğini gizlemiyorlardı. SSCB, Türkiye'nin savaş sırasında SSCB'ye karşı yükümlülüklerini ihlal etmiş olmasından dolayı 19 Mart 1945 tarihinde 1925 tarihli SSCB-Türkiye Anlaşması'nın iptal edilmesini istedi.

1945-56 Döneminde Türkiye: 1945 yılında hükümet tarafından CHP dışında diğer partilerin kurulmasına izin verildi. 1946 yılında Demokrat Parti kuruldu. Yavaş yavaş çok sayıda parti kuruldu. İşçi Köylü Sosyalist Partisi'nin kurulması ise hükümetçe engellendi. Komünistler için idam uygulanmasını öngören yasa ile parlamentodan geçti.

1948 yılında Türkiye ve ABD arasında yardım sağlanmasını öngören anlaşmanın imzalanması, Türkiye'nin fiilen egemenliğinin büyük bir kısmından vazgeçmesi anlamına gelmekteydi. Türkiye'de çok sayıda askeri üs kuruldu. Türk ordusu, filosu ve hava kuvvetleri Amerika'nın kontrolüne geçti.

1950 yılında CHP seçimlerde kaybetti ve iktidara Demokrat Parti gelmeyi başardı. TC Cumhurbaşkanı Celal Bayar oldu. Yeni hükümet, Amerikan tekelcilerin çıkarlarına hizmet etmeye devam ediyordu. 1950-53 Türkiye, Kore halkına karşı

yapılan savaşa katıldı. 1954 Pakistan, 1955 Irak ile Ekonomik İşbirliği ve Askeri Yardımı Anlaşması'nı imzaladı.

Türkiye, BM ve diğer uluslararası örgütlerde SSCB'ye karşı düşmanlık politikasını yürütüyordu. Sovyet hükümeti, 1953 yılında SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'un 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye Büyükelçisi[101] ile görüşmesinde Türk Hükümeti'ne Sovyet Türk İlişkilerinin normalleşmesi yönünde teklifte bulundu. Hruşçev de 29 Aralık 1955 tarihinde SSCB Yüksek Konseyi'nde yaptığı konuşmada Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesi gerekliğini gündeme getirdi. Sovyet basını da iki ülkenin yakınlaşmasından daima yanaydı. Ancak Türk hükümeti tarafından cevaben herhangi bir tedbir alınmadı.

Türk toplumunun bazı kesimleri, Kemal Atatürk'ün ülkede barış, ilerleme ve yüksek uluslararası itibarının kazanmasını sağlayan politikasına dönmekten yanadır. İnönü, 1953 yılında parti toplantısında yaptığı konuşmada Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve SSCB arasındaki dostluk ilişkileri karşılıklı olarak yarar sağlamaktadır, demiş; 1955 yılında benzer açıklamalar tanınan simalar ve bazı gazeteciler tarafından da yapılmıştır.[102]

1918 Tarihli Türkiye Ermenistanı Hakkında Kararname-Sovyet Cumhuriyeti

> Sovyet Cumhuriyeti'nin Türkiye Ermenistanı'nın da kendi kaderinin özgür bir şekilde tayin edilmesiyle ilgili kararname. Stalin tarafından yazılan kararname Stalin ve Lenin tarafından imzalandıktan sonra 13 Ocak 1918 tarihinde yayımlandı. Kararnamede Sovyet Devleti'nin Çarlık Rusyası'nın işgal ettiği Türkiye Ermenistan'ına destek verdiği ve Türkiye Ermenistan'ının bağımsızlığı kazanana dek kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğu bildirmekteydi. Kararname bu hakkın yerine getirilmesi için aşağıda belirtilen maddeleri öngörmekteydi:

[101] Dönemin Moskova Büyükelçisi 27.11.1952-05.01.1954 arası görev yapan Faik Hozar. Bakınız: http://moskova.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx Edinim Tarihi: 07.04.2017

[102] BSA, 43. Cilt, ss.502-506, 1956. 1920-1953 arası Sovyetler Birliği-Türkiye Cumhuriyeti ilişkilerine ilişkin Türk tarafından bakış için bakınız: Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, Ankara, 2010

1)Türkiye Ermenistanı'ndan askeri birliklerin geri çekilmesi, ülke halkının can ve mal güvenliğini sağlamak üzere bir an önce Ermeni halk polisinin kurulması;
2)Ülke dışında bulunan göçmen ve mültecilerin yanı sıra Türkiye yönetiminin savaş sırasında Türkiye'nin iç bölgelerine zorla tehcir edilen Ermenilerin Türkiye Ermenistanı'ndaki topraklarına engelsiz geri döndürülmesi,
3)Demokratik yolla Ermeni halkından seçilmiş Ermeni Halkı Milletvekilleri Konseyi'nden Türkiye Ermenistanı'nın geçici halk yönetiminin kurulması.
Kararname yayımlandıktan sonra Stalin'in kaleme aldığı Türkiye Ermenistanı Hakkında adlı makale Pravda Gazetesi'nde yayınlandı. Makalede şu ifadeler yer aldı: "Mazlum halkın kurtarılması işinin, Rusya'da Ekim ayında başlatılan devrimin üzerinden geçtiği açıktır. Rusya'nın halklarının ve özellikle Ermeni halkının kaderi Ekim Devrimiyle sıkı bir şekilde bağlıdır ve sadece bu devrim Rusya'nın haklarının kurtarılmasını tamamlayabilir[103]".

Sevr Anlaşması (1920): 1914-1918 Birinci Dünya Savaşını sona erdiren anlaşmalarından biri olup 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr kentinde İngiltere, Fransa, İtalya ve Daşnaklı Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Polonya, Portekiz, Romanya, Hicaz, Çekoslovakya ve Yugoslavya gibi toplam dokuz devletle birleşen Japonya bir taraf ile Sultan Türkiyesi arasında imzalanmıştır. Anlaşma, Versay-Washington sistemine aittir.

Anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesini sağladı ve bu da Üçlü İtilaf ülkelerinin hedeflerinden biriydi. İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya arasında Türk topraklarının bölünmesine ilişkin anlaşmazlıklar sonucunda Türkiye ile barış anlaşması, 1919-1920 yıllarında düzenlenen Paris Barış Konferansı sırasında imzalanamamıştı. 1920 yılının nisan ayının ikinci yarısında San Remo Konferansı'nda İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye ait Asya topraklarının bölünmesi konusunda anlaşabildi. Gerçi emperyalistlerin Türkiye'nin akıbeti konusundaki mücadelesi, İngiltere ve Fransa arasında anlaşmanın imzalanmasının ardından da devam etti. Türkiye ile barış anlaşması, 11 Mayıs'da Paris'te düzenlenen Elçiler Konferansı'nda hazırlanıp Türkiye'nin Sultan hükümetine bildirilmişti. Türkiye'de

[103] BSA, 13. Cilt, ss.620-621, 1952

artık güce sahip olmayan Sultan hükümetinin anlaşmanın şartlarını değiştirmek için bulunduğu zayıf girişimlerden sonra TBMM ve Türk halkının milli kurtuluş hareketinin başında gelen yeni kurulan hükümet tarafından 1920 yılının nisan ayında yapılan oturumunda anlaşma reddedilmesine rağmen Sultan hükümeti koşulları kabul etti.

İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan anlaşmanın Türk topraklarının işgal edilmesini, Türkiye'nin sömürge edilmesini ve ihanetçi Sultan hükümetine yardım edilmesini hedefleyen yamalıcı koşullarını yerine getirmek amacıyla Türkiye'nin topraklarının büyük bir kısmını işgal etti. Bununla birlikte Yunanistan, 1920 yılının Haziran ayında İngiliz filosunun desteğiyle Türk Milli kurtuluş güçlerine karşı silahlı eylemlere başladı.

Sevr Anlaşması uyarınca Türkiye'nin toprakları, savaş öncesindeki büyüklüğüne göre 4 kat azalıyordu. Suriye, Lübnan, Filistin ve Mezopotamya İngiltere ve Fransa'ya verilmişti. Türkiye, Arap Yarımadası'ndaki bütün toprakları kaybediyordu. Türkiye ve Ermenistan arasında sınır belirlenme işi, ABD Devlet Başkanı'na verilmişti. ABD ise kendisine bağlı bir "Ermeni Devleti"ni kurmayı arzuluyordu, bu da Sovyet Rusyası'nın Orta Doğu'daki nüfuzu ile mücadele etmek için bir platform olacaktı.

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın sınırlarını belirleyeceği Kürdistan Türkiye'den ayrıldı. Türkiye, İngiltere'nin Mısır üzerindeki himayesini ve Kıbrıs'ın işgalini, Fransa'nın Fas ve Tunus üzerindeki himayesini tanıdı. Türkiye, İtalya'ya 12 Ada'yı (*Dodekenes*) vermişti. Türkiye Sudan'da da bütün haklarından vazgeçti. Doğu Trakya ve Edirne, Çanakkale'nin Avrupa yakası, Gelibolu Yarımadası'nın tamamı ve

İzmir Yunanistan'a verildi. Türkiye'ye ait Avrupa topraklarından sadece İstanbul (*Konstantinopolis*) ve bu şehre ait dar toprak şeridi bu ülkeye kaldı.

Karadeniz'deki boğazlar bölgesi silahsızlandırılıp ABD, İngiltere, Fransa ve diğer ülkelerin oluşturduğu Boğazlar Komisyonu'nun kontrolüne geçiyordu. Kapitülasyon rejimi yeniden başlatılıp genişletildi, bu husus ise Türkiye'nin egemen bir devlet olma hakkını yok ediyordu. Türkiye'nin mali kaynakları, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi ülkelerin eline geçiyordu. Belirtilen devletlerin kurduğu komisyon ayrıca Türkiye ekonomisini tamamen kontrol etmeye başlayacaktı.

Sevr Anlaşma uyarınca Türk ordusu seferberliği tamamen sona erdirmeliydi ve Türk ordusunun sayısı 50 bini, jandarmanın sayısı da 35 bini aşmayacaktı. Türkiye'ye ait bütün askeri gemiler, müttefik devletlere devrediliyordu. Bu ülkeye ise 7 koruma gemisi ve 5 destroyer bırakıldı.

Sevr Anlaşması, Türk topraklarını ve özellikle Karadeniz kıyılarını Sovyet Devleti'yle mücadele etmek için üs haline dönüştürüyordu. Söz konusu anlaşma, Versay Sistemi'nin en ağır ve yağmalayıcı anlaşmasıdır. Anlaşmanın koşulları, Türk halkının tepkisine ve ülkenin bağımsızlığı uğuruna mücadele için ayaklanmasına neden oluyordu. Ankara hükümeti, Fransa ve İngiltere arasındaki anlaşmazlığı ve Sovyet desteğini de kullanarak Yunan ordusunu yenip Türk topraklarından çekilmesini sağlamasının ardından Lozan Konferansı'nda (1922-1923) Sevr Anlaşması'nı iptal etmeyi başarmıştı[104].

1921 Tarihli Sovyet-Türk Anlaşması

> Sovyet Türk anlaşması, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye arasında 1921 yılında imzalanan dostluk ve kardeşlik anlaşmasıdır. Taraflar anlaşmada sürdürülebilir samimi ilişkiler ve dostluk kurmak isteklerini belirtiyordu. Taraflar, taraflardan birine zorla dayatılan anlaşmaları kabul

[104] BSA, Cilt 38, ss.362-363, 1955

etmemeyi taahhüt ediyordu. Sovyet hükümeti, Üçlü İtilaf ülkelerinin Türkiye'ye dayatılan 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşması'nı kastederek Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmeyen Türkiye ile ilgili hiçbir uluslararası anlaşmayı tanımayacağını bildirdi.

Taraflar, Doğu'daki halkların Milli Kurtuluş Hareketi ve Rusya'daki işçilerin yeni Sovyet düzeni için mücadelesi arasında bir bağ olduğunu teyit ederek bu halkların özgürlük ve bağımsızlık, iradeye göre yönetim şeklini seçme haklarına sahip olduğunu belirtmekteydiler. Anlaşmaya göre boğazlar rejimiyle ilgili meseleler, Karadeniz kıyılarındaki ülkelerin değerlendirilmesine sunulacaktı. Sultanlık Türkiyesi ve Çarlık Rusyası arasında imzalanmış bütün anlaşmalar geçersiz kabul edilmişti. Türkiye'nin Rusya'ya ödemekte olduğu borçlar da silinmişti[105].

1922-1923 Lozan Barış Konferansı

Yakın Doğu meseleleriyle ilgili düzenlenen uluslararası konferanstır. Konferans, Türk halkının 1919-1922 Milli Kurtuluş Savaşı'nda galip çıkması ve yağmalayıcı 1920 Sevr Barış Anlaşması'nın yıkılması sonucunda düzenlendi. Konferans Lozan şehrinde (davet eden büyük devletler) İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye gibi ülkelerin katılımıyla 20 Kasım 1922 tarihinde başlayıp 24 Temmuz 1923 tarihine kadar devam etti. ABD gözlemci olarak katıldı. Karadeniz Boğazları'na ilişkin durumun görüşülmesinde ayrıca SSCB, Sovyet Ukrayna Cumhuriyeti ve Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti tek heyet halinde hazır bulundu. Bazı tartışmalı konuların görüşülmesine Arnavutluk, Hollanda, İspanya, Portekiz, Norveç ve İsviçre gibi ülkelerin katılmasına izin verildi.

Türkiye'nin burjuva milliyetçileri, uluslararası reaksiyonla bir an önce anlaşmaya çalıştı ve konferans sırasında bağımsızlık savaşında talep edilen birçok milli taleplerden (Türkiye'nin Boğazlarda bağımsızlığının korunması ve Musul'un Türkiye'nin elinde kalması gibi) vazgeçildi.

Konferansta barış ve güvenlik çıkarları doğrultusunda kararlı ve tutarlı bir şekilde mücadele eden tek heyet Sovyet heyetiydi. Sovyet cumhuriyetleri heyetinin sadece Boğazların statüsüne ilişkin görüşmelere katılması ve bu görüşmelerde Türk heyetinin [tutarsız]duruşu Sovyet heyeti için son derece zorlu şartlar yarattı. Boğazlar statüsüne ilişkin çalışmalar, Lozan Konferansı kapsamında yürütülen çalışmaların büyük bir kısmını oluşturuyordu. Lenin, Boğazlar Statüsü Sovyet Programı'nın ayrıntılarını Observer ve Manchester gazeteleri muhabirlerine 22 Ekim 1922 tarihinde yaptığı mülakatla paylaştı. Boğazlar Statüsü Sovyet Programı, Türkiye'nin milli isteklerinin (barış ve savaş sırasında yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişlerinin yasaklanması) yerine getirilmesini gerektiriyordu. Rus heyeti söz konusu programı konferansta 4 Aralık 1922 tarihinde sundu. İngiltere temsilcisi Kerzon ise tamamen zıt görüşe sahipti.

Lozan Barış Konferansında, Lozan Barış Anlaşması, Boğazlar konvansiyonu ve diğer 15 anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı. Boğazlar rejimi konvansiyonu, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye tarafından imzalandı. Daha sonra SSCB temsilcisi de bu konvansiyonu (14 Ağustos 1923) imzaladı. Söz konusu konvansiyonun Karadeniz

[105] BSA, 39. Cilt, s.510, 1956

Boğazları'nın barış ve güvenliğinin sağlanmasını garanti etmemesi nedeniyle Sovyet hükümeti konvansiyonu onaylamadı. Konvansiyon 1936 yılında Montrö konferansında gözden geçirildi.
Lozan Barış Konferansının olumlu yanı şuydu ki, Orta Doğu'daki Versay-Washington sistemi büyük bir zarara uğratıldı. Türkiye'nin Rusya'dan aldığı destek sonucunda emperyalist devletler, Türkiye'nin bağımsızlığı tanımak zorunda kaldılar. Ancak Türkiye Lozan Barış Konferansı sırasında ve sonrasında emperyalist devletlere verdiği tavizler ve izlediği halk karşıtı politikadan dolayı 1919-1922 döneminde kazandığı bağımsızlığını fiilen yitirdi[106].

1923 Tarihli Lozan Barış Anlaşması: 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Konferansı sırasında (1922-23) imzalanan anlaşmadır. Lozan Barış Anlaşması'nı İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın bir taraftan Türkiye ise diğer taraftan imzaladı. Anlaşma, Türkiye'nin Avrupa ve Küçük Asya'daki sınırlarını belirliyordu. Musul'un nereye bağlı olacağına ilişkin karar alınması ise ertelendi ve Milletler Ligi'nin takdirine bırakıldı. Bu husus ise Türkiye'nin Musul'u kaybetmesini sağladı. İskenderun (*Aleksandretskiy*) Sancağı Suriye'ye verildi. Kapitülasyonlar ve Türkiye'nin uluslararası kontrolü kaldırıldı. Türkiye, Osmanlı borcunun bir kısmını ödemeyi kabul etti. Gerçi ödeme şekli (altın ya da kağıt frank olarak) açık bir konuydu ve bundan dolayı ödemenin geç başlaması, yani uzatılmasına fırsat yaratıldı. Türkiye, beş yıl içinde gümrük vergilerini artırmamaya söz verdi ve yabancılara belli bir sürede kabotaj yükleri getirme hakkını tanıyarak diğer imtiyazları uyguladı. Türkiye, Libya'da sahip olduğu hakların yanı sıra faydalandığı bütün imtiyazların kaldırılmasını da kabul etti.

Türk heyetinin kabul ettiği Türkiye aleyhine olan bir dizi koşullara rağmen Lozan Barış Anlaşması genel olarak emperyalistlerin planlarına bir darbe indirdi. Emperyalistler 1920 Sevr Barış Anlaşması'ndan vazgeçmek ve Türkiye'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldılar. Türkiye aslında bunu Sovyet Birliği'nin

[106] BSA, 25. Cilt, s.330,1954

Türk halkının yürüttüğü milli kurtuluş mücadelesini desteklemesinden dolayı başardı. Ancak Türkiye yönetiminin daha sonra yürüttüğü gerici politika, Türkiye'nin fiilen bağımsızlığını yitirmesine yol açtı.[107]

1925 Tarihli Sovyet –Türk Anlaşması

SSCB ve Türkiye arasında dostluk ve tarafsızlık konusunda Paris'te 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan bir anlaşma. 1925 yılında uluslararası durum ve özellikle emperyalist devletlerin SSCB'ye karşı düşmanca yürüttüğü politika, 1925 tarihli Lokarno Anlaşmaları'na da yansıdı. Bu durum, SSCB'nin bütün dünyada barışın ve Sovyet sınırlarının güvenliğinin sağlanması amacıyla komşu ülkelerle çeşitli yeni usul anlaşmalar imzalamaya çalışmasına neden oluyordu. Böyle yeni usul anlaşmalar tarafsızlık ve saldırmazlık maddeleri öngörmekteydi. Ve yeni şekilli anlaşmalar da SSCB tarafından uluslararası çapta kullanıma konulmuştu. 1925 tarihli Sovyet Türk Anlaşması, böyle anlaşmalardan biridir.
Anlaşma uyarınca anlaşma tarafının birine üçüncü tarafın askeri saldırı düzenlemesi halinde anlaşmanın diğer tarafı tarafsız kalıyor. (1. Madde) Bununla birlikte, anlaşmanın her iki tarafı bir birine yönelik herhangi bir saldırı düzenlememek, herhangi bir ittifaka katılmamak, herhangi üçüncü bir devletle bu anlaşma hilafına "siyasi nitelikli" bir anlaşma yapmamakla yükümlüydü. Anlaşmada ayrıca, "siyasi nitelikli" ifadesinin, ekonomik dahil bütün anlaşmaları kapsadığı belirtilmekteydi.
Söz konusu anlaşma, SSCB ve Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerin geliştirilmesi bakımından büyük bir rol üstlendi. Anlaşma, 1929,1931 ve 1935 yıllarında tekraren yenilendi. 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uluslararası arenada yaşanan derin değişiklikler sonucunda söz konusu anlaşma mevcut durumla uyum içeresinde değildi ve gözden geçirilme ihtiyacı vardı. Bu husus üzerine SSCB hükümeti 19 Mart 1945 tarihinde anlaşmayı feshetti[108].

Musul Meselesi

1918-1926 döneminde İngiltere ve Türkiye arasında petrol zengini Musul Bölgesi nedeniyle yaşanan sorun. Mondros Barış Anlaşması'nın (1918) ihlal edilerek İngiliz ordusunun Musul bölgesini işgal etmesi ve bu bölgenin Irak'ın topraklarına dahil edilmesi gibi hususlar bu meselenin ortaya çıkmasına yol açtı. Türkiye hükümeti, İngiltere'nin Musul bölgesini işgal etmesinin meşruluğunu tanımamış ve bölgenin iade edilmesini talep istemişti. Bu mesele, Lozan Konferansı'nda (1922-23) uzun süre görüşülmüştü. Bu mesele daha sonra Türkiye ve İngiltere arasında düzenlenen doğrudan müzakerelerde (1924 yılının Nisan ve Temmuz aylarında) de çözüme kavuşturulamamıştı.
1924 yılının Ağustos ayında Musul meselesi Milletler Cemiyeti'ne verilmiş, Musul'daki durumu incelemek üzere bir komisyon gönderilmiş, komisyon bölgeyi 1925 yılında Irak'a, yani fiilen İngiltere'ye vermişti. Milletler Cemiyeti, İngiltere'ye Türkiye ile Musul'un statüsü ve ekonomik ilişkileri belirleyen

[107] BSA, 25. Cilt, s.330,1954
[108] BSA, 39. Cilt, ss.510-511, 1956

anlaşmayı imzalamasını önermişti. İki ülke arasındaki konuyla ilgili müzakereler 1926 yılının Ocak ayında başlayıp 5 Temmuz'da İngiliz-Irak-Türk anlaşmasının imzalanmasıyla sona ermişti. Anlaşmaya göre Musul bölgesi Irak'a, Türkiye'ye ise 20 yıl boyunca Musul petrolünden elde edilecek gelirin %10'nun alma hakkı veriliyordu. Anlaşmaya göre, Irak hükümeti de Türkiye'ye tek seferde 500 bin sterlin de ödeyebilirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalı emperyalistler de Musul petrol yataklarını ele geçirmeye çalışmıştı[109]. [harita mevcut]

Montrö Anlaşması (1936): 22 Haziran-21 Temmuz 1936 tarihlerinde İsviçre'nin Montrö kentinde SSCB, Türkiye, İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Fransa, Yugoslavya ve Japonya gibi ülkelerin katılımıyla Boğazlar Rejimine ilişkin düzenlenen konferanstır. İngiltere 1935 yılında Türkiye'nin askeri-deniz üslerini kullanmak isteyerek Türkiye'ye Akdeniz [Paktı] Centilmenlik Anlaşması'nı imzalatıp İtalya ile çatışması halinde Türkiye'nin kendisine yardım etmesini sağladı. İngiltere ise Türkiye'ye 1922-23 tarihli Lozan Anlaşmasının belirlediği boğazları askerden arındırma sürecine yardım etmeye söz verdi. Türk ve İngiliz heyetleri, Montrö Konferansı'nda kulvarlarda SSCB ve diğer Karadeniz ülkelerine karşı hareket etmek üzere anlaştı. SSCB; Japonya ve bazı diğer ülkelerin desteklediği Türkiye ile İngiltere'nin tacizlerine sert karşılık verdi. Daima barış politikasını yürüten Sovyet hükümeti, oldukça mütevazi taleplerde bulundu ve sonunda SSCB'nin sert duruşu, Boğazlar Rejimi Sözleşmesi'nin imzalanmasını sağladı. İkinci Dünya Savaşı'nda bu sözleşme Türk hükümeti tarafından faşist devletlerin lehine defalarca ihlal edildi[110].

NATO Kuzey Atlantik Paktı: Batılı ülkelerin (Atlantik Bloku) askeri grubunun oluşturulmasını belirleyen saldırgan bir askeri birliktir. 4 Nisan 1949 tarihinde Washington'da ABD, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Kanada, İtalya, Portekiz, Norveç, Danimarka ve İzlanda tarafından imzalandı. Türkiye ve

[109] BSA, 28. Cilt, s.451, 1954
[110] BSA, 28. Cilt, s.261, 1954

Yunanistan da 18 Şubat 1952 tarihinde, 1954 yılında ise Almanya. Atlantik Bloğu'na katıldı. Üye ülkeler, SSCB, halk demokrasisi ülkeleri, bağımlı ve koloni olan ülkelerdeki milli kurtuluş hareketlerine karşı NATO'yu kurmuşlardır. NATO'nun CENTO (Bağdat Anlaşması) gibi diğer askeri bloklarla da sıkı ilişkileri bulunmaktadır. Sovyet hükümeti, yürüttüğü barış politikasından hareketle ve uluslararası ilişkilerdeki gerginliği azaltmak amacıyla 31 Mart 1954 tarihinde ABD, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin hükümetlerine gönderdiği notada SSCB'nin NATO'ya katılması konusunu ilgili ülkelerle birlikte değerlendirmeye hazır olduğunu bildirdi.

SSCB, Hitler karşıtı koalisyona dahil olan bütün büyük devletlerin NATO'ya katılması halinde ittifakın saldırgan niteliğini kaybedebileceğinden hareket ediyordu. SSCB'nin bu planının hayata dönüştürülmesi, NATO'yu kapalı askeri bir grup olmaktan çıkaracak, diğer Avrupa devletlerinin katılmasına açık olacak ve toplu güvenlik sisteminin oluşturulmasının yanı sıra Avrupa'da kapsayıcı barış sağlanması bakımından önem taşıması anlamına gelebilecekti. Ancak Batılı devletler, SSCB'nin teklifini reddetti ve saldırgan tutumunu bir kez daha gösterdi. 1954 yılında Paris Anlaşması'nın imzalanmasının ardından NATO, Batı Avrupa Birliği'nin kurulmasını sağladı[111].

Soğuk Savaş

> İkinci Dünya Savaşı'nın (1939-1945) ardından ABD ile İngiltere başta olmak üzere büyük devletlerce Sovyet Birliği ve tepkisel halk demokrasisi olan ülkelere yönelik saldırgan siyasi bir rota. Soğuk Savaş terimi, Amerikan burjuva kuruluşlarının 1946-47 döneminde uluslararası durumu tarif etmek için kullanmasının ardından geniş bir şekilde kullanılmaya başlandı. Soğuk Savaş, farklı devlet yapısına sahip olan devletlerin barış içinde ilişkilere devam etmesinin engellenmesini, uluslararası ilişkilerdeki gerginliğin artırılmasını, yeni uluslararası bir savaş için zemin oluşturulmasını hedeflemekteydi. Soğuk Savaş politikası,

[111] BSA, 38. Cilt, s.333, 1955

saldırgan askeri ittifakların kurulması, silahlanma yarışı, farklı ülkelerin topraklarında çeşitli askeri üslerinin kurulması, askeri cinnet (histeri), barışçıl halkların kitle imha silahları kullanımıyla nükleer savaş başlatmakla tehdit edilmesi, küresel ekonomik ilişkilerinin baltalanması, kabul edilen diplomatik ilişki normlarını şiddet ve otoriteyle değiştirme girişimlerinden ibarettir. Soğuk Savaş'a katılan bir ülkenin iç politika kapsamında tepkisel şiddetinin artması, işçi sınıfının temel demokratik haklarının ihlal edilmesi ve ilerici güç ve örgütlere yönelik baskı uygulanması gibi gelişmeler de mevcuttur. Soğuk Savaş politikası, neredeyse tüm ülkelerde halklar tarafından şiddetli bir karşılık görmüştür. Sovyet Birliği'nin izlediği uluslararası güvenliği güçlendirme ve gerginliği azaltmaya yönelik istikrarlı politika ise bu halkların çıkarları doğrultusundadır.[112]

Türk Silahlı Kuvvetleri[113]

Türk Silahlı Kuvvetleri, kara, hava ve deniz güçlerinin yanı sıra sınır muhafız güçleri, jandarma ve gümrük güçlerinden oluşur. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetimi Meclis tarafından gerçekleştirilir. Cumhurbaşkanı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanı ve Milli Savunma Üst Konseyi'nin başkanı kabul edilmektedir. Milli Savunma Üst Konseyi, hükümetin askeri politikasını belirler, seferberlik ve milli savunma hedefleri planlarını geliştirir. Milli Savunma Üst Konseyi üyeleri arasında Genelkurmay Başkanı, Başbakan, bazı bakanlar ve genelkurmay başkanlığı operasyonel müdürlüğü başkanı bulunmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı, danışmanlar ve askeri mahkeme doğrudan Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olup bakanlığın emrinde bulunur.

450 bin asker kara kuvvetlerinde, 30 bin asker hava kuvvetlerinde ve 20 bin asker deniz kuvvetlerinde toplam 500 bin asker (1955) Silahlı Kuvvetlerde görev yapmaktadır. Belirtilen her birimin başındaki komutanlar doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'nın emrinde olur.

Kara birliklerinin yanı sıra toplam 60 bin kişilik(1954) sınır muhafızları, jandarma ve gümrük birlikleri silahlandırma ve eğitim konularında Kara Kuvvetleri Başkanı'na bağlıdır. Kara Kuvvetleri'nde 3 kara birliği (1955) (aralarında 18 piyade, 3 süvari, 1 eğitim, 8 piyade ve 6 tank askeri birliği) ve özel birlikler bulunmaktadır. Piyade birlikleri 8 askeri kolorduda birleştirilmiştir.

Hava Kuvvetleri'nde istihbarat ve bombardıman uçakları, avcı uçakları ve yardımcı birlikler bulunmaktadır. Ülkenin hava savunma uçaksavar birliğinin de bağlı komutanlığı yukarıda belirtilen hava birliklerinin birimlerini yönetmektedir. Türk Hava Kuvvetleri, 2 hava taktik ordusu, 3 uçak savar birimi, ayrıca hava birlikleri, uçaksavar birimlerinden ibarettir.(1955) Hava Kuvvetleri'nde Amerikan uçakları kullanılmaktadır. Hava Kuvvetleri toplam 1.000 uçağa sahip. Bu rakamdan 600'ü savaş uçağı, 300'ü jet uçağıdır. Türkiye'de yaklaşık 120 askeri ve sivil havalimanı bulunmaktadır.

Donanma, askeri deniz üsleri, askeri bölgeler ve tersaneler, deniz kuvvetlerine bağlıdır. Donanma, savaş gemileri, özel görev savaş gemileri ve ek yardımcı gemilerden ibarettir. Donanmada 1 satır tekne, 10 destroyer, 4 torpido botu, 12

[112] BSA, 46. Cilt, s.296

[113] Bu madde Türkiye hakkında 43. ciltte yer alan kısımda yer almış ve silahlı kuvvetler alt başlığı tam metin olarak çevrilmiştir.

denizaltı, 28 denizaltı avcısı ve yaklaşık 35 özel görev asker gemi bulunmaktadır. (1954)
Silahlı Kuvvetler, zorunlu askerlik sayesinde oluşturulmaktadır. 20 yaşını doldurulmuş olanlar askerliğe gider. Askerlik yaşı 20-46 olarak kabul edilmektedir. Kara, sınır muhafız ve hava kuvvetlerindeki görev süresi 2 yıl, jandarma ve gümrük kuvvetlerindeki görev süresi 2.5 yıl, deniz kuvvetlerinde ise 3 yıldır. 1939-45 İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türk Silahlı Kuvvetlerinin oluşturulması (1948 tarihli) Askeri Yardım Anlaşması uyarınca Türkiye'ye silah ve askeri ekipman sağlayan ABD kontrolünde gerçekleşmektedir. Ordu, Türkiye'deki şartlara biraz uygun hale getirilerek Amerikan talimatlarıyla eğitilmektedir. Türkiye, Kuzey Atlantik İttifakına 12,5 askeri birliğini teslim etmiştir.[114]

Olgular

Geniş Rus topraklarında Karadeniz'den Rusya'nın Çin sınırlarına kadar uzanan coğrafyada yüzyıllardır güneyde Türki halklar kuzeydeki Ruslarla komşuluk ilişkisini sürdürmektedir. Ansiklopedinin yazıldığı yıllarda SSCB içinde beş adet Türk kökenli cumhuriyet bulunmasına rağmen genel olarak Türkler maddesinin incelenmesinde ansiklopedinin Türki tabir edilen halkları almayıp, Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşayanlar ve bununla birlikte Balkan coğrafyasında yaşayanları alarak değerlendirmesi ve toplamda metnin bir sayfayı bulmaması dikkat çekmektedir. Bu da Türkler maddesinde alt başlık içerisinde bu kısımda aktarılacaktır. Haliyle iki ülke ilişkilerinde tarihte etkili olduğu kadar günümüzde de ilişkileri belirlemede önemli yer tutan Kürtler maddesi ansiklopediden aşağıda aktarılacaktır. Tabii ki kültürlerin belirlenmesinde en önemli öğeler arasında yer alan şeylerden biri de tarih boyunca dinler olmuştur. Rus-Türk ilişkileri kapsamında da İslam'a ansiklopedide nasıl yer verildiği aşağıda aktarılmaya çalışılacaktır.

Türkler[115]: Türkiye'nin nüfusunu oluşturan halk. Türkiye'deki Türk nüfusu 21,9 milyon kişidir (1955). Türkler ayrıca Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve

[114] BSA, 43. Cilt, ss.506-507, 1956
[115] Türkler başlığı ansiklopedide 43. Ciltte 442-443'üncü sayfalarda kısacık yer almaktadır. Aynı cildin 485-513'üncü sayfaları arasında , yaklaşık 28 sayfa Türkiye maddesi yer almaktadır. Tezin

Arnavutluk'ta yaşamaktadırlar. Türkler, Türk dillerinin batı grubuna ait Türk dili konuşmaktadır. Türklerin kökeni oldukça zor ve karmaşık bir meseledir. Bazı Türk kavimlerinin Küçük Asya'ya gelmesi 11. yüzyılda başlamıştı. 11. yüzyılının birinci yarısında Orta Asya'dan Selçuklular Küçük Asya'ya gelmişti. 13. yüzyılının başında da diğer Türk kavimleri Küçük Asya'ya gelmişti. Türkler, 14.-15. yüzyıllarda Küçük Asya'yı işgal edip bu topraklardaki bütün Türk kavimlerini birleştirmişti. Bu topraklarda yaşayan Araplar, Yunanlar, Ermeniler ve diğer nüfusun bir kısmı yok edilmiş, bir kısmı ise Türkleştirilerek Türklerle kaynaşmıştı.

Türkler genel olarak tarımla uğraşmaktadır. Tarım genel olarak ülkenin sınır bölgelerinde gelişmiştir. Hayvancılık, bağcılık ve tütün yetiştirilmesi de gelişmiştir. Köylüler küçük arazilere sahiptir. Tarımda ilkel tarım araçları kullanılmaktadır. Traktör ve diğer modern tarım araçları sadece zengin toprak sahipleri tarafından kullanılmaktadır.

Halkın oturduğu evler, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde iki katlı villa tipi müstakil evlerdir. Bahse konu evlerin birinci katları ahır ve depo olarak, ikinci kat ise yaşam alanı olarak kullanılmaktadır. Bölgeye göre ev inşaatında kullanılan malzeme ve evlerin çatı kısmının yapısı değişmektedir.

1925 yılındaki burjuva reformu, Türkiye'deki kıyafet kültürüne Avrupa rüzgarı estirmiş, fesler yasaklanmıştı. Köylerde ise kıyafet tarzında pek değişiklik yaşanmamıştı. Ülkede hakim bir ulus olmasından dolayı Türkler (burjuva, toprak sahipleri) bütün önemli devlet görevlerini üstlenmektedir. Köy halkı ise genel işçi

---

içeriği ile de ilişkili olması münasebetiyle bu maddenin yaklaşık yarısını teşkil eden Türk tarihi alt başlığı yukarıdaki kısımlarda çok geniş özet halinde aktarılmıştır. Diğer kısımlardan da tezde kullanılan parçalar olmuş ve yukarılarda aktarılmıştır. Bununla birlikte okuyucunun bilgilendirilmesi açısından Türkiye başlığı altında sıralanan diğer alt başlıkları ve sayfalarını vermek gerekir ise: Türkiye(485-513), 1.Genel Bilgi: 85; 2.Fiziki ve Coğrafi Bilgiler: 485; 3.Nüfus: 489; 4.Ekonomi ve Coğrafya: 490; 5. Tarih: 494; 6. Devlet Yapısı: 506; 7.. Silahlı Kuvvetler: 506; 8.Siyasi Partiler: 507; 9.Sendika Hareketleri: 507; 10.Basın ve Radyo Yayını: 508; 11. Sağlık: 508; 12. Eğitim: 509; 13. Edebiyat; 509; 14. Resim ve Mimari: 511; 15. Müzik: 512; 16. Tiyatro ve Sinema: 513.

kesimini oluşturmaktadır. Aile ilişkilerinde ataerkil düzen hakimdir, ancak çok eşlilik 1926 yılında yasaklanmıştır. Kadınlara fiilen erkeklerle eşit haklar tanınmasına rağmen (1934) kadınlar erkeklerden daha alt konumdadırlar. Türklerin folklorü çok zengin bir içeriğe sahiptir.[116].

İslam ya da Müslümanlık[117]: Yedinci yüzyılın başında Arabistan'da ortaya çıkan ve Ön ve Orta Asya, Afrika ve Güney ve Batı Avrupa'ya yayılan bir dindir. Halihazırda İslam, Orta ve Yakındoğu, Kuzey Afrika, Uzak Doğu ülkelerinde yaygın bir dindir. İslam da diğer dinler gibi daima sömürgeci sınıfların elinde manevi bir baskı silahı olarak rol oynayan ve yabancı sömürgeciler tarafından da Doğu ülkelerinin halklarının köleleştirilmesi için kullanılan bir dindir.

İslam'ın ortaya çıkışı: Arapların sınıflı toplumunun oluşması, İslam'ın ortaya çıkmasını sağladı. 6. yüzyılda Arabistan'da ilkel komünal sistem yıkılmaya başladı. Bu sistemin yıkılışı en çok Mekke'de hissediliyordu. O dönemde Mekke'de Kureyş kabilesi en üstün konumdaydı. Kervan ticareti bu kabilenin elindeydi. Bu kabile üstelik Mekke'nin Kâbe tapınağında papazlık fonksiyonları ele geçirmişti. Mekke'ye ekonomik olarak bağlı kabileler her yıl hacca gitmekte ve oralarda büyük miktarda ticaret yapılmaktaydı.

Sınıflı toplumun gelişmesiyle beraber ekonomik kriz ortaya çıkmaya başladı. Krizin yansıması da sosyal ve ekonomik eşitsizliği haklı çıkarmayı hedefleyen İslam'ın ortaya çıkışı oldu. Akraba aristokrat kesimi krizi yeni toprak ele geçirerek çözmeye çalışmış, bunun gerçekleşebilmesi için de Arap kabilelerinin birleşmesi gerekmekteydi. Karl Marks'a göre Mekkelilerin transit ticaretinin zayıflaması, İslam gibi yeni bir ideolojinin oluşmasını sağladı. Söz konusu düşüş/zayıflama, İslam'ın

[116] BSA, 43. Cilt, ss.442-443, 1956
[117] BSA,18. Cilt, s.516, 1953

ortaya çıkmasına bir ivme kazandırdı. Karl Marks İslam ile ilgili şöyle yazmaktadır: "İslam, özellikle Araplara göre bir taraftan şehir sakinleri, diğer taraftan göçebeler olmak üzere Doğu halkları için oluşturuldu." İslam'a göre, her Müslüman, Kuran'ı ezberlemeli, tek tanrı olan Allah[118]'a inanmalı ve "Allah'ın elçisi" Muhammed'e inanmalı. Kuran, insanları sabırlı, emirlere uyan, Allah'a, "elçisine" ve iktidarda olanlara itaat eden "Allah'ın köleleri "olarak göstermekteydi.

İslam tarihinde çeşitli farklı tarikatların bir biriyle mücadele etmesi yaşanmıştır. İslam'ın ortaya çıkmasının ilk 100 yılında Sünni ve Şiiler olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Muhammed'in yandaşları ve takipçilerinin nüfuz mücadelesi, İslam'ın ikiye ayrılmasına neden oldu.

İslam ve Feodal Dönemi: Araplar, 7-8. yüzyıllarda Filistin, Suriye, Mezopotamya, İran, Güney Kafkasya, Orta Asya, Mısır, Kuzey Afrika, İber Yarımadası ve Kuzey Hindistan gibi ülkeleri ele geçirdi. Arap işgalciler, "Kutsal savaş" bayrağı altında ele geçirilen bazı ülkelerde halkı zorla İslamlaştırdı. İşgal edilen topraklarda kapsamlı bir devlet olan Halifelik ilan edildi ve İslam, söz konusu devletin ana dini haline geldi. İslam'ı kabul etmeyenlerin ise ağır vergi ödemeleri gerekmekteydi. Feodal halifelikte İslam zamanla "dünya dinlerinden birine" dönüşmeye başladı.

16. yüzyılda Arap ülkelerinin de dahil edildiği Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesiyle birlikte Müslümanlar arasındaki üstünlük Araplardan Türklere geçmişti. Kendilerine halife unvanını veren Türk sultanları, İslam'ı işgalci politikalarını haklı çıkarmak ve köleleştirilmiş halkların kullanmasını kutsamak için kullandı. Türk ve İranlı sömürgeciler, Kafkasya halklarına, Rusya ve Slav halklarına karşı yürüttükleri savaşlarda İslam'ı acımasızca kullanmaktaydı. Türk ve İranlı

[118] Allah olarak ve küçük harflerle yazılmaktadır.

işgalciler, Güney Kafkasya, Ermenistan ve Gürcistan'a ait toprakların ele geçirilmesi, tarihi yerler ve eserlerin yok edilmesi, binlerce kadın, çocuk ve yaşlının köleleştirilmesi ve öldürülmesi gibi bütün bu geçmiş eylemleri din uğruna bir mücadele bayrağı altında yapmışlardır.

Kürtler: Türkiye, İran, Irak, Suriye'nin yanı sıra Afganistan, Pakistan ve SSCB'de (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve az sayıda Türkmenistan) yaşayan bir halktır. Tahminlere göre dünyada yaklaşık 7 milyon Kürt mevcut. Türkiye'de yaklaşık 2,5-3 milyon, İran'da 2-2,5 milyon, Irak'ta 1,2 milyon, Suriye'de 300 bin, Afganistan ve Pakistan'da 200'er bin Kürt yaşamaktadır. SSCB'de 45.866 Kürt yaşamaktadır. (1939) Kürtler, Kürtçe konuşur ve Kürtlerin çoğu Sünni İslam'dır. SSCB sınırları dışında yaşan Kürtler çoğunlukla göç ederek hayvancılıkla ve tarımla uğraşır. Kürtlerin bir kısmı da Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de şehirlerde yaşamaktadır.

Kürtlerin tarihi ve ortaya çıkışı pek az incelenmiş bir konudur. 1514 yılında Kürdistan'ın büyük bir bölümü Türk İmparatorluğu'na dahil edilmiş, Kürt toprak sahipleri Türk sultanın emir kulu olmuşlardır. Öte yandan, İranlı emirler de Türk sultanların yaptığı gibi, Kürtleri kendi askeri ve siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. 19. yüzyıl boyunca Kürtlerin Türkiye ve İran hükümdarlarıyla kesintisiz mücadeleleri devam etmiştir. Emperyalist devletler de bahse konu mücadeleyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır.

19. yüzyılının 30-80'li yılları arasında meydana gelen Kürt ayaklanmaları, İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın katılımıyla Türk ve İran hükümdarları tarafından bastırılmıştır. Kürtler, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, İran, Irak ve Suriye başta olmak üzere dört devlet içinde bölünmüş oldu. Bu süreç Kürt halkını olumsuz etkilemiş ve Kürtleri ezilen bir azınlık konumuna düşürmüştür.

Kürtlerin Milli kurtuluş mücadelesi, Büyük Ekim Devrimi'nden sonra hızlanmıştır. SSCB sınırları ötesinde yaşamakta olan Kürtler, Amerikan-İngiliz emperyalistler, Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki burjuva kesim ve yerli Kürt feodaller olmak üzere üçlü baskı altında bulunmaktadır. Kürtler, baskı uygulanmasına karşı 1945 yılında İran'da kurulan Demokratik Kürdistan Partisi'nin (Bu partinin Irak ve diğer ülkelerdeki şubeleri) başkanlığında mücadele etmişlerdir. Muhammed Kazi İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Kürtlerin milli kurtuluş ve demokratik hareketin liderlerinden biriydi.

SSCB dahilindeki Kürtlere gelince, 1813 tarihli Gülistan Anlaşması ve 1828 tarihli Türkmençay Anlaşması uyarınca Kürdistan'ın bir kısmı 19. yüzyılının başında Rusya'ya dahil edilmişti. Kürtler, Çarlık Rusyası'nda ezilen halk konumundaydı. Büyük Ekim Devrimi'nden sonra ise Kürt halkı milli ve feodal boyunduruktan kurtarılmıştı. SSCB döneminde Kürtçe yayınlar basılmış, Kürtler arasındaki cahillik yok edilmiş, 7 yıllık eğitim zorunlu kılınmış ve Kürtlerin aydın kesimi yetiştirilmiştir[119].

II. SORUNLAR

Bu alt başlıkta, aynı coğrafyada yüzyıllardır komşu olarak varolan iki devletin gündeminde olmuş ve gündeminde kalmaya devam edecek genel konulara ilişkin ansiklopedide yer alan bilgiler bulunacaktır. İstanbul ve boğazlar yüzyıllardır hem Rus Çarlığı hem de SSCB döneminde başta tahıl ve doğal kaynaklar olmak üzere Rus tarafının ticaretinin ana güzergahı olmuş, mevcut gelişkin ulaşım araçlarına rağmen halen ana güzergah olarak da devam etmektedir. İstanbul ayrıca Bizansın asıl varisi olarak kendini hep görmüş olan Çarlık rejiminin yüzyıllardır temel hedefi

[119] BSA,24. Cilt, ss.91-92, 1953

olması dolayısıyla da ayrıca önemlidir. Ansiklopedide Tsargrad'dan Konstinapolis'e ve ardından İstanbul'a uzanan madde başlıkları da bu alt başlıkta verilecektir.

Aynı şekilde günümüzde de iki ülke ilişkilerinde etkisi hissedilen Ermeni Tehciri 1915'e ilişkin ansiklopedide Ermeniler maddesi altında yer alan kısım da aşağıda yer alacaktır. Diğer bir sorun ise yaklaşık 400 yıldır sürekli savaşlara konu olan Kafkasya olacaktır. Her ne kadar günümüzde soğumuş olarak görünüp iki devlet arasına tampon devletler yerleşmiş ise de tarih akışında Kafkasya sonuncusu İkinci Dünya Savaşı'nda olmak üzere sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ansiklopedideki geniş Kafkasya maddesinden ilgili kısımlar özet olarak aşağıda sunulacaktır.

Öte yandan, yaklaşık 40 yıl Çarlık Rusyası idaresinde kalan Kars, Ardahan'a ilişkin ansiklopedi maddeleri de, dönemin SSCB'sinin Türkiye'den toprak talep ettiğine dair iddialar açısından önem taşımaktadır. Bu maddeler de tam metin ve geniş özet olarak okuyucuya sunulmaktadır. Öte yandan, 1923 sonrası Türkiye'ye katılan Hatay'a BSA'ndeki bakışı da okuyucunun Kars-Ardahan kıyası yaparak değerlendirmesi açısından sorunlar kısmında değerlendirilip aktarılması uygun görülmüştür.

Ermeniler[120] (Ermeni Tehciri 1915): Uluslararası arenada 1912-14 dönemindeki diplomatik mücadelenin ardından Rus diplomasisinin gösterdiği çabalar sayesinde Türk hükümeti, Batı Ermenistan'ın 6 vilayetinde reform yapılmasına ilişkin anlaşmayı 25 Ocak 1914 tarihinde imzalamak zorunda kalmıştır. Ancak bu reformlar gerçekleştirilmemiş; 1914 yılında başlayan dünya emperyalist savaşı Ermeni halkına sayısızca dert getirmiştir. Türkiye hükümeti 1915-16 döneminde Alman

[120] Ermeniler maddesi ansiklopedinin 3. cildinde 49-100 arası sayfalarda yaklaşık 52 sayfa olarak yer almaktadır. BSA'nde incelenmek istenen kısım 1915 Ermeni Tehciri'ne BSA'nde nasıl bakıldığıdır. BSA'nde bu olay "Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenistan" başlığı altında yer almaktadır. Ermeni Tehciri'ne ilişkin yazılanlar Ermeniler maddesinin 65'inci sayfasından alınmıştır.

müttefiklerinin himayesi ve yardımıyla Batı Ermenistan'ın yerli Ermeni halkını toplu olarak neredeyse tamamen barbar bir şekilde yok etti.

Türk hükümeti, 1915 yılının nisan ayında kendi askeri idari yetkililerine Ermeni halkını cinsiyet ve yaşa bakılmaksızın yok edilmesi ya da Arabistan çöllerine gönderilmesine yönelik gizli bir talimat göndermişti. Sadece Van sakinleri ve civarında yaşayanlar tamamen yok edilmekten kurtulmuşlardır. Bunlar kahramanca öz savunma yapmışlardır.

Türkler 1915-16 dönemi içinde yaklaşık 1 milyon Ermeni'yi kesti.[*vrezali*]. Bu olaylarda yaklaşık olarak 1 milyon Ermeni, sonradan oralarda topluca ölecekleri Arabistan çöllerine sürgün edildi. Birçok Ermeni mülteci olarak farklı ülkelere dağıldı. Yaklaşık 300 bin Ermeni, Rusya'ya kaçarak yok edilmekten kurtulmuştur[121].

Kafkasya[122]: *Etnik Oluşumu*: Büyük Ekim Devrimi'nin ardından Kafkasya'da yeni bir tip sosyalist milletin oluşumu gerçekleşti. Etnik köken benzerliğine sahip olan birçok halk yeni bir sosyalist tipi ulus/millete dönüşüp birleşti. Kafkasya'daki halklar dil bakımından birkaç grupta sınıflandırılabilir. Birinci grupta Gürcü, Abhaz, Adıgey, Kabarday ve Tsova-Tuşını gibi halkların yanı sıra Dağıstan'da yaşayan haklar vardır. Ermeniler, Osetyalılar, Tatlar, Kürtler ikinci grupta ve Azeriler, Nogaylar, Kumıklar üçüncü grupta bulunmaktadır.

***Doğu Kafkasya Bölgesi**:* Doğu Kafkasya'nın şu anki nüfusunun gelişimini 11-13 yüzyıllardaki Selçukluların akınları etkiledi. Selçukluların dili, Azeri kavimleri için zaferin dili haline geldi.

---

[121] BSA, 3. Cilt, ss.49-100

[122] Kafkasya maddesi 19. ciltte yaklaşık 20 sayfalık bir alanda dört ana başlıkta anlatılmaktadır: 1-Fiziki-Coğrafi Bilgiler; 2. Etnik Oluşumu; 3. Ekonomik-Coğrafi Bilgiler; 4. Kafkasya'nın Sayfiye Yerleri. Bu çalışmanın kapsamında ilgili kısımlar Etnik Oluşum ve Ekonomik Coğrafi Bilgiler başlığında ve oldukça sınırlı bir şekilde ansiklopedide verilmiş olmasından dolayı ilgili kısımlar özetle yukarıdaki şekilde nakledilmiştir.

Kuzey Doğu Kafkasya Bölgesi: Bu bölgede yaşayan Kumıklar, bölgedeki halklardan farklı olarak tarih boyunca diğer etnik gruplarla en çok karışmış olan bir halktır. Kumıklar, 4-5 yüzyıllarında Hunlarla, 7-10 yüzyıllarında Hazarlarla, 9-11 yüzyıllarında Peçeneklerle, 11-13 yüzyıllarında Kıpçaklarla karışmıştı. Sonunda Kıpçakların dili baskın oldu ve Kumıklar tarafından kullanılmaya başlandı. Şu an kullanılan Kumık dili, Türk dillerinin Kıpçak grubuna aittir. Dağıstan'ın kuzey bölgelerinde ise Nogay Orda'nın Tatarlarının torunları olan Nogaylar yaşamaktadır.

Güney Kafkasya: Bu bölgede bulunan Ermenistan, asırlar boyunca Bizans İmparatorluğu, Sasani Devleti, Arap Halifeliği, Selçuklu Türkleri, Moğollar ve Osmanlı Türkleri dahil farklı devlet ve halkların akınlarına maruz kalıyordu. Bu felaketler, 11 yüzyılından itibaren 20. yüzyıla kadar Ermeni halkının toplu göç etmesine neden olmuştur. Ermeni halkı Sovyet yönetiminin 1920 yılında gelmesiyle kendi kültürünü geliştirme imkanı elde etti.

Ekonomi-Coğrafi Bilgileri: Türkiye ve İran ile sınırı olan Kafkasya, önemli coğrafik bir konumda bulunmaktadır. Kafkasya ayrıca dünya iletişim sisteminde de önemli bir konumda yer alıyor. İ. Stalin 1920 yılının Kasım ayında Kafkasya ile yaptığı konuşmada şu ifadelere yer veriştir: "Hammadde, yakıt ve gıda kaynağı olmaktan ziyade Kafkasya'nın, Avrupa ile Asya ve Rusya ile Türkiye arasındaki konumu ve bölgede önemli ekonomik ve stratejik güzergahların yer alması, Kafkasya'yı devrim için önem bir konuma getiriyor".

Kafkasya İkinci Dünya Savaşı'nda: İkinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya'daki durum, Türkiye'nin Almanya yanlısı dış politikasından dolayı oldukça gergindi. Türkiye hükümeti, ikiyüzlü hareket ederek savaşın başında tarafsız olacağını ilan etti.

Ancak Türkiye Hitler Almanyası'na kapsamlı yardım sağlıyordu ve Türk silahlı kuvvetlerini SSCB'ye saldırmak için hazırlıyordu.

Almanya, Kafkasya'ya saldırmadan önce Türk hükümetinden askeri birliklerini Sovyet sınırına yakın bölgelere göndermesini talep etti. Türk hükümeti, Genel Kurmay Başkanı Ali Fuat Bakşimi[123] aracılığıyla bunu kabul edip yerine getireceğini Alman yetkililerine iletti. Türkiye'nin bu tutumu ve Sovyet sınırında askeri birliklerin yığılmasından dolayı Sovyetler Birliği, Türkiye ile sınırındaki Kafkasya cephesinde çok kapsamlı askeri birlikleri tutmak zorunda kaldı[124].

Karadeniz Boğazları[125]

> (Uluslararası hukuka göre) Boğaziçi ve Çanakkale boğazları, Akdeniz'i Karadeniz ile bağlamaktadır. 1. Petro'nun (1696 yılında) Azak'ı ele geçirmesinden önce Karadeniz kıyısı Türkiye'ye aitti ve boğazlardaki rejimi belirleme yetkisi Türkiye'nindi. Azak'ın alınmasının ardından ve 1774 tarihli Küçük Kaynarca Barış Anlaşması ve Rus- Türk anlaşmaların yanı sıra çeşitli uluslararası anlaşmalar, Karadeniz rejimini belirlemeye başladı. Örneğin, 1840 tarihli Londra Sözleşmesi'ni İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri imzaladı.
> Şu anda (1957) Karadeniz boğazlar rejimi, 20 Temmuz 1936 tarihinde 20 yıl süreyle (sürenin bitmesine 2 yıl kala değişikliklerin olmaması halinde otomatik uzatılması koşuluyla) imzalanan Montrö Anlaşması tarafından belirleniyor. Anlaşma; SSCB, İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Fransa, Yugoslavya ve Japonya tarafından imzalandı. 1938 yılında İtalya da bu sözleşmeyi imzaladı. Anlaşma uyarınca anlaşma taraflarına ait ticari gemilerin serbest geçişlerine izin verilirken Karadeniz ve Karadeniz ülkelerinin askeri gemilerine boğazlardan geçmek için farklı şartlar koşulmakta. Bununla birlikte Montrö Anlaşması, 1923 tarihli Lozan Anlaşması'nın Türkiye'nin Karadeniz boğazlarını güçlendirmesinin yasaklanmasını öngören hükümlerini iptal etmiştir.
> 1939-45 İkinci Dünya Savaşı, 1936 tarihli anlaşmadaki Karadeniz ülkelerine düşman olan büyük devletlerin boğazları kullanmasını engellemeyen eksiklikleri

---

[123] Maddi hata bulunmaktadır. Doğrusu 1931-1943 arası TSK Harp Akademisi Komutanlığı görevini yürüten Ali Fuad Erden(1883-1957) olmalıdır. Ali Fuad Erden'in Alman yanlısı olarak tanınan Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet ile hükümet adına Almanya ile müzakereler yürüttüğü iddiaları bulunmakta olup; Erkilet'in "Şark Cebhesinde Gördüklerim" adlı Almanlar tarafından işgal edilen Sovyet topraklarındaki gezisine ait bir anı kitabı da bulunmaktadır. Öte yandan, 1922-1944 arası Mareeşal Fevzi Çakmak genelkurmay başkanı; 1944-46 arası ise yılına kadar M.Kazım Orbay genelkurmay başkanları olarak İkinci Dünya Savaşı'nda görev yapmışlardır. Genelkurmay başkanları listesi için bakınız: http://www.tsk.tr/TskHakkinda/GenelkurmayBaskanlari Edinim Tarihi: 13.04.2017

[124] BSA, 19. Cilt, ss.248-67, 1953

[125] BSA, 47. Cilt, s.194, 1957

ortaya çıkardı. 1945 tarihli Berlin (Postdam) Konferansı tarafından bu anlaşmanın gözden geçirilmesinin gerekliliği kabul edildi.

Boğaziçi[126]: Karadeniz'i ve Marmara Denizi'ni bağlayan Boğaziçi'nin uzunluğu 30 km olup genişliği 3,7 km ile 750 m arasında değişmektedir. Boğaziçi, yüksek ve dik kıyılı dolambaçlı bir nehri andırır. Boğaziçi'nin ortasındaki derinliği 27,5 ile 121 metre arasında değişmektedir. Boğaziçi'nde çok sayıda doğal koy bulunmaktadır. Söz konusu koyların en iyisi Altın Boynuz (Haliç) olup Marmara Denizi'nin girişinde bulunur. Boğaziçi'ndeki akımları Rus okyanus uzmanı S.O. Makarov tarafından 1881-1882 döneminde araştırılmıştır. Boğaziçi, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler için askeri ve ekonomik bakımından büyük önem taşımaktadır. Boğaziçi'nin uluslararası hukuki ve siyasi önemi hakkında bilgi edinmek için Karadeniz Boğazları bölümüne bakınız[127].

Tsargrad:

Rusya'da 17. yüzyıla kadar resmi belgeler, folklor ve edebiyat eserlerinde kullanılan Konstantinopolis'in adıdır. Bununla birlikte, Tsargrad ismi 18. yüzyılının başından itibaren 20. yüzyıla dek aristokrat burjuva tarihi belgelerde, bazen gazetecilik ve edebiyatta da kullanılmaktaydı[128].

Konstantinopolis[129]: 4-15 yüzyıllar arası dönemde Bizans İmparatorluğu'nun başkentiydi. Boğaziçi Boğazı'nın Avrupa kıyısında Marmara Denizi'nin çıkışında bulunan bu şehrin temelleri İmparator Konstantin tarafından 326 yılında atıldı, 330 yılına doğru başkent oldu. Karl Marks'ın tabiriyle son derece uygun coğrafik

[126] Bu maddede Boğaziçi'nin stratejik, siyasi, ekonomik öneminden hiç bahsedilmemiştir. Boğaziçi'nin sadece fiziksel ve iklimsel özellikleri betimlenmekte olup, madde içerisinde farklı mevsimlerde hava durumuna ilişkin bilgiler maddenin neredeyse yarısını kaplamaktadır. Haliyle bakılmak istenen iklimsel ve fiziksel özelliklerden ziyade stratejik-siyasi özellikler olmasından dolayı bunlar çevrilmemiş, sadece özetle yukarıdaki metin aktarılmaktadır. fiziki özellikleri ise özetle şu şekilde çevrilmiştir.

[127] BSA, 5. Cilt, ss.623-624

[128] BSA, 46. Cilt, s.441, 1957

[129] Madde aktarılmadan önce belirtilmelidir ki, Türkiye Cumhuriyeti öncesi dönemde İstanbul'dan bahsedilirken sürekli olarak Konstinapolis olarak bahsedilmiş; fakat incelemenin yeknesaklığı açısından İstanbul olarak çevrilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti sonrası dönemde Konstantinapolis'in adı İstanbul olarak yer almıştır.

konumundan dolayı Konstantinopolis "Doğu ve Batı arasında altın bir köprü konumunda bir şehir" hızlı bir şekilde büyük şehirlerden birine dönüştü ve ekonomik, siyasi ve bir kültür merkezi haline geldi. Konstantinopolis üzerinden asırlar boyunca Batı Avrupa, İran, Hindistan, Çin ve Karadeniz bölgeleriyle ticaret yapılmıştı. Başkent çok sayıda mimari eserlerle, en önemlisi Ayasofya Kilisesi (532-537), doludur. Karl Marks'ın tabiriyle "Orta çağda lüks ve fakirlik merkezi olan Konstantinopolis" ayrıca halk ayaklanmalarının da hep merkeziydi.

10. yüzyıl civarında şehrin Rusya ile ilişkileri başlamıştır. Rusların 860, 907, 941 ve 944 yıllarında düzenlediği Tsargrad seferleri sonucunda Kiev devleti ve Bizans İmparatorluğu arasında (907, 911 ve 945) çok sayıda anlaşma imzalanmıştı. Söz konusu anlaşmalar, Rus tüccarlara bazı imtiyazların sağlanmasını öngörmekteydi.

Haçlı seferlerinin düzenlenmesi sonucunda Konstantinopolis'in dünya ticaret merkezi olarak önemi azaldı. Konstantinopolis, 4. Haçlı seferi sırasında 13 Nisan 1204 tarihinde ele geçirilmiş ve yağmalanmıştı. 1204-61 döneminde Latin İmparatorluğu'nun başkenti oldu. 1261 yılından itibaren ise yine Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olmuştu. 29 Mayıs 1453 tarihinde Türk ordusu tarafında ele geçirilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun (Türkiye) başkenti olmuş, şehrin adı İstanbul olarak değiştirilmişti[130].

İstanbul[131]: (Türkçe: İstanbul, Yunanca: Konstantinopolis, Eski Rusça: Tsargrad). İstanbul, Türkiye'nin en büyük şehri, limanı, sanayi ve ticari merkezidir. 1923 yılına kadar Türkiye'nin başkenti olup nüfusu 1,2 milyona ulaşmaktadır. (1955)

[130] BSA, 22. Cilt, s.421, 1953

[131] Bu maddede İstanbul'un coğrafi konumu, Bizans Dönemi ve bu dönemin tarihi eserlerinden ayrıntılı şekilde bahis bulunmaktadır. İstanbul'un mevcut ekonomik durumuna ilişkin el sanatları atölyelerinin sayısına kadar (16.659 -1952 itibarıyla) ayrıntılı bahis geçmektedir. Ardından 1453'den 19. yüzyıl sonrasına kadar kısaca siyasi durumundan bahis bulunmaktadır. Celal Esad'ın "Bizans'tan

29 Mayıs 1453 tarihinde Türk ordusu tarafından fethedilmeden önce şehrin adı Konstantinopolis olup Bizans İmparatorluğu'nun başkentiydi. Türklerin feth etmesiyle ismi İstanbul olarak değiştirildi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmuştu. Son derece uygun coğrafik konumu ve ticaretle el sanatlarında becerikli olan Yunan ve Ermeni nüfusu sayesinde şehir büyük bir ticari ve el sanatları merkezi konumundaydı.

İstanbul ve Karadeniz boğazlarının stratejik önemi önce Türkiye'nin güçlenmesini sağlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesiyle ise İstanbul, Avrupalı süper güç devletler için mücadele kaynağı haline geldi. İstanbul ve boğazların elde edilmesi, "Doğu Meselesi'nin" ana maddelerinden biriydi.

Yabancı sermayenin girmesi İstanbul'da önce İngiltere ve Fransa, 19. yüzyılın sonundan itibaren Almanya gibi doğu Avrupa devletinin etkisinin tesis edilmesine yol açmıştı. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması (29 Ekim 1914) ile İstanbul da fiilen Almanya'nın etkisine girmiş, Almanya'nın yenilgisinin ardından ise İtilaf devletlerinin orduları tarafından işgal edilmişti. 1923 yılında Türk milli kurtuluş hareketinin zaferi sonucunda İstanbul müdahalecilerden kurtarılmıştı. 13 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'nin başkenti İstanbul'dan Ankara'ya geçirilmişti. Bununla birlikte İstanbul bugüne kadar hâlâ Türkiye'nin en önemli ekonomik ve kültür merkezi konumundadır[132].

İstanbul Vilayeti

> Türkiye'nin batısında bulunan bir vilayettir. Ülkenin Avrupa ve Asya kesiminde Boğaziçi Boğazı'nın yakınında bulunmaktadır. Prens Adaları dahil olarak alanı 5,400 kilometre kare, nüfusu 1,5 milyon kişi (1955), şehir nüfusu toplam nüfusun % 80'i oranındadır. İdare merkezi İstanbul. İstanbul Vilayeti, Türkiye'nin en gelişmiş vilayeti. Çeşitli sanayi tesisleri, genellikle İstanbul ve Kartal'da

İstanbul'a Konstantinopolis" M.,1919 adlı eserinin kaynak olduğu belirtilen maddeden tezin içeriğine de uygun olarak yukarıda aktarılan kısım çevrilmiştir.

[132] BSA, 40. Cilt, ss.460-462, 1957

bulunmaktadır. Tarım sektörü ise genellikle İstanbul civarlarında gelişmektedir. Kıyı bölgelerinde Yalova ve Kızıl Adaları'nda yazlıklar bulunmaktadır[133].

Kars

Türkiye'nin kuzey doğusunda Sovyet-Türk sınırı yakınında bulunan bir şehirdir. Nüfusu 1950 yılının nüfus sayımına göre 20.500 kişi. Kars şehrinden Sovyet Cumhuriyeti'ndeki Leninakansk [Gümrü] şehrine demir ve kara yolu vardır. Şehir, Ahuryan Nehri'nin (şimdi Kars adını taşıyan nehir) kıyılarındaki eski Ermeni kalesi etrafında büyümüştür. 9. yüzyıla kadar Kars, Vanand Feodal Eyaleti'nin[Kars merkezli tarihi Ermeni prensliği] baş şehriydi. 888 yılında Bağratidler bu şehri kendi topraklarına katmış ve şehir Ermenistan'ın askeri genel karargahı olmuş ve 928-961 döneminde Ermenistan'ın başkenti olmuştur. Uluslararası kervan güzergahında bulunan Kars, büyük ticari bir merkezi haline dönüşmüştür. 11 yy.'da şehrin tüccar kesimi Kars'ın Bizans İmparatorluğu'na (1065) katılmasını sağlamıştır. 1074 yılında Kars ve civarlarındaki bölgeler Türk Selçuklular tarafından işgal edilip yıktırılmıştır. Selçuklular döneminde Kars şehri, Kars Emirliği'ne katılmıştı. 13. yy başında Ermenistan'ın büyük bir kısmı Gürcü-Ermeni askeri birlikleri tarafından Selçukluların boyunduruğundan kurtarıldı. Kars sakinleri 1206 yılında ayaklanıp Selçuklu Emirini kovmuş ve şehir Gürcü kraliçe Tamara'ya teslim edilmiştir. Moğol istilasından sonra Ermenistan ekonomik ve siyasi bakımdan çöküntüye girmiştir. 16 yy'da Kars Türkiye'ye geçmiştir. [Türk idaresinde] Kars Kalesi güçlendirilip Türk hükümdarlığının Kafkasya'ya yayılması ve İran ile mücadele edilmesi için bir askeri üssüne dönüştürülmüştür. 19 yy başından beri Kars Rusya ile mücadele etmek üzere askeri bir üs haline dönüştürülmüştü. Rus ordusu Kars'ı 1807, 1828 ve 1855 yıllarında ele geçirmişti. Ermeniler de her seferinde Rus askerleri Türk paşaların sert baskısından kurtarıcılar olarak coşkuyla karşılanmıştır. 1877-78 yılarındaki Rus-Türk savaşı sırasında Kars yine Rus ordusunun eline geçmiştir. 1878 yılında Kars Rusya'ya katılmış ve Ermenistan'ın büyük merkezi haline gelmişti. Kars'ın nüfusu Daşnaklara karşı ayaklanıp Sovyet yönetimi tanımıştı. 1921 tarihli Kars Sözleşmesi uyarınca şehir Türkiye'ye katılmıştır[134].

Kars Vilayeti: Türkiye'nin kuzey doğu bölgesinde bulunmaktadır. Türkiye'nin kuzey doğusunda Sovyet-Türk sınırına yakın bulunan Kars vilayetinin nüfusu 409 bin kişi (1950) , büyüklüğü 18.400 kilo metre karedir. Ermenistan'ın topraklarını içeren vilayet 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'na kadar Rusya'ya bağlıydı ve en büyük şehirleri Kars, Ardahan, Arpaçay ve Sarıkamış idi.

Eyalette tarım ve hayvancılık çok gelişmişti; fakat Türk işgalcilerin hükümranlığı sonucunda tarım çöktü. 1915 yılında yıllık tahıl hacmi 243 bin ton olurken, 1940-

[133] BSA, 40. Cilt, s.462, 1957
[134] BSA, 20. Cilt, s 256, 1953

1945 arası 96 bin ton olmuştu. Büyükbaş hayvan sayısı 1915 yılında 532 bin olurken 1945 yılında 396 bine gerilemişti. Türk hükümeti, Amerikalı savaş kışkırtıcıların emriyle 1939-45 İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kars'ı SSCB'ye saldırmak için yeni bir askeri alana dönüştürmekte, stratejik nitelik taşımakta olan SSCB sınırlarına doğru uzanan yeni yollar inşaa edilmekte ve Ankara-Kars demiryolunun geçiş hacmi artırılmaktadır[135].

Ardahan[136]:

Ardahan (Artaan), Gürcistan'ın eski bir yerleşimi ve Kura Nehri'nde bulunan bir şehir. Batum, Ahaltsike [Ahıska], Kars ve Erzurum'u bağlayan yolların üstünde bulunmaktadır. 16. yüzyılda Türkler tarafından işgal edilmiş ve bu önemli stratejik nokta bir kaleye dönüştürülmüştür.
1877-78 Rus Türk Savaşı sırasında tam olarak 5 Mayıs 1877 tarihinde Rus ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Ardahan'ın alınması, Rus ordusunun Kafkasya cephesindeki konumunu güçlendirmesini sağlamıştı ve Batum'a yol açmıştı. Ayastefanos Anlaşması'na ve Berlin Anlaşması'na (1878) göre Ardahan ve civarındaki bölgeler Rusya'ya katılmıştı ve Rus devletine aitti. 1918 yılına kadar kentte yaklaşık olarak 40 bin Ermeni yaşadı.
Ardahan büyük bir ticari merkezdi. [Rus] İç savaşı sırasında ve yabancı işgal döneminde Türkler tarafından işgal edilip (1918 ve ikinci kez 1921) kentin Ermeni kesiminin büyük bir kısmı Türkler tarafından katledilmiştir.

Hatay (İskenderun Sancağı)

Türkiye'nin güneyinde bulunan Hatay vilayetinin Suriye ile sınırı olup batısında Akdeniz bulunmaktadır. Alanı 5.700 kilometre kare. Nüfusu: 365 bin kişi (1955). Hatay'ın idari merkezi Antakya, en önemli deniz limanı İskenderun.Vilayet topraklarının en önemli yükseltisini kuzey-güney hattında uzanan Nur Dağları (2.220 metre), güney doğu hattında uzanan Cebeli Akra (1.759 metre) oluşturur. Bataklık bölgelerle dolu Amik Ovası ve Asi Nehri bulunmaktadır. Ocak ayının hava sıcaklığının ortalaması +8 ve +12 temmuza ayının hava sıcaklığının ortalaması +28 ve +32. Hatay bir tarım bölgesidir. En çok pamuk yetiştirilmektedir. Bununla birlikte narenciye yetiştirilmesine önem verilmektedir. İpekçilik ve hayvancılık da mevcuttur. Sanayi sektörü pek gelişmemiş. Hatay bölgesinden İskenderun Demir Yolu geçmektedir. (Bağdat Demiryolu'nun bir ayağı) Hatay Vilayeti'nin ekonomik bakımdan Suriye ile sıkı bağlantısı mevcuttur[137].

[135] BSA, 20. Cilt, ss.255-256, 1953
[136] BSA, 2. Cilt, s.633.
[137] BSA, 46. Cilt, s.93, 197

III. KİŞİLER

Yukarıda da bahsedildiği üzere ansiklopedinin Türkler açısından en zayıf kalan yanı siyasi, askeri kişiler ve sanat adamlarına yeteri kadar yer ayrılmamış olmasıdır. Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Ziya Gökalp'e ilişkin maddeler tam metin olarak aşıda yer alacaktır. Ansiklopedide Türklere ilişkin kişiler kısmında en geniş alan o dönem SSCB'de yaşayan Nazım Hikmet'e ayrılmıştır. Bu maddenin geniş özeti ve Yahya Kemal Beyatlı, Reşat Nuri Güntekin ve Ömer Seyfettin'e ait maddeler de geniş özet olarak kişiler kısmında aşağıda aktarılacaktır.

Kemal Paşa (Gazi Mustafa)

> (1880[138]-1938) 1934 yılında Atatürk (Türklerin atası anlamına geliyor) soyadını almıştır. Kemal Paşa, burjuva Türkiye Cumhuriyeti'nin (1923-1938) ilk Cumhurbaşkanı olup toprak sahibi burjuvaların, yani Cumhuriyet Halk Partisi'nin lideridir. Kemal Paşa, Selanik'te küçük bir tüccar ailesinde doğmuş ve yüksek eğitim görmüştür.
> 1908 Jön Türk Devrimi, 1911-1912 yıllarındaki İtalyan-Türk Savaşı ve 1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşları'na katılmıştır. 1913-1914 yıllarında Bulgaristan'da askeri ateşe olarak bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'nın savunmasında (1915) önemli rol üstlenmiş; Kafkasya (1916-1917) ve Suriye-Filistin (1917-1917) cephelerinde savaşlara üst kademe rütbede katılmıştır. Türkiye'nin savaşı kaybetmesinin ardından Mondros Anlaşması (1918) imzalandıktan sonra İtilaf devletlerinin ateşkes şartlarını ihlal etmesine karşı çıkmaktaydı. Kemal Paşa 1919 yılında başlangıçta İngiliz yabancı emperyalistlere karşı mücadele sonucunda başlayan ve aslında köylü, işçilere ve tarım devrimine yönelik olan ve Kemalist devrim olarak adlandırılan ulusal ticari burjuvaların devriminin başkanlığını üstlenmiştir. (İ.Stalin'in yazıları 9.cilt, 256 sayfa) 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren Ankara'da kurulan TBMM Başkanlığını üstlenmiş, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 1927, 1931 ve 1935 tarihlerindeki seçimlerde yeniden seçilmiştir. Kemal Paşa başkanlığında ülkede burjuva reformları yapılmıştır. Bunlar arasında: Saltanatın kaldırılması (1922): Cumhuriyetin ilan edilmesi (1923), halifeliğin kaldırılması (1924), kilisenin (cami) devletten ayrılması (1928), Avrupa standartları uyarınca medeni ve hukuk kanunlarının yürürlüğe konulması (1926), kıyafet reformu (1925), alfabe reformu (1928), Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması (1934), unvanların kaldırılması ve soyad kullanılması (1934) ve diğerleri[139].

İsmet İnönü

[138] Atatürk'ün doğum tarihi ile ilgili maddi hata bulunmakta
[139] BSA, 20. Cilt, s.504, 1953

Türkiye'nin siyasi siması ve burjuva Cumhuriyet Halk Partisi'nin milletvekili 1884 doğumlu İsmet İnönü, burjuva devrimi yani Kemalist devriminin (1919-1922) liderlerinden biri. Stalin'in kaleme aldığı bir makalede Kemalist devrimiyle ilgili şu bilgi yer almaktadır: "Kemalist devrimi, yabancı emperyalistlerle mücadeleden dolayı ortaya çıkıp aslında köylü, işçi ve olabilecek tarım devrimine karşı yönelmişti." (Stalin, Soçineniye, 6. Cilt, 256)
İnönü, 1922 yılının Ekim ayından itibaren 1924 yılına kadar Dışişleri Bakanı, 1923 yılı Ekim ayından 1937 Ekim ayına kadar Başbakan (1924 Ekim'den 1925 Mart döneminde ara vermişti), 1938 yıllının Kasım ayından itibaren 1950 yılının Mayıs ayına kadar Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. İnönü, demokratik harekete yönelik baskı politikası uygulamış, Pantürkizm ve faşist yanlısı propagandaları teşvik etmiştir.
Türkiye sahte tarafsızlığını bahane etmesine rağmen Faşist Almanya'nın fiilen müttefiki olarak İkinci Dünya Savaşı'na katıldı. SSCB'nin Hitler Almanya'sını yenilgiye uğratmadan önce İsmet İnönü önderliğindeki Türkiye'nin siyasi çevresi Amerikan İngiliz emperyalistlerle gizli anlaşma yaptı. ABD, İnönü'nün aktif desteğiyle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi [ABD'nin] Orta Doğu'daki saldırgan üssü haline dönüştürdü.1950 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin parlamento seçimlerindeki yenilgisinden sonra İnönü fiilen muhalefetin öncülüğünü üstlendi ve burjuva ve toprak sahiplerinin "Demokrat" partisinin dış ve iç politikasını destekledi[140].

Ziya Gökalp

(1875-1924) Türk burjuva şair ve yazardır. Önce Jön Türk burjuva hareketine katılan Gökalp, Pantürkizm fikrinin babası, Kemal'in partisinin yani "Halk" partisinin önemli simalarından biri oldu. Gökalp, hem makalelerinde (Turan Gazetesi ve Genç Kalemler Dergisi'nde yazdığı makaleler) hem de kitaplarında (Kızıl Elma-1912), Yeni Hayat (1918) ve Altın Işık (1920) Pantürkizm'ın ırkçı fikirlerinin propagandasını yapmıştır. [Yapıtlarında] Türklerin efsanevi vatanı olan Turan'a sevgilerini dile getirerek Türk halk folklorunun efsaneleri ve kahramanlarını da yalanlamaktadır[141].

Reşat Nuri Güntekin: 1892 doğumlu bir Türk yazar. İstanbul'da doktor bir ailede doğdu. Üniversiteden mezun olduktan sonra edebiyat hocalığı yaptı. 1942-55 döneminde Meclise defalarca seçildi. 1922 yılında "Gizli El" adlı ilk romanı yayımlandı. Güntekin, romanda Türkiye'nin ticaret alanındaki kesiminin hayatını anlatıyordu. 1922 yılında yayımlanan "Çalıkuşu" adlı romanında bürokratların akılsızlığına maruz kalan bir genç öğretmenin hayatını anlatmıştır. Önemli olmayan devlet görevlerinde bulunanların ağır kader öyküleri Yaprak Dökümü (1930),

[140] [140] BSA, 18. Cilt, s.149, 1953
[141] BSA, 10. Cilt, s.335

Damga (1924) ve Acımak (1928) gibi eserlerinde anlatılmıştır. Güntekin'in bazı eserlerinde ruhban sınıfının muhafazakarlığı, Türk ailelerindeki despotluk ve cahillik, Müslümanların feodal geleneklerinden bahsedilmektedir[142].

Ömer Seyfettin (1884-1920): Türk yazar. Seyfettin'in ilk eserleri Genç Kalemler Dergisinde 1910 yılında yayımlanmıştı. İlk eserleri Pantürkizm'in milli burjuva ideolojisini yansıtmıştır. Yazarın eserleri (Anlamsız Özgürlük, Şiddet, Beyaz Lale, Bomba), Bulgar ve Makedonyalılara düşmanlığı yansıtıyordu. 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı döneminde Seyfettin'in eserlerinde Pantürkizm'i eleştirici unsurlar ve Emperyalist devletlerin Türkiye'ye yönelik politikasına karşı protestocu eğilimler ortaya çıkmıştır. Seyfettin, eserlerinde Türkiye'nin kültür alanında Batılı burjuvalara benzeme arzusuyla alay etmektedir. Yazar bazı eserlerinde kolay bir üslupla sıradan insanların hayatlarından bahsetmekteydi (Yüksek Ökçeler)[143].

Yahya Kemal Beyatlı: Türk şair (1885-1950). Zengin bir ailenin çocuğu olan Yahya Kemal Beyatlı'nın eserleri gerçek hayat ve toplumdan uzaktı. Şair, eserlerinde doğa, insanın iç dünyasına başvuruyor, bazı şiirlerinde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişini idealleştirmektedir[144].

Nazım Hikmet: Tam adı: Nazım Hikmet Ran. Önde gelen Türk şairi Nazım Hikmet, Dünya Barış Konseyi Bürosu'nun üyesiydi. Selanik'in aristokrat bir ailesinde doğan Nazım Hikmet, askeri okulda eğitim gördü, 1919 yılında eğitim esnasında kullanılan bir gemide devrimci konuşma yapmasından dolayı okuldan atıldı. Nazım Hikmet'in ilk eserleri 1917 yılında yayımlandı. Şair, 1924 yılından itibaren Türkiye Komünist Partisi'nin üyesidir.

[142] BSA, 36. Cilt, s.455, 1955
[143] BSA, 38. Cilt, s.391, 1955
[144] BSA,49. Cilt, s.671, 1957

1918-1922 yıllarındaki Türk halkının yürüttüğü Milli Kurtuluş Savaşı'nın aktif savaşçılarından olan Nazım Hikmet, bahse konu savaşı anlatmak için "Kırk Haramilerin Esiri" (1920) ve "İki Kız Kardeş" adlı şiirleri yazmıştı. 1921 yılında SSCB'ye gelen Nazım Hikmet, Doğu İşçiler Komünist Üniversitesi'nde eğitim gördü.

1928 yılında Bakü'de şairin "Güneşi İçenlerin Türküsü" adlı ilk kitabı basıldı. Nazım Hikmet aynı yıl memleketine dönüp Resimli Ay Dergisi'nin yayımlanmasına katkıda bulundu. Nazım Hikmet, Türk edebiyatına devrimci içeriği taşıyıp tarihte ilk defa şiirin serbest ritmik üslubunu geliştirdi. "835 Satır" adlı eserinde (1929) şairleri halk çıkarları doğrultusunda hareket etmeye çağıran Nazım Hikmet, Doğu ülkelerindeki devrimci hareketlerle ilgili de yazıyordu. Şairin "Alman faşizmi ve ırkçılığı" ve "Yeni Anayasa Esasında Sovyet Demokrasisi" adlı eserleri (1936), Türkiye'deki demokrasi mücadelesinde önemli rol oynamıştı. Kaleme aldığı eserlerinden dolayı Nazım Hikmet'e sürekli olarak baskı uygulanmıştı, toplam 17 yıl hapishanelerde geçirmişti. 1937 yılında 28 yıl hapis cezasına çarptırılan Nazım Hikmet, hapishanede çok sayıda eser üretti. Bunlardan biri XX Yüzyıl İnsan Hayatının Panoraması [Memleketimden İnsan Manzaraları] idi, bu eserin kısaltılmış versiyonları birçok ülkede "Zoya" ya da "Moskova'nın Senfonisi" olarak da basıldı. Bütün dünyada protesto eylemlerinden dolayı şair, 1950 yılında hapishaneden serbest bırakıldı ve 1952 yılında SSCB'ye geldi. Nazım Hikmet'in kaleme aldığı "Türkiye Hakkında Öykü" (1952), "Bayramın İlk Günü" (1953), İvan İvanoviç Var mıydı Yok muydu? (1956) gibi eserler SSCB ve halk demokrasisi olan ülkelerin tiyatrolarında sahnelenmektedir.

Zor sanat yolundan geçen Nazım Hikmet, Türk klasik ve folklorun yanı sıra Sovyet edebiyatının en iyi geleneklerini, özellikle V.V. Mayakovskiy'nin eserlerini benimsedi. Şairin eserleri SSCB halklarının dillerinde yayımlanmaktadır. Şair 1950 yılında Uluslararası Barış Ödülüne layık görüldü[145].

[145] BSA, 46. Cilt, s.136, 1957

SONUÇ

Türk-Rus ilişkileri tarihine baktığımızda yaklaşık 500 yıllık sürede iki ülke arasında on iki büyük savaş olmuştur. Her iki devletin de bu kadar çok ve uzun savaştıkları bir başka komşusu da olmamıştır. Soğuk bir barış olarak nitelendirmek mümkün olsa bile, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaklaşık 100 yıllık dönem Türk-Rus ilişkileri tarihindeki en uzun barış dönemidir. Bu barış sürecinin yaratılmasında Türk Devrimi ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin payı olduğu kadar, Rus Çarlığının geleneksel politikalarını yıkarak Rusya'ya yeni bir siyaset düzeni ve Rus politikasına yeni bir bakış getiren Bolşevik anlayışın katkısı da yadsınamaz.

1917 Bolşevik Devrimi ve hemen ardından Mustafa Kemal Devrimi her iki ülke ilişkilerinin keskin bir şekilde dönüşümünü sağlamıştır. Her iki devrimin de yapısı gereği radikal değişiklikler içermesi ve yeni sistemleri çalkantılar içerisindeki ülkelerine dış etkenlerden etkilenmeksizin hızla oturtmak istemeleridir. Bu durum iki devleti birbirine bağımlı, kısmen de iyi ilişkiyi zorunlu kılarak, tarihsel süreç içerisinde hiç olmadığı kadar birbirine özellikle 20'li ve 30'lu yıllarda yaklaştırmış; Rus-Sovyet tarihçiliğinin Türkiye Cumhuriyeti sonrası Türklere bakışında da bu yeni dönem bir dönüm noktası olmuştur.

Bu incelemede Rus-Sovyet tarihçiliğinin 1918 öncesi Rus-Türk ilişkilerine bakışında Çarlık dönemin Batılı bakışın altındaki etkisinden kısmen sıyrıldığı; 1918 sonrasına ise farklı saiklerle baktığı görülmektedir. Bununla birlikte 1918 öncesi dönemde özellikle Rus-Türk savaşları maddelerinde kısmen, Slav halklarının Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkili Sırp İsyanı, Balkan Savaşları ve sair maddelerinde ise büyük ölçüde Panslav hava sezilmektedir. 19.Yüzyıl Rus-Türk ilişkilerinin tamamını

içerisinde barındırdığı söylenilebilecek Doğu Meselesi maddesinde eski bakışdan uzaklaşıldığı, konuya daha gerçekçi bakıldığını söylemek mümkündür. Şöyle ki ilk bölümde Türklerin de içerisinde olduğu maddelerde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kokan panslav ifadeler ikinci bölümde Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili maddelerde yumuşamıştır. Gerçi ansiklopedinin baskısı devam ederken Türkiye NATO'ya dahil olarak SSCB'yi tam karşısına almış olsa da olayın taze olması ansiklopedinin dilini henüz değiştirmemiştir.

Bölümlere ilişkin bir değerlendirmeye geçmeden önce ansiklopedide Türklere ilişkin maddelerin yeterince ayrıntılandırılmamış olduğunu söylemek mümkündür. Yaklaşık 40.000 sayfanın olduğu ansiklopedide Türkler başlığının toplamda bir sayfa, Türkiye maddesinin ise 28 sayfa olması bunu doğrular niteliktedir. Toplamda 28 sayfalık Türkiye maddesinin yarısını da tarih kısmı oluşturuyor ve bu da 11. Yüzyılda Anadolu'dan başlatılmaktadır. Çok geniş bir coğrafyada yüzyıllardır birlikte yaşayan ve etkileşimi güçlü iki halkın ilişkileri bakımından Türkiye'ye daha geniş içerik ayrılması gerektiği düşünülmektedir.

Bu yeni anlayışın izleri Sovyet Rusya'da düzenin artık kurulup, kurumsallaşmaya başladığı 1950'li yıllarda yazılmış olan ansiklopedide eski döneme, yani uzun savaşların yapıldığı Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık dönemine ilişkin maddelerde Rus-Sovyet bakışı ve tarihçiliğindeki yeni anlayışın eskisinden çok farklı olayları yorumlamadığını görmekteyiz. Tarihe ve tarihin gelişimine sınıf ilişkileri çerçevesinden bakması gereken Marksist anlayışı temel alan bir düzen kurmak isteyen Sovyetler Birliği'nin devlet ansiklopedisinde bu çalışmada bahsedilen özellikle ilk bölümün ilk alt başlığında aktarılan Rus-Türk savaşlarına ilişkin maddelere bakıldığında savaşların gerekçeleri sınıfsal açıklanmayıp, milliyetçi,

kısmen pan-ortodoks ve pan-slavizm kokan gerekçelerin sunulduğu okuyucunun dikkatinden kaçmamaktadır. Aynı zamanda bahsi geçen dönemin Batılı ve emperyal güçlerinin de açık-kapalı her Rus-Türk savaşının şöyle ya da böyle içine dahil olduğu suçlaması da göze çarpmaktadır.

Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması meselesi olarak da düşünülebilecek Doğu Meselesi maddesinde Rus Çarlığı'nın irredentist eğilimi, emperyal istekleri, İstanbul'u hedeflemesi ve bunun sonucunda bu sorunun "19. yüzyılın başından itibaren Doğu Meselesi İngiltere ve Rusya arasında Ortadoğu ve Balkanlardaki anlaşmazlıklardan ibarettir" diyerek Çarlık Rusyası'nın emperyalist politikaları da açık seçik okuyucuya sunulmaktadır. Ayrıca Bağdat Demiryolu maddesinde İngilizlerin Osmanlı-Alman ilişkilerinin 19. yüzyıl sonuna doğru gelişmesini istemesinin ve bu yönde her iki ülkeyi teşvik etmesinin sebebi olarak "İngilizlerin hesaplarına göre Almanya'nın nüfuzunun güçlenmesi, bu ülkenin Rusya ile çatışma ihtimalini hızlandıracak ve sonunda bu İngiltere'nin işine gelecekti." diyerek emperyalist sistem içindeki çelişkileri okuyucuya sunmaktadır. Hemen ardından Sırp isyanı ve Balkan Savaşları maddesi okunduğunda ise panslav hava okuyucunun dikkatinden kaçmamaktadır.[146].

Osmanlı İmparatorluu tarihinden bahsedilirken "Osmanlıların feodal sistemi derinleşerek değil de genişleyerek gelişiyordu" vurgusu; Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni "feodal-komprador partisi" olarak tanımlaması; 1917 yılındaki İttihat Terakki hükümetini "Jön Türk yönetimi Sovyet Rusyası'yla dostluk ilişkileri kurmak

[146]Bolşeviklerin gazetesi Pravda'nın 1912-13 Balkan Savaşı sırasındaki nüshalarının bir incelemesi niteliğinde olan Pravda Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları adlı basılmamış yüksek lisans tezinde, Bolşeviklerin ansiklopedide bahsi geçen Balkan Savaşları maddesinde yazılanların dışında bir tutum takındıkları; devleti ele geçirip yeni sistemi kurduktan sonra yaklaşık 40 yıl önce kendi gazetelerinde yazdıklarının dışında bir yorumla Balkan Savaşlarını bu ansiklopedide yorumladıklarını görmek mümkündür. Bakınız: Levent Şarlak, "*The Balkan Wars According to the Pravda Newspaper*"[Pravda Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları], Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, 2012

istemedi ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarına karşı olan savaşa devam etti" diyerek suçlaması; Kurtuluş Savaşı'ndaki Anadolu milli burjuvazisini "İstanbul'daki burjuvaziden farklı olarak Anadolu'daki burjuvazi devrimci ve emperyalist karşıtı bir tutuma sahipti" diye tanımlaması; TBMM'nin ilk dış politika adımını "Kemal'in Lenin'e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektup yeni kurulan TBMM'nin ilk dış politika adımıydı" diye nitelemesi dikkat çeken değerlendirmeler olarak göze çarpmaktadır.

Eski dönemin içinde bahsi geçen Jöntürkler'e ilişkin maddede İttihat ve Terakki için "1926 yılında Kemal Atatürk'e karşı bir komplo düzenleyen parti liderleri idam edildi ve parti tamamen dağılmıştır" demesi ve 1926 yılını temel alması; Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını Mondros Anlaşması ile görmesi; Pamir Dağları'nda Kızılordu birlikleri ile girdiği bir çatışmada ölen Enver Paşa maddesinde Enver Paşa için pantürkist yorumunda bulunmaması; Tevfik Fikret maddesinde şaire Jön Türklerin baskısından bahsetmesi ve Türkiye'de şaire ilişkin kaynakların bahsetmediği "Sabah Olursa" şiirini 1905-1907 Rus İhtilali'nin etkisiyle yazdığını belirtmesi de dikkat çekicidir.

Cumhuriyet dönemine gelirsek, ansiklopedideki dilin yumuşadığı hemen fark edilmektedir. Ansiklopedide Sevr Anlaşması "Versay Sistemi'nin en ağır ve yağmalayıcı anlaşması" olarak nitelendirilmekte, daha yaklaşık 10 yıl öncesine ilişkin Balkan Savaşları'nda "Türk boyunduruğundan" soydaşlarını kurtaran Yunanistan'dan Sevr maddesinde işgalci olarak bahsedilmektedir. Aynı maddede Sevr Anlaşması'nın "Türk topraklarını ve özellikle Karadeniz kıyılarını Sovyet Devleti'yle mücadele etmek için üs haline dönüştürüyordu" diyerek Sevr haritasına

bakıldığında rahatlıkla çıkarılabilecek; fakat Türkiye'de çok tartışılmayan bir yorumu getirmiş olması önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin emperyalistlere karşı bir savaşla kurulmasına olumlu bakılırken, Türkiye'de yeni sistemin sosyalist temelde şekillenmemesine kızgınlık da bellidir BSA'nde. Mustafa Kemal maddesinde Atatürk için yorumlamayı Stalin'in Mustafa Kemal'e ilişkin yazdığı bir yazıdan alarak, Kemalist Devrim burjuva devrimi ve köylü-işçi sınıflarına karşı bir devrim olarak eleştirilmiştir. Öte yandan 1956 yılında yazılan Türkiye maddesinde 1930'ların sonuna kadar olan dönemden öykünülerek bahsedilmektedir: "Türk toplumunun bazı kesimleri, Kemal Atatürk'ün ülkede barış, ilerleme ve yüksek uluslararası itibarının kazanmasını sağlayan politikasına dönmekten yanadır. İnönü, 1953 yılında parti toplantısında yaptığı konuşmada Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve SSCB arasındaki dostluk ilişkileri karşılıklı olarak yarar sağlamaktadır, demiş; 1955 yılında benzer açıklamalar tanınan simalar ve bazı gazeteciler tarafından da yapılmıştır"

BSA'nde önce Suriye'den ayrılıp ayrı bir devlet hemen ardından da 1939 yılında Türkiye'ye katılan Hatay maddesi yukarıda tam metin olarak yer almaktadır. Bu maddede sonradan Türkiye'ye katılan bu yöre için "Hatay Vilayeti'nin ekonomik bakımdan Suriye ile sıkı bağlantıları mevcuttur" dışında siyasi hiçbir ima, gönderme bulunmazken BSA'nde Rusya'dan 1918-1921 aralığında ayrılan Kars, Ardahan'a ilişkin maddelerde siyasi imalar belirgindir. Ardahan'a ilişkin maddede "*Ayastefanos Anlaşması'na ve Berlin Anlaşması'na (1878) göre Ardahan ve civarındaki bölgeler Rusya'ya katılmıştı ve Rus devletine aitti. 1918 yılına kadar kentte yaklaşık olarak 40 bin Ermeni yaşadı. Ardahan büyük bir ticari merkezdi. [Rus] İç savaşı sırasında ve*

yabancı işgal döneminde Türkler tarafından işgal edilip (1918 ve ikinci kez 1921) kentin Ermeni kesiminin büyük bir kısmı Türkler tarafından katledilmiştir."

denilirken, Kars'a ilişkin maddede "*Ermenistan'ın topraklarını içeren vilayet 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'na kadar Rusya'ya bağlıydı ve en büyük şehirleri Kars, Ardahan, Arapçay ve Sarıkamış idi. Eyalette tarım ve hayvancılık çok gelişmişti; fakat Türk işgalcilerin hükümranlığı sonucunda tarım çöktü. 1915 yılında yıllık tahıl hacmi 243 bin ton olurken, 1940-1945 arası 96 bin ton olmuştu. Büyükbaş hayvan sayısı 1915 yılında 532 bin olurken 1945 yılında 396 bine gerilemişti*" Türkiye'nin işgalci olduğu belirtilmesi henüz Rusya'dan ayrılması taze olan topraklarda SSCB'nin yayılmacı emel beslediğine dair ipuçları olarak belirmektedir.

1930'ların ortasından itibaren Türkiye'ye karşı kullanılan dilin sertleştiği okuyucunun gözünden kaçmamaktadır. 1937'de Sadabad Paktı'na Türkiye'nin İngiliz politikasının etkisinde dahil olduğu belirtilirken "Türkiye İspanya'da faşist işgalcilere yardım etti" suçlaması daha önce Türkiye'de gündeme gelmemiş dikkkat çekici bir suçlamadır.

Cumhuriyet dönemine ilişkin en ağır yorumlar İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tutumuna yöneliktir. İsmet İnönü maddesinde "Türkiye sahte tarafsızlığını bahane etmesine rağmen Faşist Almanya'nın fiilen müttefiki olarak İkinci Dünya Savaşı'na katıldı." denilip; Türkiye tarihi maddesinde "*Savaş sırasında Türkiye, Almanya'ya gıda bakır, krom ve pamuk gibi maddeler gönderdi. Montrö Anlaşması'nı ihlal ederek Alman ve İtalyan gemilerinin Boğazlar'a girmesine müsaade etmiştir. Türkiye'de SSCB'ye karşı düşmanlık eğilimi de artmaya başladı. Pan-Türkizm yandaşları Sovyet topraklarının işgal edilmesi çağrısında bulunuyor*[147] *ve Kafkasya*

[147]Emekli Tümgeneral Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet İkinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesi'nde Alman Ordular Grubu Komutanı olan Mareşal Fedor Von Bock'un(1880-1945) davetlisi olarak

sınırında askerlerin sayısı artırılıyordu." denilmekte ve Alman yanlısı politika suçlanmaktadır.

Kafkasya bahsinde Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki durumu daha ağır eleştirilmektedir: "*İkinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya'daki durum, Türkiye'nin Almanya yanlısı dış politikasından dolayı oldukça gergindi. Türkiye hükümeti, ikiyüzlü hareket ederek savaşın başında tarafsız olacağını ilan etti. Ancak Türkiye Hitler Almanyası'na kapsamlı yardım sağlıyordu ve Türk silahlı kuvvetlerini SSCB'ye saldırmak için hazırlıyordu*." denilip devamında Almanya, Kafkasya'ya saldırmadan önce Türk hükümetinden askeri birliklerini Sovyet sınırına yakın bölgelere göndermesinini talep ettiği ve Türk hükümetinin bunu kabul ettiği belirtilmektedir. Türkiye'nin tutumundan dolayı Sovyetler Birliği Türkiye ile sınırındaki Kafkasya cephesinde çok kapsamlı askeri birlikleri tutmak zorunda kaldı, denilerek Türkiye suçlanmaktadır.

Türkiye'nin savaş sonrası ABD cephesinde yer alması tahmin edileceği üzere sert eleştirilmiştir. En sert eleştiriler ise ABD silahlı kuvvetlerine teslim olduğu iddia edilen Türk Silahlı Kuvvetleri olmuştur: "*1948 yılında Türkiye ve ABD arasında yardım sağlanmasını öngören anlaşmanın imzalanması, Türkiye'nin fiilen egemenliğinin büyük bir kısmından vazgeçmesi anlamına gelmekteydi. Türkiye'de çok sayıda askeri üs kuruldu. Türk ordusu, filosu ve hava kuvvetleri Amerika'nın kontrolüne geçti...; 1939-45 İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türk Silahlı Kuvvetlerinin oluşturulması (1948 tarihli) Askeri Yardım Anlaşması uyarınca Türkiye'ye silah ve askeri ekipman sağlayan ABD kontrolünde gerçekleşmektedir.*

Almanlar tarafından işgal edilen Sovyet topraklarını ziyaret edip, Adolf Hitler tarafından kabul edilmiştir. Gezi izlenimlerini yayınlamıştır. Bakınız: Hüseyin Emir Erkilet, Şark Cebhesinde Gördüklerim, Hilmi Yayınevi, 1943

Ordu, Türkiye'deki şartlara biraz uygun hale getirilerek Amerikan talimatlarıyla eğitilmektedir. Türkiye, Kuzey Atlantik İttifakına 12,5 askeri birliğini teslim etmiştir." Dönemin siyasetine ilişkin ise hem CHP hem de DP eleştirilmektedir: 1945 sonrası CHP için: "*ABD, İnönü'nün aktif desteğiyle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi [ABD'nin] Orta Doğu'daki saldırgan üssü haline dönüştürdü. 1950 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin parlamento seçimlerindeki yenilgisinden sonra İnönü fiilen muhalefetin öncülüğünü üstlendi ve burjuva ve toprak sahiplerinin "Demokrat" partisinin dış ve iç politikasını destekledi*" denilmekte ve Demokrat Parti ile benzer çizgide görülmektedir. Demokrat Parti için ise: "*1950 yılında CHP seçimlerde kaybetti ve iktidara Demokrat Parti gelmeyi başardı. TC Cumhurbaşkanı Celal Bayar oldu. Yeni hükümet, Amerikan tekelcilerin çıkarlarına hizmet etmeye devam ediyordu*." denilmektedir.

Soğuk Savaş'ın "askeri cinnet" olarak tanımlandığı BSA'nde Türkiye'ye ilişkin maddenin Stalin'in ölümünden üç yıl sonra 1956'da yazıldığını da akılda tutarak, Türkiye ile SSCB'nin ilişkilerinin yumuşatılması isteği de ansiklopedinin Türkiye maddesinin sonunda görülmektedir: "*Türkiye, BM ve diğer uluslararası örgütlerde SSCB'ye karşı düşmanlık politikasını yürütüyordu. Sovyet hükümeti, 1953 yılında SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'un 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye Büyükelçisi ile görüşmesinde Türk Hükümeti'ne Sovyet Türk İlişkilerinin normalleşmesi yönünde teklifte bulundu*." denilip Hruşçev'in de 29 Aralık 1955 tarihinde SSCB Yüksek Konseyi'nde yaptığı konuşmada Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesi gerekliğini gündeme getirdiğinden bahsedilmektedir.

Bu çalışmada Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nden yapılan alıntılar, çalışmanın amacıyla da sınırlı olarak Rus-Türk tarihine ilişkin olmuştur. Bunu akılda tutarak

çalışmanın tamamı okunup değerlendirildiğinde Rusya İmparatorluğu düzeninden farklı olarak yeni bir bakışla Rus-Türk tarihine bakması beklenilen ansiklopedide bunun tam olarak böyle olmadığı; hayatın birçok alanında çok büyük, köklü ve tüm dünyayı etkileyen değişiklikler gerçekleştirmiş olan SSCB'nin en azından Türklere ilişkin tarihsel bakışında geçmişin panslav, panortodoks söylemlerini azaltmış olmakla birlikte genel bakış açısını çok fazla değiştirmediğini söyleyebilmek mümkündür. Bu durum, Feroz Ahmed'in Avusturya-Macaristan, Osmanlı gibi çok uluslu ve çok dinli imparatorlukların ortadan kalktığı bir dönemde, iktidarı ele geçirdikten sonra sadece Bolşeviklerin toplumu yeniden yapılandırdıkları[148] ve bu nedenle yeni bir biçimde de olsa bir imparatorluğa sahip oldukları[149] yönündeki savını doğrular niteliktedir.

[148] Bu yapılandırma işlemi sırasında Çarlık Rusyası'nın bir potada eritemediği birçok halkı Sovyet yönetimi büyük ölçüde eritmiştir. Jöntürk ve Osmanlıcılık maddelerinde görüldüğü üzere BSA'de özellikle Jöntürkler "Slav, Ermeni ve Arap halklarını zorla asimile etmeyi amaçlayan adına Osmanlıcılık denen şovenist politikayı yürütmekle" suçlanmaktadır. Babası Çarlık Rusyası döneminde eğitim gören, annesi Sovyet döneminin ilk yıllarında eğitim gören İlber Ortaylı Çarlık Rusyası'yla Sovyet dönemi Rusyası'nın kıyaslarken ebebeynlerinin hem Rusça hem Türkçe'yi bildiğini; fakat babasının Türkçe annesinin ise Rusça düşündüğünü söyleyerek "Sovyet asimilasyonu bütün gürültüye rağmen çok daha derindi" demektedir. Bakınız: Ortaylı, İlber, 1552 ve Sonrası Kazan'ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni 15 Ekim 2002, "1550'lerde Doğu Avrupa", TDK Yayınları, Ankara, 2004, s.19

[149]Ahmed, Feroz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu" "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler", Editör: Marian Kent, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s.7

BİBLİYOGRAFYA

Orijinal Kaynaklar

Büyük Sovyet Ansiklopedisi [*Большая советская энциклопедия*] 2. Basım, Moskova, 1949-1957, 1-51. Ciltler

Kitaplar & Makaleler

Acar, Kezban, Resimlerle Rusya, Savaşlar ve Türkler, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004

Ağaoğlu, Bülent, Türkiye Seyahatnameler Kaynakçası, İstanbul, 1981

Ahmed, Feroz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu" "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler", Editör: Marian Kent, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999

Akbulut, Erden, Milli Azadlık Savaşı Anıları, Derleyen: Erden Akbulut, Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2006

Anday, Melih Cevdet, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1965

Anderson, Matthew Smith, Doğu Sorunu 1774-1923, Çeviren: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010

Aslanova, Sevilya, 20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası(1903-1917), İlkim Ozan Yayınları, Antalya, 2011

Atay, Falih Rıfkı, Yeni Rusya, Hakimiyeti Milliye Basımevi, İstanbul, 1931

Atay, Falih Rıfkı, Moskova-Roma, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932

Berkes, Niyazi, Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 1975

Bolsover, G.H., 1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış, Tercüme: Yuluğ Tekin Kurat, Belleten, Cilt XXX, Sayı 118 Nisan 1966'dan ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara, 1966

İnalcık, Halil, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", Türk-Rus İlişkilerinde 500.Yıl, TTK Yayınları, Ankara, 1992

Emre, Ahmed Cevat, İki Neslin Tarihi, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960

Erkilet Hüseyin [Hüsnü] Emir, Şark Cebhesinde Gördüklerim, Hilmi Yayınevi, 1943

Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, Ankara, 2010

Barbara Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements* [Rusya'nın Balkan Dolaşıklıkları] 1806-1914, Cambridge University Press, 2. Baskı, 1993

Kolesnikov, Aleksandr-Kamalov, İlyas, Avrasya Türkologları Sözlüğü, 1. Cilt, 1. Kitap, TTK Yayınları, Ankara, 2011

Kolesnikov, Aleksandr-Kamalov, İlyas, Avrasya Türkologları Sözlüğü, 1. Cilt, 2. Kitap, TTK Yayınları, Ankara, 2012

Köse, Osman, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2012

Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, TTK Basımevi, 3. Basım, Ankara, 1993

Kurat, Akdes Nimet, "Panslavizm", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C:2 Sayı 2-4 (Haziran-Eylül-Aralık), 1953

Nadi, Nadir, İki Sovyet Rusya İki Polonya, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978

Noviçev, A.D., Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, Çeviren: Nabi Dinçer, İlkyaz Basımevi, Ankara, 1979

Medvedev, M.S. Türk-Rus İlişkilerinde 500.Yıl, Açılış Konuşması, , TTK Yayınları, Ankara, 1999

Meyer, Mihail, "18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri", Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Editör: Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003

Nureddin, Vala, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İlke Kitap, İstanbul, 1995

Oreşkova, S.F., "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları", Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Editör: Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003

Ortaylı, İlber, 1552 ve Sonrası Kazan'ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni 15 Ekim 2002, "1550'lerde Doğu Avrupa", TDK Yayınları, Ankara, 2004

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, Sovyet Gözüyle Jöntürkler, Çeviren: Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara, 1974

Sazanov, Sergey, Kader Yılları-Sergey Sazanov'un Anıları, Çeviren: Betil Önuçak, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.

Şahin, Liaisan, "*Russian Turkology: From Past to Present* [Geçmişten Günümüze Rus Türkolojisi]" , Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi ss.591-644, Cilt 8, Sayı 15, 2010.

Şimşir, Bilal, "1878-1918 Yılları Arasında Türk-Rus İlişkileri", Türk-Rus İlişkilerinde 500.Yıl, TTK Yayınları, Ankara, 1992

Troçki, Leon, Balkan Savaşları, Çeviren: Tansel Güney, Arba Yayınları, İstanbul, 1995

Yayınlanmamış Tezler

Levent Şarlak, "*The Balkan Wars According to the Pravda Newspaper*"[Pravda Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları], Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, 2012

İnternet Kaynakları

-http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Boris+Vvedenskii *The Great Soviet Encyclopedia* (1979) İngilizce baskısından nakledilmiş. Edinim Tarihi: 28.02.2017

http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Great+Soviet+Encyclopedia *The Great Soviet Encylopedia* (1979) İngilizce baskısından nakledilmiş. Edinim Tarihi: 11.04.2017

-http://moskova.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx Edinim Tarihi: 07.04.2017

-http://www.slovarnik.ru/html_tsot/t/turkologi8.html N.E.Yatsenko, *Толковый словарь обществоведческих терминов* (Sosyal Bilim Terimlerini Açıklayıcı Sözlük), 1999'dan aktarım. Edinim Tarihi: 20.04.2017

http://www.tsk.tr/TskHakkinda/GenelkurmayBaskanlari Edinim Tarihi: 13.04.2017

EKLER

EK-1. BSA'NDE TÜRKLERE İLİŞKİN MADDELER DİZİNİ

1. CİLT

Abdülaziz (1830-76)	13.sayfa
Abdul-Gamid (Abdülhamid bknz)	13.sayfa
Abdülkerim Paşa (1807-85)	13.sayfa
2. Abdullah (1598/ Şeybanilerin Hanı)	13. sayfa
Abdülmecit (1823-61)	13.sayfa
Abdülhamid (1851-1937)	13.-14. sayfa
Abdul Hamid (1842-1918)	14.sayfa
Ağa kelimesi	285. sayfa
Ağrı Dağı	385.sayfa
Adana Şehri	389.sayfa
Edirne şehri (1828-29 Türk Rus savaşı)	417. sayfa
Edirne Barış Anlaşması	419. sayfa
Akbar (1542-1605 Moğolların 3. Padişahı)	587. sayfa
Akkerman Antlaşması (1826)	591. sayfa

2. CİLT

İskenderun Sancağı (sm İskenderion/16 yy)	78. sayfa
Ali bey (1728-73/ Mısır)	106. sayfa
Tepedelenli Ali Paşa(1741-1822)	109. sayfa
Altay Bölgesi	142. sayfa
Altay Dili	152. sayfa

Altaylılar 152. sayfa

Anadolu Ajansı 363. sayfa

Anadolu Platosu 363. sayfa

Anadolu 363. sayfa

Ankara şehri 445. sayfa

Antakya şehri 466. sayfa

Antalya şehri 466. sayfa

Balkan Antantı (1934) 471. sayfa

Antiochya (Antakya bknz) 501. Sayfa

3. CİLT

Ermenistan 65. sayfa

Ermeni Dağlığı 107. sayfa

Atabek 343. sayfa

(12 yy/ Selçukluların veliaht sultanlarının bakıcısı ve hamisi)

Atilla (ölüm yılı 453) 476. sayfa

Ahamat/Ahmet (1459-1481/ Altın Orda) 584. sayfa

Aşar (vergi) 580. sayfa

4.CİLT

Bağdat Demir Yolu 23. sayfa

Bakü Hanlığı 66. sayfa

Balaklava 101. sayfa

Balaklava Muharebesi 101.-102. sayfa

Balkan Savaşları 1912-1913 128.-132. sayfa

Balkan Yarımadası 133.-141. sayfa

Balkan İttifakı 1912 141.-132. sayfa

Balıkesir şehri 169. sayfa

Bartold 273.-274. sayfa

(Vasiliy Vladimiroviç Bartold)

Başkort Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 336. Sayfa

Başkort Dili 360. Sayfa

Başkort İsyanı 1705-11 360. Sayfa

Başkortlar 362. Sayfa

Beyazıt (1360-1403) 364. sayfa

Beybars (1223-77 Beybars Han) 395. sayfa

Beylerbeyi 396. sayfa

Bektaşi 407. sayfa

Belgrat Barış Antlaşması (1739) 415. Sayfa

Karakalpak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 336. Sayfa

5. CİLT

Berlin Kongresi 38.sayfa

Biy Unvanı 164. sayfa

(Kazak, Kırgız, Karakalpaklarda

soylu bir kişi için kullanılan bir unvan)

Orta Doğu 297. sayfa

Bulgaristan 417.-420. sayfa

Bulgarlar 454. sayfa

Bombardıman Havacılığı 550. sayfa

Bosna'daki Krizler (1876) 617.-618. sayfa

Boğaziçi 623.-624. sayfa

6. CİLT

Brest Barış Antlaşması (1918) 85.-90. sayfa

Britanya İmparatorluğu 107. sayfa

Budapeşte(16-17 yy Türk boyunduruğundan bahsediliyor) 223. sayfa

Bucak Tatarları 233. sayfa

(16-17 yy Güney Besarabya'da yaşayan Nogaylar)

Burgaz Eyaleti 296.-297.sayfa

Buryat Moğol Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 343. sayfa

Buryat Moğol Dili 367. sayfa

Buryatlar 368.sayfa

Buhara Kenti 395. sayfa

Bükreş Barış Antlaşması (1812) 401. sayfa

Bükreş Barış Antlaşması (1818) 402. sayfa

Buhara Hanlığı 408. sayfa

Buçaç Barış Antlaşması (1672) 413. sayfa

Valahya(Eflak) 557. sayfa

Vali 568. sayfa

Van Gölü 595. sayfa

7. CİLT

Varujan Daniel 10. sayfa

(1884 yılında Türkiye'de doğan

Ermeni kökenli bir yazar.)

Varşova Antlaşması (1768) 17. sayfa

Vatan Gazetesi(1940) 48. sayfa

Sadrazam 102. sayfa

Velikiye 213. sayfa

Moğollar (1526-1858/Büyük Moğollar)

Velikiyi İpek Yolu (Büyük İpek Yolu) 233. sayfa

Britanya 264. sayfa

Britanya 269. sayfa

“Velikoye Posolstvo” 332. sayfa

(Petro 1. tarafından Avrupa’ya

gönderilen diplomatik bir misyon 1697-98)

Macaristan 373. sayfa

Macaristan 378. sayfa

Viyana Kongresi 451. sayfa

Viyana Birlik Anlaşması 1697 454-455. sayfa

Verelsk Barış Antlaşması (1790 İsviçre-Rusya) 486-487. sayfa

Verona Kongresi 507. sayfa

Versay Barış Antlaşması 512. sayfa

Vechnıy Mir Anlaşması 1686 608. sayfa

8. CİLT

Vilayet Kelimesi 57. sayfa

Şarapçılık 130. sayfa

SSCB’nin Dış Politikası 260. sayfa

SSCB’nin Dış Politikası 266. sayfa

Hava Kuvvetleri 431. sayfa

Askeri Mühendislik Sanatı 443. sayfa

Savaş 580. sayfa

9. CİLT

Vorontsov Semen Romanov 125.-126. sayfa

(1744-1832/ Rus diplomat/ Rus Türk Savaşı)

Şarkiyatçılık 193.-202. sayfa

Vostoçnaya Voyna/Doğu Savaşı 202. sayfa

(1853-1856 Kırım savaşı bknz)

Doğu Rumeli 202. sayfa

Doğu Meselesi (18-19 yy) 214.-217. sayfa

İkinci Dünya Savaşı 1939-45 357.-360. sayfa

(357. sayfada:1941 Türkiye-Almanya barış antlaşması)

Gaag Konferansları 588.-589. sayfa

(1899/1907 -Türkiye'nin ilkine katılmasından bahsedildi)

Gagvuzça (Oğuzların soyundan geldikleri belirtiliyor) 608. sayfa

Gagavuzlar (eski Türklerinden gelen halk) 608.-609. sayfa

Gazavat (Cihad) 617. sayfa

10. CİLT

Gazi Kelimesi 14. sayfa

Gaziantep Şehri 14. sayfa

Gazi Muhammed 14.-15. sayfa

(Kazi Mola) /1785-1832 siyasi Türkiye yanlısı siyasi ve

dini bir şahıs)

Gayduki (Türk-Rusya Savaşı 1877-78) 107. sayfa

Galata Kanstantinopol'un (İstanbul) bölgesi 119. sayfa

Galikarnas (Halikarnas) 124.-25. sayfa

Galikarnas Mozolesi (Halikarnas Mozolesi) 125. sayfa

Gelibolu Yarımadası 144. sayfa

Harem 228. sayfa

Gediz Çayı (Batı Türkiye) 315. sayfa

Gökalp, Ziya (1875-1924-Türk yazar) 335. sayfa

Gemlik şehri 386. sayfa

Gemlik Körfezi 386. sayfa

Gendiaman Anlaşması (1873 Rusya ile Hive Hanlığı arasında) 396. sayfa

Georgiyevskiy Anlaşması (1783/ Rusya ile Gürcistan arasında) 562. sayfa

11. CİLT

Gireyler (Kırım Hanları/1427) 424. sayfa

12. CİLT

Gorçakov Aleksandr Mihayloviç 236. sayfa

(1877-7 8/Rusya'nın İstanbul elçisi)

Okur Yazarlık (Türkiye'de 1948 yılında 66 oranında) 433. sayfa

Yunan Türk Savaşı 1919-1922 498.-500. sayfa

13. CİLT

Gürcistan 32.-100. sayfa

(Türkiye ile ilgili kısım- 43-49. sayfa /(1510-65)

İslamlaştırmaya çalışması, halkı olumsuz etkilemesi)

Gunduliç İvan 1588-1638 206. sayfa

Osman'ın ölümü sahneleniliyor)

Gülistan Barış Antlaşması 1831 251. sayfa

Gümüşhane şehri 252. sayfa

Gyaur (Türkçede gavur kelimesi) 253. sayfa

David Bek (Ölüm yılı 1728/ Kafkasya'da Ermeni lideri 258. sayfa

Dağıstan 272.-294. sayfa

Dalmaçya 309-312. sayfa

Dardanel (Çanakkale Boğazı) 383. sayfa

Dardanel operasyonu (1915/ Çanakkale operasyonu) 383.-385. sayfa

1807 Dardanel(Çanakkale) Muharebesi 385. sayfa

Dastan kelimesi (Aşık şarkıcıların kullandığı ifade formu) 390. sayfa

Devlet Girey (Kırım Hanı (1551-77) 533. sayfa

Türk Ermenistanı ile ilgili karar 1918 620. sayfa

14 CİLT

Derbend Şehri 54. sayfa

15 CİLT

Dolganlar 12. sayfa

Dolgorukiy Yakov Fedoroviç 17. sayfa

Don Filosu 113. sayfa

Tuna Askeri Filosu 286. sayfa

Tuna Knyajestvo(18. 19. yy Rus-Türk savaşlarının olduğu yer) 286. sayfa

Tuna Rejimi (Nehri Kullanma Anlaşması) 287. sayfa

Mısır (Tarih bölümünde Türkiye ile ilgili kısım var) 454. sayfa

Mısır Seferi (1798-1801 Napolyon Bonapart'ın Mısır seferi) 464. sayfa

Ekaterina 2. (1768-74/1787-91 Rus-Türk savaşları) 494. sayfa

Yeni Sabah Gazetesi (1938) 512. sayfa

Eremiya Çelebi Kemuçyan 525. sayfa

(1637-95 İstanbul'da yaşayan ve çalışan Ermeni tarihçisi)

Yermak (1584) 528. sayfa

Yeşil Irmak 570. sayfa

16.CİLT

Koruma silahı 526. sayfa

Zabor Anlaşması 536. sayfa

(1649 Bogdan Hemlnitskiy (Polonya) ve Kırımlı Girey Han

arasındaki münasebetlere yer verildi.)

17. CİLT

1. İbragim 260. Sayfa

(Gürcü Bir Hükümdar/Timur İle İlgili)

İbragim Paşa 261. sayfa

(1789-48/ Mısırlı bir komutan /Mısır Türk savaşı)

İbragim-Karabağ Hanı 1758-1804 261. sayfa

İvan Voda Lyutıy (Groznıy) 270. sayfa

(1571-74/ Moldovalı bir hükümdar/

Türk boyunduruğa karşı mücadeleyi başlattı)

İvan Podkova 270. sayfa

(1577-78 Moldovalı bir Hükümdar/

Türk boyunduruğa karşı mücadeleye devam etti)

İsmail Kemal Bey 1844-1919 401. sayfa

İzmit (Kocaeli) 440. sayfa

İzmit körfezi 440. sayfa

İzmir 440. sayfa

İlisu Saltanatı 532. sayfa

(16-19 yy Azerbaycan ve Dağıstan'daki feodal beylik)

İmamat 528. sayfa

(19 yy Şamil tarafından Türkiye'nin desteğiyle Çeçenistan ile Dağıstan'da kurulan teokratik bir devlet)

İmeret Devleti 557. sayfa

(16.-18 yy Osmanlı Devleti tarafından işgal ediliyordu)

18. CİLT

İnebolu Şehri 149. sayfa

İsmet İnönü 149. sayfa

İnkerman Muharebesi 1854 165. sayfa

Irak 387. sayfa

İran 407. sayfa

(Tarih bölümünde Türkiye ile ilgili bilgi verilmekte)

1555 İran- Türkiye Anlaşması 433. sayfa

İran Dilleri 433. sayfa

İskenderun şehri 433. sayfa

İslam Gerey 3. (1604-54 Kırım Hanı) 519. sayfa

İsmail (İsmail Paşa/ mısır hükümdarı 1830-95) 528. sayfa

İsmail 1. 1486-1524/ Sefevidlerin kurucusu 529. sayfa

19.CİLT

Kafkasya 248. sayfa

20.CİLT

Kapadokya 78. sayfa

Kapudan Paşa (Kaptan Paşa-unvan) 86. sayfa

Kara Yazıcı-Deli Hasan Ayaklanması (1599-1605) 91. sayfa

Karabağ Hanlığı 92. Sayfa

Karaca Stefan (1868/ Bulgar/Osmanlılara karşı savaşan) 107.sayfa

Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 113. Sayfa

Karakalpakça 124.sayfa

Karakul (Türkçe: Kara Göl/Tacikistan) 127. sayfa

Karlofça Kongresi 1698-99 226. sayfa

Karlofça Barışı 1698-99 226. sayfa

Kars Vilayeti 255. sayfa

Kars Kenti 255. sayfa

Kars İli 259. sayfa

Kars Anlaşması (1921) 259. sayfa

Karşılık 310. sayfa

(Türkçe bir kelime/Orta Asya'daki bazı halkların karşılıklı evlenmesi)

Kastamonu 339. sayfa

Kasım (1518-1523/Kazak Hanlığı ve Deşti Kıpçak Hanı 346. sayfa

Kemal Paşa 504. sayfa

Kerind-Kasrışirin Operasyonu 556. sayfa

(1916/ Rus ordusunun Bağdat istikametinde Türk ordusuna operasyonu)

Köprülü Ailesi 534. sayfa

Kerç Deniz Çatışması 1790 (1787-91 Türk- Rus savaşı) 564. sayfa

Kerç Şehri 534. sayfa

Köşk kelimesi (Orta Asya'da kale olarak kullanılır) 579. sayfa

Kil (Türkçeden gelen bir kelime) 616. sayfa

21 CİLT

Tatarlar 1. sayfa

Kiosk (Türkçe bir kelime) 60. sayfa

Kıbrıs Adası 60. sayfa

Kırgızca 101.sayfa

Kırgızlar 102.sayfa

Keçi Çiftçiliği (Kozovodstvo) 551. sayfa

Kokand Hanlığı 559. sayfa

22 CİLT

Konstantin (1877-78 Türk Rus Savaşı) 413. sayfa

Konstantin 11. (Son Bizans kralı) 418. sayfa

Konstantin 1. (1868-1923 Yunan kralı) 419. sayfa

Konstantinopol 421. sayfa

Konstantinopol Elçiler Konferansı (1876-77) 421. sayfa

Konstantinopol Barış Anlaşması (1700) 421. sayfa

Konstantinopol Barış Anlaşması (1879) 422. sayfa

Konstantinopol Barış Anlaşması (1913) 422. sayfa

Konstantinopol Boğazı (Bosfor bknz) 422. sayfa

Konya Vilayeti 511. sayfa

Konya şehri 512. sayfa

23 CİLT

Korsun-Şevçenko Operasyonu (1944) 73. sayfa

Kos (İstanköy) 86. sayfa

Kosova 115.-116. sayfa

Kosova Çatışması (1389) 116. sayfa

Görüceli Mustafa Koçi Bey (1650) 173. sayfa

Koçubey Viktor Pavloviç 175. sayfa

(1768-1934) (1792-97 Türk Elçisi olarak İstanbul'a atanmıştı)

Krasnogorskiy Deniz Muharebesi 1790 247. sayfa

Kırım Savaşı 543. sayfa

Kırım Konferansı 546. sayfa

Kırım Bölgesi 547. -557.sayfa

Kırım Seferleri (16.-18. yy) 559. sayfa

Kırım Hanlığı 561. sayfa

24 CİLT

Kürdistan Dağları 90. sayfa

Kürdistan Dağ Geçidi 90. sayfa

Kürt Edebiyatı 90. sayfa

Kürdistan Dağları (Rusça: Kurdskiye gorı) 91. sayfa

Kürtçe 91. sayfa

Kürtler 91. sayfa

Kurultay kelimesi 127. sayfa

Küçük Kaynarca Barış Anlaşması (1774) 154. sayfa

Kuçum Han 154. sayfa

Kızıl Irmak 166. sayfa

Kırklareli şehri 170. sayfa

Kul-Tapa 178. sayfa

(Ermenistan'da bir tepe/ Türkçe kökenli-Kültepe)

Kütahya Eyaleti 182. sayfa

Kütahya şehri 183. sayfa

Küçük Kaynarca Barış Anlaşması (1744) 183. sayfa

Küçük Kaynarca Muharebesi (1773) 184. sayfa

25 CİLT

Lozan Barış Anlaşması 330. Sayfa

Lozan Barış Konferansı 330. Sayfa

26 CİLT

Majara 63. sayfa

(Türkçede "Macara" kelimesi atlı araba demek)

Makedonya 100. sayfa

Makedonyalılar 103. sayfa

Malatya 139. sayfa

Küçük Asya Dağlığı 188. sayfa

Mamay (Altın Orda) 188. sayfa

Mangıt (Altın Orda) 200. sayfa

Manisa Eyaleti 217. sayfa

Manisa Şehri 217. sayfa

Maraş Eyaleti 254. sayfa

Maraş şehri 255. sayfa

Mardin Eyaleti 266. sayfa

Mardin şehri 266. sayfa

Maulana-Zade 539. sayfa

(1365-66 Semerkantlı bir öğrenci tarafından Timur'a karşı ayaklanma)

2.Mahmud 547. sayfa

27. CİLT

Uluslararası Silahsızlanma Konferansı (1932-35) 11. sayfa

Uluslararası Hammadde Konferans (1951) 11. sayfa

Menglı Girey (Kırım Hanı/1468-1515) 136. sayfa

Büyük Menderes Nehri 145. sayfa

Küçük Menderes Nehri 145. sayfa

Kuzey Menderes (Menderes Çağı) 145. sayfa

Mersin 183. sayfa

Mehmet 2. (1429-81) 388. sayfa

Mithat Paşa (1822-83) 601. sayfa

Miri (Toprak sistemi) 570. sayfa

Jön Türkler 642. sayfa

28. CİLT

Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 82. sayfa

(82- 86 sayfalar arasında Osmanlı boyunduruğundan bahsediliyor)

Moldova 106. sayfa

Moskova Ayaklanması (Altın Orda 1382) 432. sayfa

Musul Meselesi 451. sayfa

Muğla Eyaleti 489. sayfa

Mudanya Barışı (1922) 490. sayfa

Mudanya Şehri 490. sayfa

Mondros Barışı (1981) 491. sayfa

Mülk 640. sayfa

29. CİLT

Nazım Hikmet (Bknz. Hikmet Nazım) 57. sayfa

Namık Kemal 96. sayfa

Nasrullah Han 216. sayfa

(Buhara'nın Hanı/Mangıt boyundan/1860)

30. CİLT

Nikolay 1. 8. sayfa

Yeni Osmanlılar 111. sayfa

Nogay Devleti 116. sayfa

Ognot Operasyonu 503. sayfa

(1916 Van gölü civarında düzenlendi)

Oyart Mahkeme Kitabı (1640) 571. sayfa

Oyart dili 571. sayfa

Oyartlar 571. sayfa

Oyart-Cungar Devleti 571. sayfa

31.CİLT

Orhan Kemal (1917/Türk yazarı) 250.sayfa

Orhan Bey (1281-1359) 250.sayfa

I. Osman (1258-1324/26) 258.sayfa

Osmanlıcılık 289.sayfa

Osman Paşa 290.sayfa

(Sultan II. Mahmud'un komutanı)

Osmanlı İmparatorluğu 290.sayfa

Osmanlılar 290.sayfa

Ottomanlılık (Osmanlıcılık bknz) 442.sayfa

Ottomanka 442.sayfa

(kelimenin anlamı dar ve alçak bir kanepe)

Ottoman İmparatorluğu(Osmanlı İmparatorluğu bknz) 442.sayfa

Ottoman Bankı 442.sayfa

Osmanlı'nın borcu 442.sayfa

Pavlenko Petr 512.sayfa

(1899-1951/Rusya'nın Türkiye Ticaret Temsilciliği'nde görev yaptı)

Padişah Unvanı 542.sayfa

Pazvandoğlu 545.sayfa

(1758-1807/Vidin'de yaşayan bir zengin çiftçi)

32. CİLT

Para 34.sayfa

(Türkiye'de 1623 yılından itibaren kullanılmaya başlayan gümüş sikke)

Paris Barış Anlaşması 1856 109.sayfa

Paris Anlaşması 1856 110.sayfa

(Paris Barış Anlaşması 1856 bknz)

Paşa Unvanı 253.sayfa

Paşalık Vilayeti 253.sayfa

I Petro İran Seferi 526.sayfa

İran-Türkiye arasındaki anlaşma 1555 527.sayfa

33. CİLT

Peşitaşlyan Mkrtiç 7.sayfa

(1826-687 Ermeni yazar, Türk boyunduruğu ile ilgili şiirler yazardı)

Pleven şehri 232.sayfa

Plevna (Rusça: Pleven) 233.sayfa

Plovdiv şehri 261.sayfa

Polonya ile Türkiye arasındaki savaşlar 261.sayfa

(167-76/1683-99)

34.Cilt

Polonya 1-93.sayfa

(Tarih bölümünde Türkiye ile ilişkilerle ilgili bilgi veriliyor)

35. CİLT

Su Yolları/Kanalları 31. sayfa

(Boğaziçi, Çanakkale Boğazı'ndan bahis)

Prut seferi (1711) 200. sayfa

36. CİLT

Reichenbach Sözleşmesi 1790 308. sayfa

(Avusturya, Türkiye ile savaşından çekilmesine söz verdi)

Resmi/Ahmet Efendi 407. sayfa

(1700-83, tarihçi, siyasetçi)

Reşad Nuri Gültekin 455. sayfa

Rize Eyaleti 481. sayfa

Rize Şehri 481. sayfa

37.CİLT

Rumeli 321. sayfa

Romanya 322.- 375. sayfa

(Tarih bölümünde Türkiye ile ilgili bilgi veriliyor)

Rusya, Avusturya ve Türkiye arasındaki savaş (1736-39) 348. sayfa

Rusya ile İran arasındaki savaş 1804-13 457. sayfa

Rusya, Prusya ve Fransa arasındaki savaş 459. sayfa

Rus-Türk Savaşı (1735-39) 460. sayfa

Rus-Türk Savaşı (1787-91) 463. sayfa

Rus-Türk Savaşı (1806-12) 463. sayfa

Rus-Türk Savaşı (1828-29) 465. sayfa

Rus-Türk Savaşı (1877-78) 467. sayfa

Rus-Türk Sözleşmesi (1724) 469. sayfa

Rus-Türk Birlik Sözleşmesi (1799) 469. sayfa

Rus-Türk Birlik Sözleşmesi (1805) 469. sayfa

Rusya ve İsveç arasındaki savaş 470. sayfa

(1788-90/Rus-Türk savaşı-1787-91)

Rusya ve İsveç arasındaki savaş 472. sayfa

(1724/ Rus-Türk savaşı-1735-39)

Saz 595. sayfa

Salgir Muharebesi 619. sayfa

(1737/ Rus-Türk Savaşı'ndan hatırlatma yapıldı/1735-39)

Selanik Operasyonu 626. sayfa

(1915-18/ Almanya ile Türkiye arasında demir yolunun kesilmesi)

38 CİLT

Samsun Eyaleti 33. sayfa

Samsun Şehri 34. sayfa

San Stefan Barış Anlaşması 72. Sayfa

Sarıkamış Operasyonu (1914-15) 125. sayfa

Kutsal İttifak (1684) 286. sayfa

Sevr Anlaşması (1920) 362. sayfa

Ömer Seyfettin 391. sayfa

Seyhan Eyaleti 391. sayfa

Seyhan Nehri 392. sayfa

I. Yavuz Selim (1467-1520) 416. sayfa

II. Selim (1524-1574) 416. sayfa

III. Selim (1761-1808) 416. sayfa

Sırbistan (Tarih bölümünde Türkiye ilgili anılmaktadır) 543. sayfa

Sırbistan-Karadağ-Türkiye savaşı (1876) 555. sayfa

Sırbistan Ayaklanması (1804) 555. sayfa

Serdük 572. sayfa

(17-18. yy Ukrayna'da piyade askerler için kullanılan Türkçe bir kelime.)

39 CİLT

Siirt Eyaleti 16. sayfa

Sinop Eyaleti 100. sayfa

Sinop Şehri 100. sayfa

Sinop Muharebesi (1853) 100. sayfa

Mavi Orda (13-15 yy Çuçi'nin ordusunun sol kolu) 138. sayfa

Sipahi 139. sayfa

Siranuş 140. sayfa

(İstanbul'da doğan bir Ermeni asıllı aktris 1857-1932)

Suriye 143. sayfa

Ziştove Barış Anlaşması (1791 Avusturya ile Türkiye) 179. sayfa

Sovyet-Türk Anlaşması (1921) 510. sayfa

Sovyet-Türk Anlaşması (1925) 510. sayfa

Sogd Bölgesi 545. sayfa

Boğazlar Hakkında Anlaşma (1915) 548. sayfa

40 CİLT

Sokullu Mehmet Paşa (1056-79) 4. sayfa

1. Solomon 47. sayfa

(1735-84/ Gürcü bir çar, Türk boyunduruğuna karşı savaştı)

Ayasofya Kilisesi 136. sayfa

Akdeniz 354. sayfa

Uşakov'un Akdeniz Seferi (1798-1800) 360. sayfa

Orta Asya 384. sayfa

Stavuçan Muharebesi 411. sayfa

(1739/1735-39 Rus Türk savaşı sırasında)

İstanbul 460. sayfa

İstanbul Vilayeti 462. sayfa

41 CİLT

Sucuk Kale 218. sayfa

Süleyman 1. Kanuni (1494-1566) 261. sayfa

Muhteşem Süleyman 262. sayfa

(Süleyman 1. Kanuni bknz)

Takır kelimesi (kökü Türkçe: düz, çıplak, pürüzsüz) 547. sayfa

Talat Paşa 548. sayfa

Tarhan kelimesi (Türkçe: vergiden muaf kişi) 634. sayfa

42 CİLT

Tekirdağ Vilayeti 105. sayfa

Tekirdağ Şehri 105. sayfa

Tekirdağ Sıradağ 105. sayfa

Tekke Manastırı 105. sayfa

Tendürük Yanardağı 208. sayfa

Timar sistemi 428. sayfa

Timur 429. sayfa

Tokat Vilayeti 554. sayfa

Tokat şehri 554. sayfa

Toprak Kale (Van'da bulunuyor) 554. sayfa

43 CİLT

Trabzon vilayeti 76. sayfa

Trabzon şehri 77. Sayfa

Tuva Otonom Bölgesi 355.sayfa

Tuva Dili 359.sayfa

Tuvalılar 359.sayfa

Tuzluk 363. sayfa

(kelimenin Türkçe anlamı: balık, havyar ve

diğer ürünlerin tuzlanması için sıvı tuz karışması)

Tunca (Bulgaristan ve Türkiye'den geçen nehir) 395. sayfa

Tunceli Vilayeti 395. sayfa

Türkler 442. Sayfa

Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 444.sayfa

Turhal (Tokat ili) 485. sayfa

Türkiye 485.-513. sayfa

Türk dilleri 547. sayfa

Ubaydulla Han (1533-39/Şeybani soyundan) 583. sayfa

44 CİLT

Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 6.sayfa

Özbekçe 43.sayfa

Uygur Dili 58.sayfa

Uygur Alfabesi 58.sayfa

Uygurlar 58.sayfa

Uluğbek (1394-1449/Timur'un torunu) 191. sayfa

Hünkar İskelesi Anlaşması (1833) 244. sayf

Uraza Bayram (Türkiye'de Küçük bayram olarak biliniyor) 281. sayfa

Urumlar 343. sayfa

(SSCB'de yaşayan ve Türkçe konuşan Rumlar/Yunanlılar)

Urus Han (Ak Orda/1381 doğum yılı) 343. sayfa

Fethiye şehri 652. sayfa

45 CİLT

Fikret Tevfik 83. sayfa

46 CİLT

Hacı Halifa 21. sayfa

(Mustafa ibn Abdullah/1600-1658/Türk asıllı Arap bilim adamı

Hacı Girey 21. sayfa

(Kırım Hanlığı'nın kurucusu / ölüm yılı 1466)

Hakas Dili 35.sayfa

Hakaslar 35.sayfa

Haskovski Bölgesi (Hasköy-Haskova) 92. sayfa

Hatay Vilayeti 93. sayfa

Hemşin 118. sayfa

(Hamşenli/ Türkiye'de yaşayan ve 18.yy Müslümanlığı kabul eden Ermeniler)

Hive Hanlığı 133. sayfa

Arif Hikmet (1870-1926/ Türk yazarı) 136. sayfa

Hikmet Nazım (doğum yılı 1902) 136. sayfa

Hotin şehri 339. sayfa

Hotin Kalesi (Dnestr nehrinin kıyısında) 339. sayfa

Tsar Grad (İstanbul) 441. sayfa

Tsar Grad Yarımadası (Paşeli bknz) 411. sayfa

Narinciye (19 yy başında yetiştirmeye başladı) 659. sayfa

47 CİLT

Çay Sanayisi 33. sayfa

Çaldıran Muharebesi (1514) 35. sayfa

Çalma(Türkçe: erkek şapkası) 36. sayfa

Çanakkale şehri 37. sayfa

Çanakkale Eyaleti 37. sayfa

Çakırı Eyaleti 39. sayfa

Karadağ 178. sayfa

Karadeniz 183. sayfa

Karadeniz Kıyı Çizgisi 193. sayfa

Karadeniz Kazakları 193. sayfa

Karadeniz Boğazları 193. sayfa

Çeşme Muharebesi (1770) 228. sayfa

Çeşme şehri 343. sayfa

Çorbacı (Bulgaristan'da bey) 430. sayfa

Çorum Eyaleti 432. sayfa

Çorum Şehri 432. sayfa

Çoruh Eyaleti (Karadeniz) 432. sayfa

Çubuk (Türkçe: pipo için kullanılan çubuk) 445. sayfa

Çubuk (üzüm dalı) 445. sayfa

Çuval 446. sayfa

(Türkçe: Düz boru olan ocak/ Rusya'nın Türk halklarında kullanılıyordu.)

Çuvaş Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti(Çuvaşya) 447.sayfa

Çuvaş Dili 455.sayfa

Çulımlar 475.sayfa

Çukurova 470. sayfa

Şeybani Devleti 637. sayfa

Şeybani 637. sayfa

Şeybani Han 638. sayfa

Şeyhul İslam 640. sayfa

48.CİLT

Şorlar 147.sayfa

Şumen Şehri (Şumnu) 231. sayfa

Ege Denizi 319. sayfa

Edirne Eyaleti 326. sayfa

Edirne Şehri 326. sayfa

49.CİLT

Emin Paşa (1840-1892) 28. sayfa

Enver Paşa (1881-1922) 41. sayfa

Ereğli şehri (Zonguldak ili) 146. sayfa

Ereğli şehri (Konya ili) 146. sayfa

Erzincan Eyaleti 150. sayfa

Erzincan şehri 150. sayfa

Erzincan Muharebesi (1916) 151. sayfa

Erzurum şehri 152. sayfa

Erzurum Muharebesi (1915-16) 152. sayfa

Eskişehir Eyaleti 182. sayfa

Eskişehir şehri 183. sayfa

Eyalet kelimesi 294. sayfa

Yörük 420. sayfa

Yazıcı Nasıf 493. sayfa

(1800-71/Arap yazar ve şair-Türk boyunduruğuna karşı mücadeleye çağıran şair)

Yazılı Kaya(Ankara civarında eski Türk boyu resimli kaya) 510. sayfa

Yakutlar 549. sayfa

Yeniçeri Müziği 575. sayfa

Yeniçeri 575. sayfa

Yar (kelime Türkçeden geliyor: uçurumun sivri tarafı) 639. sayfa

Yaş Barış Anlaşması (1791) 665. sayfa

Yatağan (Türk kılıcı) 668. sayfa

Yahya Kemal Beyatlı (885-1950) 671. sayfa

50.CİLT

Çarlığın dış politikası (1800 yy) 178. sayfa

EK-2. BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NDE ORİJİNAL METİNDEN ÖRNEK SAYFALAR:

-1. Cildin Kapağı,

-50. Cildin Kapağı,

-1877-78 Rus-Türk Savaşı Kafkasya ve Balkan Cephesi Haritası (37. Cilt Sayfa 468),

-Türkiye Maddesinin İlk Sayfası (43. Cilt Sayfa 468),

-Osmanlı İmparatorluğu Haritası (43. Cilt Sayfa 63),

-Kemal Paşa (Atatürk) Maddesi (20. Cilt Sayfa 504),

-Prut Seferi Maddesinde Harita (35. Cilt Sayfa 201),

-1915 Gelibolu Operasyonu Maddesinden Cephe Haritası (13. Cilt Sayfa 384).

БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР
С. И. ВАВИЛОВ

ЧЛЕНЫ ГЛАВНОЙ РЕДАКЦИИ

П. П. АШИЧКОВ, И. П. БАРДИН, Д. С. БЕЛЯНКИН, Б. А. ВВЕДЕНСКИЙ, А. А. ГРИГОРЬЕВ, А. И. ДЕНИСОВ, А. А. ЗВОРЫКИН (зам. главного редактора), А. Ф. КАПУСТИНСКИЙ, Г. В. КЕЛДЫШ, А. Н. КОЛМОГОРОВ, М. Б. МИТИН, А. А. МИХАЙЛОВ, А. И. ОПАРИН, К. В. ОСТРОВИТЯНОВ, Ф. Н. ПЕТРОВ, П. Н. ПОСПЕЛОВ, А. Л. СИДОРОВ, В. Н. СТОЛЕТОВ, С. П. ТОЛСТОВ, Е. А. ЧУДАКОВ

1

А — АКТУАЛИЗМ

ВТОРОЕ ИЗДАНИЕ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ НАУЧНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
«БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ»

БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР
Б. А. ВВЕДЕНСКИЙ

ЧЛЕНЫ ГЛАВНОЙ РЕДАКЦИИ

П. Н. АНИЧКОВ, А. Н. БАРАНОВ, И. П. БАРДИН, А. А. БЛАГОНРАВОВ, В. В. ВИНОГРАДОВ, С. И. ВИСКОВ (ответственный секретарь), Б. М. ВУЛ, А. А. ГРИГОРЬЕВ, А. И. ДЕНИСОВ, Е. М. ЖУКОВ, А. А. ЗВОРЫКИН (заместитель главного редактора), Б. В. ИОГАНСОН, А. Ф. КАПУСТИНСКИЙ, Г. В. КЕЛДЫШ, А. Н. КОЛМОГОРОВ, Ф. В. КОНСТАНТИНОВ, В. В. КУРАСОВ, М. Б. МИГИН, А. А. МИХАЙЛОВ, Г. Д. ОБИЧКИН, А. И. ОПАРИН, К. В. ОСТРОВИТЯНОВ, Ф. Н. ПЕТРОВ, А. Л. СИДОРОВ, В. Н. СТОЛЕТОВ, Н. М. СТРАХОВ, С. П. ТОЛСТОВ, Л. С. ШАУМЯН (заместитель главного редактора), П. Ф. ЮДИН

50

СОЮЗ СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

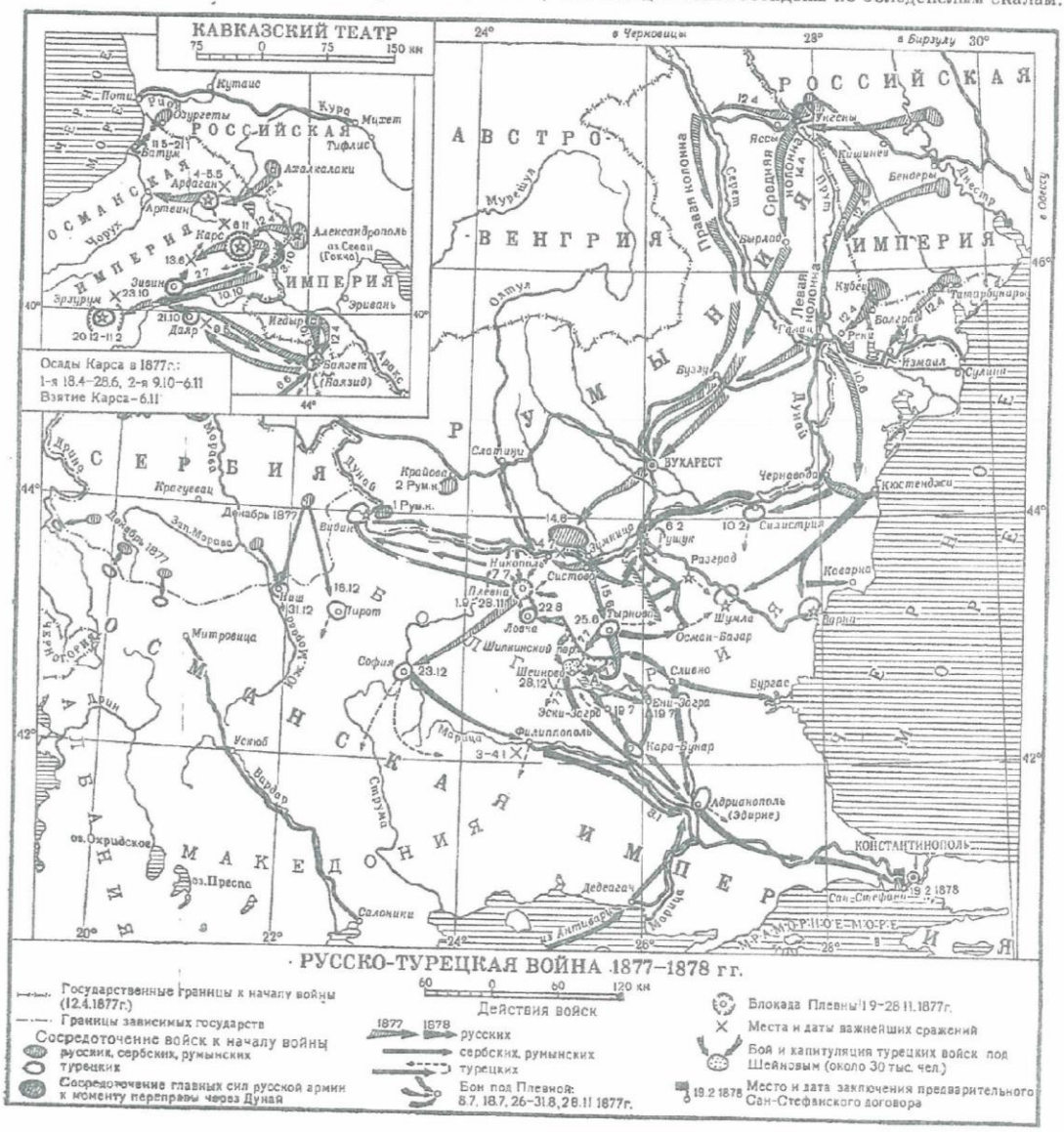
ВТОРОЕ ИЗДАНИЕ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ НАУЧНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
«БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ»

ники сорвали эти замыслы врага. Предпринятая 30—31 августа (11—12 сентября) третья атака Плевны русскими войсками при участии румынских частей снова потерпела неудачу вследствие порочного руководства со стороны царских генералов, придерживавшихся устаревших тактических форм и методов. Только после прибытия из России новых подкреплений к концу октября была установлена блокада Плевны.

Отразив попытку 35-тысячной группировки турецких войск вторгнуться в Закавказье, русские войска 3(15) октября подвергли её полному разгрому в сражении у горы Аладжа. Возобновив затем блокаду Карса, русские войска в результате штурма в ночь на 6(18) ноября овладели этой крепостью, после чего двинулись на Эрзурум, позднее оставленный самими турками по условиям перемирия.

28 ноября (10 декабря) турецкий гарнизон Плевны пытался вырваться из окружения, но потерпел неудачу и капитулировал. Была пленена 31 тысяча турецких солдат и офицеров. Падение Плевны явилось переломным моментом в войне. Русская армия перешла в наступление за Балканы. Численность русских войск за Дунаем достигла 300 тыс. Против Турции возобновила военные действия 80-тысячная сербская армия. В конце декабря 1877 (начале января 1878) главные силы русской армии тремя крупными отрядами совершили беспримерный зимний переход через Балканские горы. Сильные турецкие позиции были обойдены по обледенелым скалам.

ные бородавки. В летнем наряде оба пола окрашены сходно (верхняя сторона тела серовато-бурая, нижняя белая). Гнездится Т. в северных и умеренных широтах Европы и Азии, преимущественно в тундрах. Зимует в юж. и тропич. Африке, а также в Юж. Азии (на берегах Персидского залива, в Индии и Бирме). Полигам. Весной самцы ведут ожесточённые драки из-за самок. Гнездо на земле; в нём обычно 4 яйца. Насиживает яйца и заботится о птенцах только самка. Питается Т. мелкими беспозвоночными животными и семенами растений. Объект охоты (используется мясо, к-рое очень вкусно).

ТУРФА́Н (Тулуфань, Куня-Турфан) — город в Китае, в Синьцзянском Уйгурском автономном районе. Расположен у сев. окраины Турфанской впадины. Ок. 20 тыс. жит. Значительный торгово-транспортный центр на путях, ведущих из Джунгарии в Кашгарию и к Ланьчжоу. В Т.— кустарные предприятия по переработке с.-х. продукции. В районе — обширные земледельческие оазисы.

ТУРФА́НСКАЯ ВПА́ДИНА — тектоническая впадина на З. Китая, в Синьцзянском Уйгурском автономном районе, самая глубокая в Центральной Азии. Лежит в отрогах Вост. Тянь-Шаня. Длина ок. 200 *км*, ширина до 70 *км*, высота от 0 до 154 *м* ниже уровня моря. Средняя температура января —7°, июля ок. +34°; осадков ок. 30 *мм* в год. На окраинах низменности — гг. Токсун, Турфан, Пичан и Люкчун, являющиеся центрами оазисов с садами, рощами, виноградниками, полями и бахчами. Орошение кяризное. Урожаи снимаются дважды в год. Т. в.— важный сельскохозяйственный район.

ТУРХА́Л — город на севере Турции, в вилайете Токат, на реке Ешиль-Ирмак. 9,5 тысяч жителей (1950). Станция на железнодорожной линии Самсун — Сивас. Крупный сахарный завод (до 40 тыс. *т* сахара в год). В районе Т.— добыча сурьмы.

ТУ́РЦИЯ. Содержание:

I. Общие сведения 485
II. Физико-географический очерк 485
III. Население 489
IV. Экономико-географический очерк 490
V. Исторический очерк 494
VI. Государственный строй 506
VII. Вооружённые силы 506
VIII. Политические партии 507
IX. Профсоюзное движение 507
X. Печать и радиовещание 508
XI. Медико-санитарное состояние 508
XII. Просвещение 509
XIII. Литература 509
XIV. Изобразительные искусства и архитектура . . 511
XV. Музыка 512
XVI. Театр и кино 513

I. Общие сведения.

Турция — государство, расположенное в Азии и Европе. Граничит на В. с СССР и Ираном, на Ю.-В.— с Ираком и Сирией, на С.-З.— с Болгарией и Грецией. Протяжённость сухопутных границ 2631,5 *км*. На С. омывается Чёрным морем, на З.— Эгейским, на Ю.— Средиземным. Протяжённость береговой линии — 6606 *км*. Европейская часть Т. (Вост. Фракия) отделяется от Азиатской (Анатолии) Мраморным м., узкими проливами Босфор и Дарданеллы. Площадь 767,1 тыс. *км*², в т. ч. 743,6 тыс. *км*² в Азии и 23,5 тыс. *км*² в Европе. Население — 24,1 млн. чел. (1955). В административном отношении Т. делится на 66 вилайетов (илов). Столица — г. Анкара.

II. Физико-географический очерк.

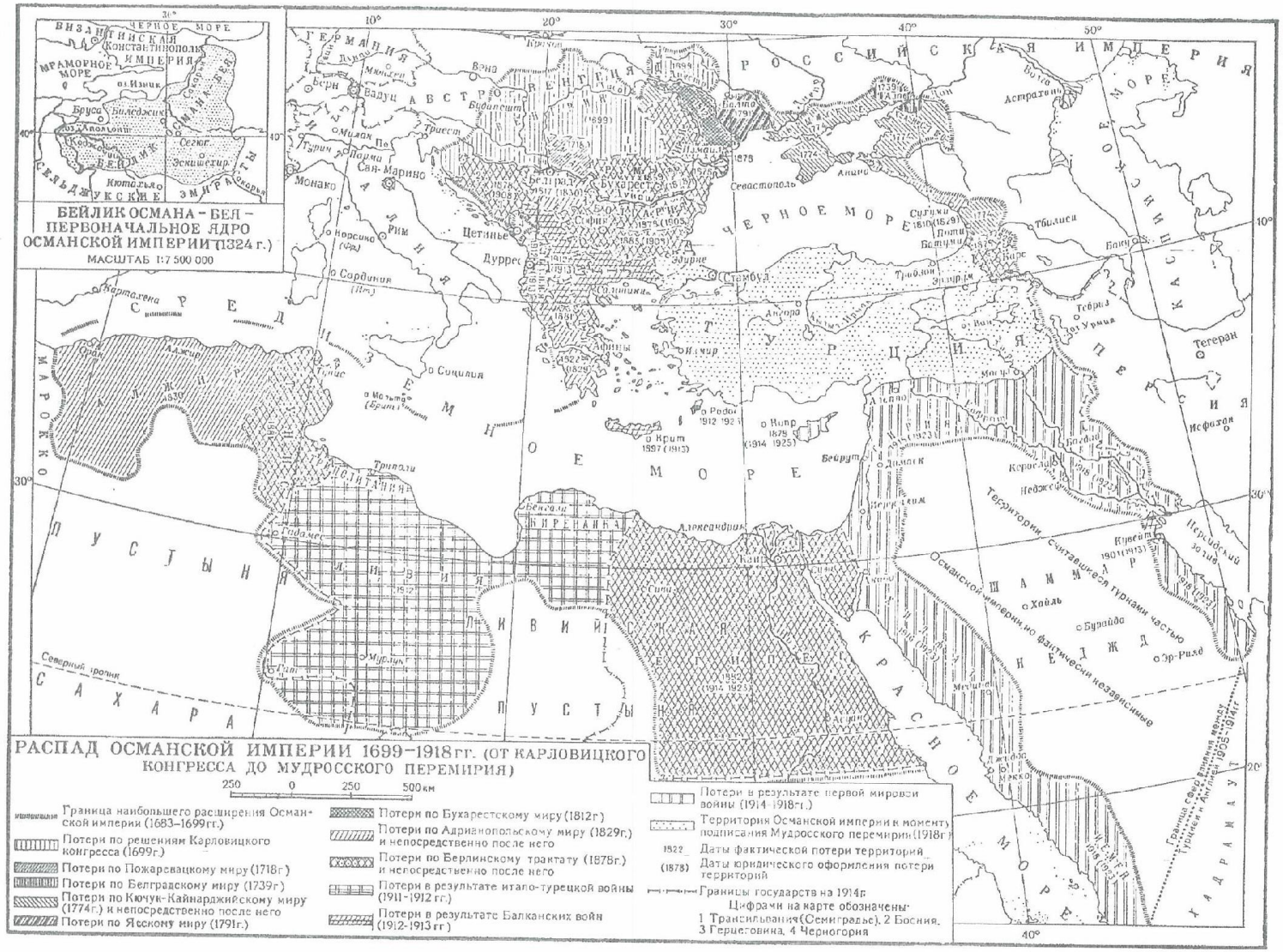
Общая характеристика. В рельефе Т. преобладают горы и плоскогорья. Наиболее высокие горы окаймляют страну с С. и Ю. На плоскогорьях зима прохладная, местами морозная, лето и осень знойные и сухие; дожди выпадают гл. обр. весной, реже зимой; растительность полупустынная; населены и возделаны преимущественно оазисы в предгорьях. Обращённые к морям склоны окраинных гор увлажнены сильнее и покрыты лесной растительностью влажносубтропического или средиземноморского типа. На менее увлажнённых склонах распространены степи, в верхнегорных зонах — горные луга. Приморские районы Т., имеющие более мягкий климат и богатую растительность, являются самыми населёнными частями её территории.

Береговая линия. Значительная часть Азиатской Т. расположена на п-ове Малая Азия. Северные и юж. берега полуострова вытянуты параллельно окраинным горам, гористы и почти не имеют удобных бухт. На черноморском побережье Т. более крупные изгибы береговой линии образуют низменные п-ова Бафра и Чаршамба (дельты рек) и гористый п-ов Инджебурун с Синопской бухтой. Полуострова разделены Самсунским и Синопским заливами. В средиземноморское побережье Т. вдаются два широких залива — Анталья и Мерсинский, разделённые Киликийским п-овом, и более узкий залив Искендерон. Побережья заливов низменные, наносные; к ним примыкают равнины Анталья и Чукур-Ова. Прерывистость поднятия гористых берегов отмечена береговыми террасами высотой 50—230 *м*. Зап. побережье сильно изрезано. Горные хребты подходят к нему перпендикулярно. Недавнее (в четвертичное время) тектонич. опускание суши привело к тому, что Эгейское и Мраморное моря вторглись здесь в прибрежные долины, образовав многочисленные заливы. Разделяющие их хребты обособились как полуострова. Берега Фракийского п-ова (Европейская Т.) мало изрезаны и образуют только два более значительных полуострова: Пашаэли (Царьградский) и Галлипольский (Гелиболу).

Рельеф. Т. лежит в пределах двух обширных нагорий. Она занимает полностью Малоазиатское нагорье и бо́льшую часть Армянского нагорья. Кроме того, в Т. находятся незначительные приморские низменности (на С. и Ю. Малой Азии), равнины и низкие массивы (Европейская Т.) и окраина плато Джезире (на крайнем Ю.-В.). Средняя высота поверхности Т. ок. 1000 *м*.

Вдоль сев. и юж. окраин Т. простираются горы высотой более 2—3 тыс. *м*. Между ними находится обширное Анатолийское плоскогорье, сменяющееся на В. Армянским нагорьем. Сев. окраинная полоса протяжением ок. 1000 *км* занята *Понтийскими горами* (см.), в составе к-рых различают на З. средневысотные Западно-Понтийские горы (гора Делитепе, 2565 *м*), в центре — невысокие горы Джанык, на В.— высокие Восточно-Понтийские горы с альпийским рельефом (гора Качкар, 3937 *м*). Понтийские горы состоят из параллельных хребтов, разделённых широкими продольными долинами и цепочками котловин; хребты прорезаны сквозными долинами рр. Кызыл-Ирмак и Ешиль-Ирмак. Вдоль юж. окраины Т. тянутся на 1500 *км* горы *Тавр* (см.), в к-рых различаются: в пределах Малой Азии Западный и Центральный Тавр с горой Калдыдаг (3734 *м*), в Турецкой Армении и Курдистане — Армянский, или Восточный, Тавр. Между Армян-

63 В.С.З.Т.43.

БЕЙЛИК ОСМАНА - БЕЛ - ПЕРВОНАЧАЛЬНОЕ ЯДРО ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ (1324 г.)
МАСШТАБ 1:7 500 000
РАСПАД ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ 1699–1918 гг. (ОТ КАРЛОВИЦКОГО КОНГРЕССА ДО МУДРОССКОГО ПЕРЕМИРИЯ)
250 0 250 500 км
Граница наибольшего расширения Османской империи (1683–1699 гг.)
Потери по решениям Карловицкого конгресса (1699 г.)
Потери по Пожаревацкому миру (1718 г.)
Потери по Белградскому миру (1739 г.)
Потери по Кючук-Кайнарджийскому миру (1774 г.) и непосредственно после него
Потери по Ясскому миру (1791 г.)
Потери по Бухарестскому миру (1812 г.)
Потери по Адрианопольскому миру (1829 г.) и непосредственно после него
Потери по Берлинскому трактату (1878 г.) и непосредственно после него
Потери в результате итало-турецкой войны (1911–1912 гг.)
Потери в результате Балканских войн (1912–1913 гг.)
Потери в результате первой мировой войны (1914–1918 гг.)
Территория Османской империи к моменту подписания Мудросского перемирия (1918 г.)
1822 Даты фактической потери территорий
(1878) Даты юридического оформления потери территорий
Границы государств на 1914 г.
Цифрами на карте обозначены:
1 Трансильвания (Семиградье), 2 Босния, 3 Герцеговина, 4 Черногория
Территории, считавшиеся турками частью Османской империи, но фактически независимые
Граница Сев. Египта между турками и Англией 1906–1914 гг.
Составлено и оформлено НРКЧ ГУГК МВД СССР в ноябре 1955 г.

ствовал вторжение в Прибалтику Карла XII. Дополнения в «Лифляндской истории» К., являющиеся хроникой событий с 1690 по 1707, представляют определённый интерес как свидетельство современника Северной войны, использовавшего в своей работе большой документальный материал.

Лит.: Зутис Я., Очерки по историографии Латвии, ч. 1, Рига, 1949.

КЕ́ЛЬЦЕ — город на Ю. Польши, на р. Сильнице (бассейн Вислы). Адм. центр Келецкого воеводства. 60 тыс. жит. (1950). Ж.-д. узел. Металлургия, химическая, лесопильная, камнеобрабатывающая, пищевая пром-сть. В соответствии с 6-летним планом на 1950—55 в К. запланировано сооружение труболитейного и арматурного заводов, швейной фабрики, педагогич. института. Город известен с 12 в. Сохранился дворец 17 в. Имеются музей, высшая торговая школа.

КЕ́ЛЬЧЕИ, Ференц (1790—1838) — венгерский поэт-романтик, критик и политич. деятель. Избранный в сейм в 1832, К. стал одним из вождей либерально-дворянской оппозиции. В 1834 отказался защищать консервативные требования своих избирателей и сложил с себя звание депутата. К. примыкал к течению «обновителей языка и литературы». Однако, в отличие от *Казинци* (см.), он связывал обновление венгерского литературного языка с борьбой против феодализма. Лучшее в его поэтич. наследии — патриотич. стихи («Гимн», 1823, «Песня Зрини», 1830, «Вторая песня Зрини», 1838), в к-рых К., верный идеям Просвещения, выступал за национальное освобождение Венгрии.

Соч. К.: Kölcsey F., Válogatott művei, köt. 1—2, Budapest, 1951.

КЕ́ЛЬЯ (от лат. cella — комнатка) — отдельная комната монаха в монастыре. В переносном значении — комната одинокого, уединённо живущего человека.

КЕ́МА — река в Вологодской обл. РСФСР. Вытекает из Кемозера, впадает в оз. Белое. Длина 144 *км*. Долина в верхнем течении заболочена. Имеет зарегулированный сток. Крупный приток — Индоманка (слева). Сплавная.

КЕМА́ЛЬ, Намык (1840—88) — турецкий писатель, публицист и общественный деятель. Участник тайного общества «новых османцев», организованного в 1865 в целях проведения в султанской Турции буржуазно-либеральных реформ по образцу западноевропейских государств. В рамках этого движения К. осуществлял свою публицистич. деятельность в первых турецких, большей частью эмигрантских, газетах — «Хюрриет» («Свобода»), издававшейся в Лондоне, и др. В эмиграции — в Париже, Лондоне, Брюсселе, Вене — К. провёл четыре года (1867—71). Наибольшую известность в Турции получила историч. драма К. «Отечество, или Силистрия» (1873), за к-рую автор был заточён в крепость. Историч. прошлому Турции посвящены также драма «Джеляль-эд-Дин шах Хорезмский» (1885), роман «Джезми» (1887) о войне с Персией в 16 в., незаконченный труд «Османская история» (т. 1, 1888) и др. Все эти произведения заключали в себе элементы панисламистской идеологии. К. ввёл в турецкую литературу бытовой роман («Пробуждение, или Приключения Али-бея», 1873) и бытовую драму («Бедное дитя», 1873).

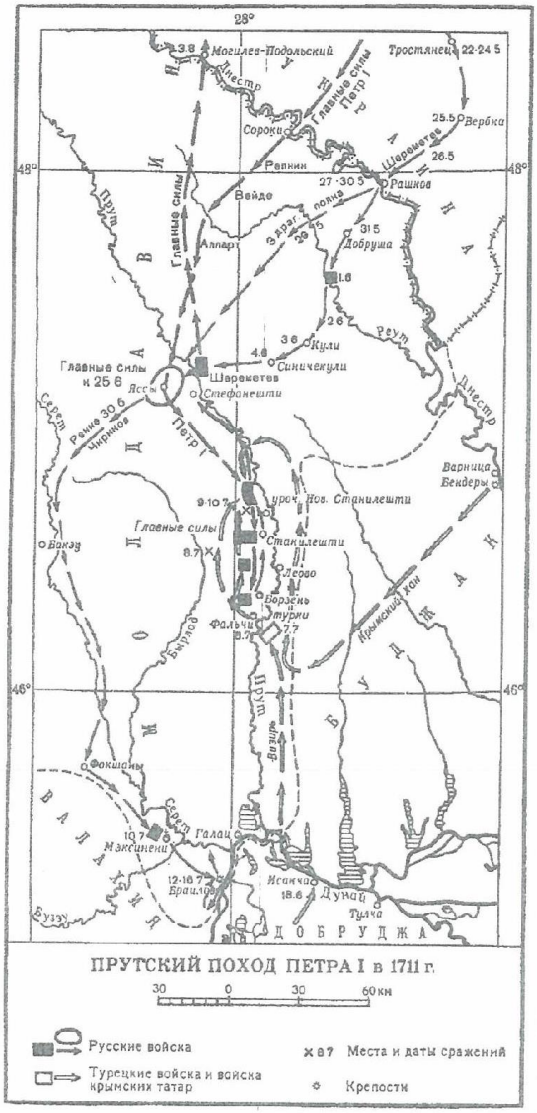
Лит.: Ismail H., Edebî yeniliğimiz, cilt 1, Istanbul, 1931.

КЕМА́ЛЬ-ПАША́ (правильнее Кемаль), Гази Мустафа (1880—1938) (с 1934 принял фамилию Ататюрк — отец турок) — первый президент буржуазной Турецкой республики (1923—38) и лидер буржуазно-помещичьей, т. н. народно-республиканской партии. Родился в Салониках в семье мелкого торговца. Получил высшее военное образование. Участник младотурецкой революции 1908, итало-турецкой войны 1911—12 и Балканских войн 1912—13. В 1913—14 был военным атташе в Болгарии. В первую мировую войну сыграл видную роль при обороне Дарданелл (1915). Занимал высшие командные посты на кавказском (1916—17) и сирийско-палестинском фронтах (1917—18). После поражения Турции в войне и заключения *Мудросского перемирия 1918* (см.) выступал с протестом против нарушения Антантой условий перемирия. С 1919 К.-п. возглавлял верхушечную революцию национальной торговой буржуазии, т. н. кемалистскую революцию, возникшую в борьбе с иностранными, гл. обр. английскими, империалистами и направленную «в своём дальнейшем развитии, по сути дела, против крестьян и рабочих, против самих возможностей аграрной революции» (Сталин И. В., Соч., т. 9, стр. 256). С 23 апр. 1920 — председатель открывшегося в Анкаре Великого национального собрания Турции. 29 окт. 1923 К.-п. был избран президентом, в 1927, 1931 и 1935 переизбирался на новые сроки. Под руководством К.-п. были проведены буржуазные реформы: ликвидация султаната (1922), провозглашение республики (1923), отмена халифата (1924), отделение церкви от государства (1928), введение нового гражданского и уголовного кодексов по европейскому образцу (1926), реформа одежды (1925), латинизация алфавита (1928), предоставление избирательных прав женщинам (1934), отмена титулов и введение фамилий (1934) и др. Как президент и лидер буржуазно-помещичьей партии держался антинародного курса во внутренней политике. По его распоряжению были запрещены Коммунистическая партия Турции и другие организации рабочего класса. Заявляя о своём стремлении поддерживать дружественные отношения с СССР, Кемаль Ататюрк на деле проводил политику, направленную на сближение с империалистич. державами. Эта политика Кемаля особенно ярко выявилась в последние годы его пребывания на посту президента.

КЕМАНЧА́ — струнный смычковый музыкальный инструмент. См. *Кяманча*.

КЕМБЛ, Джон Митчелл (1807—57) — английский буржуазный историк-медиевист и филолог. Ученик немецких филологов братьев Якоба и Вильгельма Гримм. Был одним из представителей т. н. «германской теории» происхождения феодализма в Англии. Опубликовал собрание документов англо-саксонской эпохи — «Дипломатический кодекс древних саксонцев» (6 тт., 1839—48). В своей главной работе «Саксы в Англии» (2 т., 1849) К., преувеличивая роль англо-саксов в образовании англ. народности, в создании английского феодального государства, доказывал, что английские средневековые институты ведут своё начало от общественных учреждений англо-саксов и сложились в результате завоевания ими Британии.

КЕМБЛ, Джон Филипп (1757—1823) — английский актёр. Принадлежал к одной из самых популярных актёрских фамилий Англии; брат известной актрисы Сары Сиддонс. В 1783 дебютировал в Лондоне в театре Ковент-Гарден (в 1802—17 был его директором). К. — последний в Англии крупный актёр классицистич. направления; творчество его развивалось под влиянием рационалистич. идей просветительства. К. стремился прежде всего раскрыть идею пьесы, нравственные мотивы, руково-

ском м. Военно-политич. обстановка перед войной вынудила Петра I выделить значительные силы для действий на севере и для обороны границ на юге. Зимой 1710 русская армия численностью ок. 50 тыс. чел. сосредоточивалась на Волыни. До начала военных действий Пётр I вступил в переговоры с господарями (правителями) Молдавии (Д. Кантемиром) и Валахии (Брынковяну), к-рые обещали оказать России помощь войсками и продовольствием. Начало войны с Турцией вызвало оживление национально-освободительной борьбы славянских и других народов, страдавших под турецким игом. В Болгарии, Сербии, Черногории возникали добровольческие отряды для борьбы с турками. Один из крупных отрядов возглавлял сербский полковник М. Милорадович, к-рый после войны нашёл со своими соратниками убежище в России. Грамота Петра I призывала славян подняться на борьбу «за честь и славу вашу, за свободу и вольность наследников ваших» и напоминала повстанцам о славных подвигах *Скандербега* (см.). Главные русские силы под командованием фельдмаршала Б. П. Шереметева двигались из района Риги кратчайшими путями через Польшу на юг, против турецких войск, сосредоточивавшихся в районе Стамбула и имевших задачу перейти Дунай и захватить Молдавию. В январе 1711 на Украину вторгались крымский хан и одновременно буджакские татары из Южной Молдавии. Предательская политика протурецких боярских кругов Молдавии и Валахии помешала широкому развёртыванию национально-освободительного движения. Господарь Валахии Брынковяну перешёл на сторону Турции, передал туркам запасы продовольствия, заготовленные для русской армии, и задержал направлявшийся на соединение с ней значительный отряд сербов. Русское командование, закончив к началу мая сосредоточение войск, не выполнило, однако, указаний Петра I о быстром движении навстречу туркам с целью предупредить их переход через Дунай и о создании продовольственных и фуражных баз — «магазинов». К тому же в 1711 саранча истребила все посевы и травы в Молдавии и Сев. Валахии. Всё это создало неблагоприятные условия для русских войск, к-рые в середине июня 1711 сосредоточились в районе Сороки на зап. берегу р. Днестра (см. схему). 25 июня они достигли г. Яссы. Переправившись 18 июня через Дунай у Исакчи и захватив в г. Браилове запасы фуража и продовольствия, заготовленные для русских войск, турецкая армия численностью в 120 тыс. и крымская конница (ок. 70 тыс.) подошли вдоль левого берега р. Прута к Фальчи (Фальчице). Не имея точных сведений о передвижении турецких войск, Пётр I с главными силами (38 тыс.) выступил 30 июня из Ясс с целью достичь берегов Дуная. Для захвата Браилова был направлен отряд ген. Ренне и бригадира Чирикова (7 тыс. драгун). 8 июля турецкая армия переправилась у Фальчи на западный (правый) берег р. Прута, куда уже проходил русский авангард. 8—9 июля у *Станилешти* (см.) произошло сражение; русские войска, отражая атаки турецкой конницы, отступили к урочищу Новое Станилешти и стали укреплённым лагерем для обороны. Превосходящие силы турок и татар окружили русскую армию. Турецкая пехота во главе с янычарами предприняла несколько ожесточённых атак против русских войск. Ружейным и артиллерийским огнём русских атаки были отбиты с большим уроном для турок. Известие о занятии русскими войсками в тылу у турок г. Браилова усилило растерянность турецкого командования, вызванную упорным сопротивлением русских войск. Однако превосходство сил противника, недостаток продовольствия и воды при сильной жаре вынудили русское командование предложить турецкому командованию переговоры о перемирии. Переговоры по поручению Петра I вёл выдающийся русский дипломат П. П. Шафиров. 12 июля 1711 был заключён мирный трактат, по к-рому русские войска получали свободный выход из Молдавии с артиллерией и обозом, туркам возвращался Азов, а построенные русскими на азовском побережье крепости Таганрог, Каменный Затон и др. подлежали срытию. Однако состояние войны с Турцией продолжалось до 1713, т. к. султан дополнительно потребовал от России новых территориальных уступок и ежегодной уплаты «поминков» крымскому хану. Эти требования были отвергнуты. В 1713 с Тур-

Весной 1915 началось наступление русских армий в Карпатах, успешное развитие к-рого могло прервать связь Германии с Турцией и предрешить судьбу проливов. Учитывая создавшееся положение, англ. командование, не закончив подготовки, поспешило высадить десант на Галлипольский п-ов при поддержке морского флота. Для десанта был использован корпус Гамильтона: 2 английские и 1 французская пехотные дивизии, 2 дивизии «АНЗАК» (австралийско-новозеландский корпус), 1 английская морская бригада. Подготовка десантной операции не была неожиданной для турок. Предупреждённое неоднократными бомбардировками Дарданелл, турецкое командование сформировало для обороны Дарданелл и Галлипольского п-ова 5-ю армию. 25 апреля, одновременно с демонстрацией франц. отряда у форта Кумкале, десантный корпус Гамильтона начал высадку на южной оконечности Галлипольского п-ова у Седдюльбахира и севернее. Борьба на побережье сразу приняла затяжной характер. После того как немецкие подводные лодки заставили флот союзников укрыться в Мудросской гавани на о-ве Лемнос, десант на берегу был оставлен без помощи и его действия приняли форму позиционной обороны.

В июле — августе, опираясь на крупные силы флота и располагая 10 английскими и 2 франц. дивизиями общим числом до 157 тыс. чел. (против 15 турецких дивизий и их крупных резервов во Фракии), Гамильтон решил провести новую операцию в районе бухты Сувла с целью охватить правый фланг турецких войск и добиться успеха одновременной атакой противника у Седдюльбахира. Высадка началась 6 августа. Однако и здесь англичан постигла неудача. Резервы 5-й турецкой армии не допустили глубокого проникновения англ. десантов в глубь полуострова. К 21 августа активные действия англичан прекратились.

В октябре Гамильтон был заменён генералом Монро. Вследствие безнадёжности затянувшейся Д. о. союзникам пришлось 8 января 1916 эвакуировать войска с Галлипольского полуострова. В провалившейся Д. о. англо-французские войска потеряли 266 тыс. чел. От главного театра войны сюда было отвлечено более полумиллиона человек. Осложнения к этому времени на Балканах (поражение сербской армии) вынудили союзников создать на территории Греции Салоникский фронт, куда и была направлена часть войск, эвакуированных с Галлипольского полуострова.

ÖZET

Yevgeniya SHARLAK, "Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde Türkler", Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, s. 182.

Bu tez çalışmasında, ilk basımı 1926'da yayımlanmaya başlayan Sovyetler Birliği'nin en geniş kapsamlı bilgi kaynağı olan Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin 1949-1957 arası yayımlanan ikinci baskısındaki 51 cilt taranmıştır. Bu çalışmada amaç, Çarlık Rusya'sının geleneksel Rus siyasi çizgisinden farklı bir çerçeveden dünyaya ve Türkiye'ye baktığını ilan eden Sovyetler Birliği devletinin artık yeni sistemi oturtmaya başladığı ve dünyanın iki kutuplu hale gelmeye başladığı 1950'lerin ortasında devlet kontrolündeki bir ansiklopedide Türklere ilişkin konulara nasıl bakıldığının ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Sovyet Ansiklopedisi, Rus-Türk İlişkileri

SUMMARY

Yevgeniya SHARLAK, “The Turks in the Great Soviet Encyclopedia”, M.S. Thesis, Advisor: Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, p. 182.

The Great Soviet Encyclopedia was one of the most comprehensive source of the Soviet Union and the world. In this thesis 51 volumes of the second edition of the Great Soviet Encyclopedia, published during the years of 1949-57, was examined. The objectives of this study are to present and examine the Soviet approach, which viewed the world and the Turks from a different angle than the old traditional Russian political views, towards Turks and Turkey during the 1950’s.

Key Words: The Great Soviet Encyclopedia, Russian-Turkish Relationships